

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА POLITICAL REVIEW

ISSN 1451-4281

УДК 1+2+3+32+9

Година (XXXI) XXIII vol. 76.

Број 2/2023

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику

ISSN 1451-4281

Број 2/2023 Год. (XXXI) XXIII vol. 76 стр. 1-258

Часопис излази четири пута годишње

Часопис „Политичка ревија”, покренут као зборник под називом
„Политичке студије” 1968, обновљен као „Политичке свеске”
1994. као научни часопис излази од 2002. године

Издавач:

Институт за политичке студије Београд, Светозара Марковића бр. 36

Телефон: 3039-380, 3349-204

E-mail: ips@ips.ac.rs

E-mail: pr@ips.ac.rs

www.ips.ac.rs

www.ips.ac.rs/magazines/politicka-revija/

За издавача:

др Миша Стојадиновић

Главни и одговорни уредник:

др Момчило Суботић, научни саветник

Редакција:

Др Момчило Суботић, др Драган Марковић, проф. др Зоран Милошевић,
проф. др Јован Базић, др Владан Станковић, др Сања Шуљагић,
др Сања Стошић, др Александар Лукић, проф. др Драган Јовашевић,
др Александра Мирковић, др Марија Ћорић,
др Милена Пешић, др Миодраг Радојевић

Секретари:

Андреа Матијевић, Милица Топаловић

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић

Лектура и коректура:

Татјана Вучинић-Маљевић

Савет часописа:

проф. др Мирољуб Јевтић, др Никола Жутић, др Драган Новаковић,
др Дубравка Стајић, проф. др Брацо Ковачевић,
проф. др Урош Шуваковић, др Снежана Грк,
др Маријана Максимовић, проф. др Димитриј Константинович Безњук,
проф. др Петар Ковачич Першин, проф. др Михаил Лобанов

Слог и штампа:

Донат граф, Београд

Тираж: 50 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати било
у целини, било у деловима, без изричите сагласности Уредништва.

САДРЖАЈ

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

- Ненад Цветковић, Митар Ковач*
ЦИВИЛНЕ МИСИЈЕ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ
– СЛУЧАЈ МИСИЈЕ EULEX KOSOVO..... 11-31
- Рајко Петровић*
РЕПУБЛИКА ШПАНИЈА – НЕМОГУЋА МИСИЈА?.. 33-52
- Огњен Вујовић*
ПОЛИТИЧКИ ИМПЕРИЈАЛИЗАМ У ЈЕЗИКУ
РИМСКОГ ПРАВА..... 55-67

ИЗБОРИ И ОБОЈЕНЕ РЕВОЛУЦИЈЕ

- Дејан Тадић*
СТРАНО МЕШАЊЕ У ИЗБОРЕ КАО ХИБРИДНА
ПРЕТЋА НАЦИОНАЛНОЈ БЕЗБЕДНОСТИ
– ПРЕДСЕДНИЧКИ ИЗБОРИ У САД
2016. И 2020. ГОДИНЕ..... 71-89
- Лазар Стојановић*
САЈБЕР КОМПОНЕНТА ОБОЈЕНИХ РЕВОЛУЦИЈА
– СЛУЧАЈ ЕВРОМАЈДАН..... 91-110

ВЕРСКА И НАЦИОНАЛНА ПИТАЊА

- Миодраг Д. Перић*
ИСТОРИЈСКО–ПРАВНИ ОДНОСИ ИЗМЕЂУ
СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ И
МАКЕДОНСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ
ОД 1967. ГОДИНЕ ДО ДАНАС..... 115-134
- Вељко М. Богатовић*
ВЕРСКО–ПОЛИТИЧКИ СУКОБ ИЗМЕЂУ БУДИСТА
И РОХИНЦА МУСЛИМАНА У МЈАНМАРУ..... 137-159

АКТУЕЛНО

Владимир Јовановић

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА ПОЛИТИКА ДУГОТРАЈНЕ
НЕГЕ (*LONG TERM CARE*) ЗА СТАРИЈУ ПОПУЛАЦИЈУ
– АНАЛИЗА (НЕ)УСАГЛАШЕНОСТИ СРБИЈЕ СА
КАРАКТЕРИСТИКАМА У ПОЛИТИКАМА
ПРИСУТНИМ У ЕУ..... 163-186

Петар Милутиновић

ИРАНСКИ НУКЛЕАРНИ СПОРАЗУМ КАО
ОДРАЗ НЕСАГЛАНОСТИ У ТРАНСАТЛАНТСКИМ
ОДНОСИМА ТОКОМ АДМИНИСТРАЦИЈЕ
АМЕРИЧКОГ ПРЕДСЕДНИКА
ДОНАЛДА ТРАМПА..... 189-217

Даница Лазовић

ПОЛИТИКА ПРАВА НА ПРИВАТНОСТ И
ЗАШТИТА ПОДАТАКА О ЛИЧНОСТИ НА
ИНТЕРНЕТУ: СТУДИЈА СЛУЧАЈА ТУРСКЕ..... 219-236

CONTENTS

ESSAYS AND STUDIES

Nenad Cvetković, Mitar Kovač

CIVIL MISSIONS OF THE EUROPEAN UNION
– THE CASE OF THE *EULEX KOSOVO* MISSION..... 11-31

Rajko Petrović

REPUBLIC OF SPAIN – AN IMPOSSIBLE MISSION?.. 33-52

Ognjen Vujović

POLITICAL IMPERIALISM IN THE LANGUAGE
OF ROMAN LAW.....55-67

ELECTIONS AND COLORED REVOLUTIONS

Dejan Tadić

FOREIGN ELECTION INTERFERENCE AS A
HYBRID THREAT TO NATIONAL SECURITY
– PRESIDENTIAL ELECTIONS IN THE USA
IN 2016 AND 2020..... 71-89

Lazar Stojanović

CYBER COMPONENTS OF COLORED
REVOLUTIONS: THE EUROMAIDAN CASE..... 91-110

NATIONAL AND RELIGIOUS ISSUES

Miodrag D. Perić

HISTORICAL-LEGAL RELATIONS BETWEEN
THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH
AND THE MACEDONIAN ORTHODOX CHURCH
UNTIL TODAY..... 115-134

Veljko M. Đogatović

RELIGIOUS-POLITICAL CONFLICT BETWEEN
BUDDHISTS AND ROHINGYA MUSLIMS
IN MYANMAR..... 137-159

CURRENT ISSUES

Vladimir Jovanović

CONCEPTUALIZATION OF LONG-TERM CARE
POLICIES FOR THE ELDERLY POPULATION
– ANALYSIS OF SERBIA'S (IN)COMPLIANCE
WITH THE CHARACTERISTICS OF THE
POLICIES IN THE EUROPEAN UNION..... 163-186

Petar Milutinović

THE IRAN NUCLEAR AGREEMENT AS A
REFLECTION OF DISAGREEMENTS IN THE
TRANSATLANTIC RELATIONS DURING
THE ADMINISTRATION OF THE AMERICAN
PRESIDENT DONALD TRUMP..... 189-217

Danica Lazović

PRIVACY POLICY AND PERSONAL DATA
PROTECTION ON THE INTERNET:
A CASE STUDY OF TURKEY..... 219-236

УВОДНИК

Тему другог броја Политичке ревије чине радови које смо због разноврсности тема насловили као *Огледе и студије*. Оно што је карактеристично за сва три чланка из ове рубрике јесте то да су истраживачки веома систематична, темељна и инспиративна. Аутори рада који се бави анализом *EULEX* мисије на Косову и Метохији (Н. Цветковић и М. Ковач) бавили су се анализом прокламованих циљева од почетка рада ове мисије ЕУ (од 2008. године) и њених кључних докумената, као и остварених резултата, тј. политичке праксе, о чему наводе крајње негативан биланс.

Аутор који је приказао резултате историје шпанске републиканске мисли (Р. Петровић), истиче да је републикански уређена Шпанија „немогућа мисија” због снажног ројалистичког и римокатоличког духа исте, те да постоје мали изгледи да дође до успостављања „Треће Шпанске Републике”.

Трећи рад из ове рубрике обрађује тему политичког империјализма у језику римског права (О. Вујовић). Предмет истраживања је терминологија римског права која је служила оправдању римских империјалних амбиција и циљева. Аутор, при томе, врши упоређивање римске терминологије са терминологијом коју данас употребљавају велике силе у односима са другим државама и у својој политици уопште.

Политиколошко-политичка тема о изборима и обојеним револуцијама, те сајбер компоненти ових револуција релативно је новог датума и односи се углавном на период актуелног 21. века. Према је мешања у унутрашње ствари других држава, поготово оних мањих увек било, ипак, данас сајбер простор представља све значајније тло за остваривање најразличитијих идеја и циљева.

Рубрика о верским и националним питањима посебно је интересантна за нас, јер се тиче односа Српске православне цркве и Македонске православне цркве кроз историју, поготово од 1967. године до данас. То је период када је тзв. Македонска православна црква прешла пут од аутономије у оквиру Српске православне цркве, до аутокефалије када је од исте добила Томос о аутокефалности.

Рубрику *Актуелно* чине три разноврсна, друштвено и научно актуелна и значајна рада наших уважених сарадника.

Радове за следећи број Политичке ревије редакција прима до 1. августа текуће године.

Главни и одговорни уредник
Др Момчило Суботић, научни саветник

политичка ревија

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

11

Ненад Цветковић, Митар Ковач
ЦИВИЛНЕ МИСИЈЕ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ
– СЛУЧАЈ МИСИЈЕ *EULEX KOSOVO*

33

Рајко Петровић
РЕПУБЛИКА ШПАНИЈА – НЕМОГУЋА МИСИЈА?

55

Огњен Вујовић
ПОЛИТИЧКИ ИМПЕРИЈАЛИЗАМ
У ЈЕЗИКУ РИМСКОГ ПРАВА

УДК 327.56::351.88(4-672EU)

341.79(497.115)

DOI: 10.5937/pr76-43690

Прегледни рад

Ненад Цветковић*

Министарство одбране Републике Србије

Митар Ковач*

Факултет за пројектни и иновациони менаџмент, Београд

ЦИВИЛНЕ МИСИЈЕ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ – СЛУЧАЈ МИСИЈЕ *EULEX KOSOVO***

Сажетак

Европска унија је у периоду од краја прошлог века до данас интензивно развијала Заједничку безбедносну и одбрамбену политику, у оквиру које је тежиште дала спровођењу војних и цивилних мисија и операција различитог обима и садржаја ван граница држава чланица. Цивилне мисије су неприметно заузеле по броју место испред војних мисија у последњих двадесетак година, а највећа цивилна мисија се спроводи управо на територији Републике Србије, односно у АП Косово и Метохија. Од 2008. када је успостављена мисија *EULEX Kosovo (European Union Rule of Law Mission in Kosovo – EULEX)*, она је имала кључни циљ – успостављање владавине права на Косову и Метохији. У раду ће се дати оцена успеха ове мисије а самим тим и остваривање циљева које је Европска унија одредила на овој територији. Основна претпоставка јесте да *EULEX Kosovo* није испунио очекивања, и да је своје циљеве остварио у мањем обиму од планираног. Истраживање ће се базирати на анализи садржаја званичних докумената, радова и извештаја организација, и појединаца, и компаративној

* nenad.cvetkovic@mod.gov.rs.

** У раду ћемо користити назив Косово за означавање самопроглашене и непризнате управе у АП Косово и Метохија, тзв. „Републике Косово”, односно привремене органе самоуправе на Косову и Метохији. Ставови изнети у чланку изражавају личне ставове аутора а не институција у којима су запослени.

анализи одређених статистичких показатеља. Процена је да мисија EULEX Kosovo није задовољила очекивања те да Европска унија треба да унапреди своје људске и организационе капацитете у области цивилних мисија, како би успела да одговори савременим изазовима у сложеним, конфликтним срединама као што су Косово и Метохија.

Кључне речи: цивилне мисије Европске уније, EULEX Kosovo, владавина права

УВОД

Европска унија (ЕУ) је од краја прошлог и почетком овог века направила искорак у области одбране и безбедности концепирањем и спровођењем Заједничке спољне и безбедносне политике ЕУ (ЗСБП) а у оквиру ње, као њен део, и Заједничке безбедносне и одбрамбене политике (ЗБОП). Оперативни сегмент ЗБОП обухвата спровођење војних и цивилних мисија и операција ван територија држава чланица ЕУ.

Мисија EULEX Kosovo (EULEX) је до сада најдужа цивилна мисија у историји ЕУ. Уједно је и најскупља и најобимнија према садржају рада. Иако наизглед уско усмерена на поље владавине права, ова област обухвата широк сегмент рада на пољу унутрашње безбедности (полиције, правосуђа, царине, осталих органа задужених за безбедност), које је од кључног значаја за свеукупни напредак на Косову и Метохији.

У раду ће се најпре анализирати сегмент ЗБОП ЕУ и део који се односи на спровођење цивилних мисија у свету, како би се поставиле теоријске поставке истраживања. Овом делу припадају и околности које су довеле до увођења мисије EULEX на Косову и Метохији, као и званични циљеви и задаци које ова мисија има.

У оквиру зависне варијабле ће бити приказани одређени општи показатељи стања у области владавине права на Косову и Метохији, 14 година након спровођења мисије, како би се извели одређени закључци о њеном успеху или неуспеху, и општијим карактеристикама рада институција привремених власти у Приштини у достизању европских и светских стандарда у области владавине права.

ЗАЈЕДНИЧКА БЕЗБЕДНОСНА И ОДБРАМБЕНА ПОЛИТИКА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ И МЕСТО И УЛОГА ЦИВИЛНИХ МИСИЈА

Уговором о стварању Европске уније у Маастрихту, поред поља економије које је било примарно у дотадашњим интеграцијама, предвиђају се и две велике области дефинисаних као „стубови” ЕУ – спољна политика и безбедност – део V, чланови J.1 до J.11 уговора; и правосуђе и унутрашњи послови – део VI, чланови K.1 до K.9 (TEU 1992). Иако издвојена као „стуб” ЗСБП није била предвиђена као политика које ће бити у рангу економских политика већ као међувладин ниво сарадње, земаља чланица са институцијама ЕУ. Циљеви су били да се очува стабилност и безбедност на територији ЕУ и да се у оквиру међународне сарадње по први пут покуша заузимање јединствених спољнополитичких ставова и мера према трећим земљама. Наредним кључним нормативним документима – Уговорима о ЕУ из Амстердама (1999), Нице (2003) и Лисабона (2009) и усвајањем стратегијских докумената – Европска стратегија безбедности: Безбедна Европа у бољем свету, 2003. године и Глобална стратегија за спољну и безбедносну политику ЕУ – Заједничка визија, заједничко деловање: Јача Европа, 2016. године, стварале су се основе за стратегијско усмеравање и операционализацију ЗБОП као део ЗСБП.

Заједничка безбедносна и одбрамбена политика данас обезбеђује ЕУ оперативну способност засновану на цивилним и војним капацитетима држава чланица. ЗБОП многи сматрају инструментом „тврде” моћи, док се на спољну политику гледа као на испољавање „меке” моћи. ЗБОП има за циљ да одржи мир, стабилност, безбедност и стекне способност управљања кризама на територији држава ЕУ и у окружењу. Инструменти на оперативном нивоу које примењују су хуманитарне или мировне мисије, војне или цивилне природе (Цветковић 2022, 3). Када је у питању терминологија ЕУ користи термин „операција” када говори о тежишном ангажовању војних снага у спровођењу наведених задатака а термин „мисија” када се тежишно ангажују цивилне структуре.

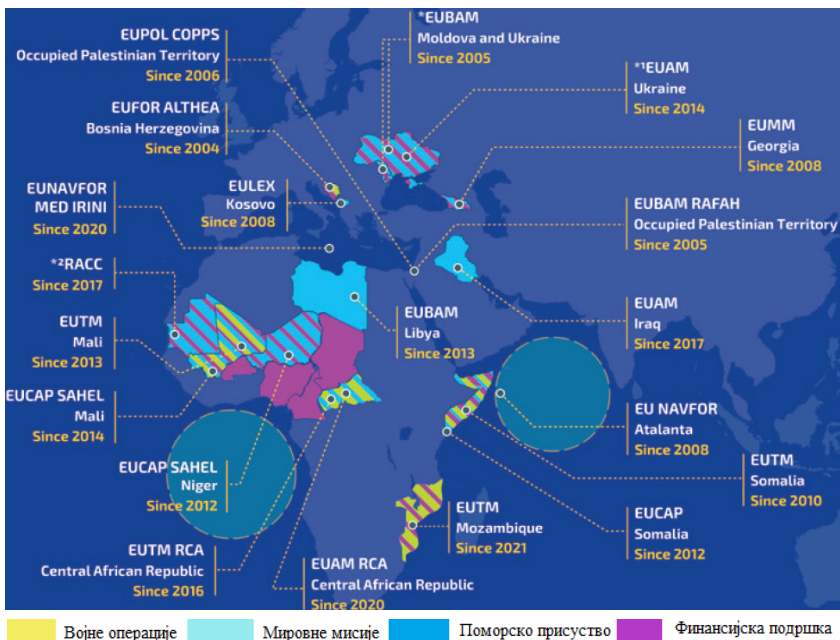
Управљање мировним мисијама и операцијама ЕУ је у надлежности Европске службе за спољне послове (*European External Action Service – EEAS*), којом управља Високи представник ЕУ за ЗСБП. У оквиру ове службе се формира Политички и безбедносни

комитет, који управља посебно војним структурама (Војни комитет ЕУ, Војни штаб, Команданти операција) а посебно цивилним компонентама – Центар за цивилно планирање и руковођење (*Civilian Planning and Conduct Capability – CPCC*), формиран 2007. године, коме су потчињени шефови цивилних мисија (оперативни ниво) и цивилне снаге које спроводе задатке на терену (тактички ниво).

Данашње мировне мисије су добрим делом мултидимензионалне и усмерене на различите сегменте деловања на терену. ЕУ је паралелно са планирањем и организацијом војних ресурса за спровођење мировних операција, планирала и цивилне ресурсе за цивилне мисије. Тако је још 2000. године усвојен од стране ЕС „Водећи цивилни циљ” (*Civilian Headline Goal*), којим су дефинисана приоритетна подручја деловања у кризним подручјима: полицијски задаци, јачање владавине права, јачање цивилне администрације и цивилна заштита. Касније су додати и области мониторинга (посматрачка мисија), пружање подршке специјалним представницима ЕУ и реформа сектора безбедности (полицијско-цивилни аспект). Првобитне обавезе држава чланица су биле да до 2003. године имају на располагању пет хиљада полицајаца за међународне мисије, око две стотине лица из правосуђа и око две хиљаде стручњака у другим областима (Живковић 2017). Ове смернице су у суштини остале сличне до данас када су у питању цивилни капацитети.

Ангажовање ЕУ у операцијама и мисијама ван територија држава чланица је тежишно почело 2003. године и до данас је покренуто укупно 37 мисија и операција, а тренутно је активно 18, од тога 11 цивилних и седам војних у 12 држава. У њима је тренутно ангажовано око четири хиљаде војника, полицајаца и цивилног стручног особља (ЕУ 2022). Број људи у цивилним мисијама је око две хиљаде. Тренутне мисије и операције ЕУ су дате на Слици број 1.

Слика 1. Актуелне мисије и операције Европске уније

Извор: EU 2022.

УСПОСТАВЉАЊЕ МИСИЈЕ ВЛАДАВИНЕ ПРАВА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ У АП КОСОВО И МЕТОХИЈА – EULEX KOSOVO

Владавина права је основни принцип правне државе. Успостављање правне државе, а у оквиру ње и владавине права, су велика тековина европске и светске цивилизације.¹ Владавина права обезбеђује легалитет (законитост) одлука државних органа. Закони обавезују извршну и судску власт и прописују обим њихове делатности, а грађани су корисници система законитости, чиме се постиже правна сигурност а избегава самовоља и незаконоће. Принцип владавине права је супротан дискреционим овлашћењима власти, партијској држави или у прошлости вољи краљевске власти. Правна држава је незамислива без постојања принципа владавине права. Владавина права се огледа у остваривању уставности, законитости,

¹ Појам владавине права (*Rule of Law*) први је одредио Алберт Вен Дикеј (*Albert Venn Dicey*) 1885. године, британски судија и правни теоретичар.

правде и правичности у држави. У модерно време се заснива пре свега на независном и етичном судству, као једној од грана власти.

Мисији EULEX је претходила НАТО агресија на СР Југославију, започета 24. марта 1999. године, којом је алијанса по први пут у историји оружаном дејствовала ван граница држава чланица, иако ниједна од њих није била угрожена. У истој су учествовале већина држава ЕУ, отворено се сврставајући на страну Албанаца који су изводили терористичке акције против становништва на Косову и Метохији и државних снага безбедности, преко своје паравојне организације тзв. „Ослободилачке Војске Косова”. Потписивањем Војнотехничког споразум у Куманову, 10. јуна 1999. године прихваћено је повлачење Војске Србије и безбедносних структура из Покрајине, и успостављање Привремене административне мисије Уједињених нација – УНМИК (*United Nations Interim Administration Mission in Kosovo*) као и долазак оружаних снага НАТО у облику Косовских снага – КФОР (*Kosovo Force – KFOR*), под мандатом Уједињених нација (УН), у складу са Резолуцијом 1244.

Снаге КФОР су од почетних пет бригада и 50 хиљада припадника из 39 држава, до 2008. године смањиле број на 17 хиљада и пет стотина припадника, а сада се процењује да имају око 3770 војника из 28 држава, организованих у две мултинационалне борбене групе, једна са седиштем у бази Бондстил (*Bondstil*) код Урошевца, а друга у кампу Вилађо Италија код Пећи.

Мисија УНМИК данас ради у малом капацитету са око 374 службеника, од којих је свега 18 униформисаних (осам војних посматрача и десет полицијских службеника) а остало су цивилни. Ангажовање мисије се у многоме смањило након 2008. године, када је започела мисија ЕУ – EULEX (видети UNMIK n.d.).

Од доласка трупа УНМИК и КФОР, безбедност пре свега Срба а и другог неалбанског становништва се значајно погоршавала. Од 1999. године око 220.000 Срба и других неалбанаца је изгнано из покрајине, а велики број објеката је девастиран.²

Мисија владавине права ЕУ на Косову – EULEX Kosovo (*European Union Rule of Law Mission in Kosovo*) је покренута у фебруару 2008. године на основу одлуке Савета ЕУ (уз уздржаност

---

² Посебно је у том смислу карактеристичан тзв. Мартовски погром 2004. године. Од 17. до 19. марта 2004. године је од стране Албанаца, око 4 хиљаде лица протерано из домова, а више од 800 кућа је спаљено. Убијено је 28 а око 900 људи је тешко повређено. Оштећено је 35 споменика и цркава. (Којадиновић и Јокић 2004).

Кипра), како би заменила мисију UNMIK.³ Призната је од стране Савета безбедности УН у новембру 2008. године. Званично се спроводи под окриљем Резолуције 1244 СБ која гарантује очување територијалног интегритета и суверенитета Србије, као сукцесора Савезне Републике Југославије (UNSC, S/RES/1244), што је био пресудан услов Србије да исту прихвати.

Успостављена је као највећа цивилна мисија ЕУ и постала је оперативна у априлу 2009. године. Мисија EULEX је мисија полиције и цивилне администрације која је у почетку бројала око 2 хиљаде припадника, са 1400 полицајаца, 20 тужиоца, 40 судија, а усмерена је пре свега на успостављање владавине права. Почетни буџет мисије за првих 16 месеци је био око 205 милиона евра. Годишњи буџет у 2016/2017. години је износио око 63,3 милиона евра, да би за две године у периоду 2018/2020. било издвојено око 169,8 милиона евра (Rashiti 2017, 3; European Council 2016).

Током 2018. године Савет ЕУ је *продужио мандат мисији по пети пут, и уједно променио* са „извршења” на задатке „посматрања, менторства и саветовања” привремених институција самоуправе у Приштини, у успостављању владавине права. Привремене власти у Приштини су преузеле у овом прелазном периоду све истраге, кривична гоњења и суђења, које је EULEX до тада водио, око 800 случајева укупно (Rashiti 2017, 3). Мандат мисији је у јуну 2021. године продужен до 14. јуна 2023. године, а тренутно броји око 450 службеника (видети EULEX n.d.).

Кључни документ мисије на основу којег је иста успостављена била је одлука Европског савета (*The Council Joint Action 2008/124/CFSP*) на коју су се касније надовезивале и друге сличне одлуке (European Council 2008). Основни *задачи мисије* према овом документу (чл. 3) су да: надгледа, пружа менторство и саветује одговарајуће институције Косова у свим областима везаним за владавину права; обезбеди и унапреди владавину права, јавни ред и безбедност, укључујући и, уколико је то потребно, поништавање одлука привремених институција власти у Приштини; осигура да све косовске службе владавине права, укључујући и царинску службу, раде без политичког утицаја; обезбеди да се случајеви ратних злочина, тероризма, организованог криминала, корупције, међуетнички злочини, економски криминал и друга тешка кривична дела, правилно

³ Мисија је добила назив спајањем скраћеница *EU* и *LEX* која означава право, пропис, закон, уговор у преводу са латинског.

истраже, гоне, пресуде и изврше, укључујући где је прикладно и учешће међународних истражитеља, тужиоца и судија, заједно са косовским; допринесе јачању сарадње и координације током целог правосудног процеса, посебно у области организованог криминала; допринесе борби против корупције, превара и финансијског криминала; допринесе спровођењу косовске Стратегије за борбу против корупције; преузме остале одговорности самостално или уз подршку косовских органа, у промовисању владавине права, јавног реда и безбедности.

Мисија има данас два стуба: за *надгледање* и за *оперативне послове*.

Послови надгледања подразумевају надгледање одабраних предмета и суђења у оквиру косовског правосуђа, а над којима је EULEX радио под својим претходним мандатом, који је истекао у јуну 2018. године. Ови предмети су након тога пренети на локално правосуђе. Такође надгледа и нове предмете који су од значаја за процену владавине права на Косову и Метохији. У оквиру послова надгледања EULEX пружа подршку Казнено-поправној (затворској) служби привремених власти у Приштини, а такође и пружа техничку подршку примени споразума између Београда и Приштине, који су договорани од 2011. године у новом формату преговора које од тада води ЕУ.

Оперативни послови мисије обухватају одржавање капацитета за интервенисање и подршку полицијским снагама привремених институција у Приштини, у обављању њених задатака. Ови послови обухватају помоћ у контроли масе и нереда, размени информација између тзв. Полиције Косова и Министарства унутрашњих послова Републике Србије, ЕУРОПОЛ (*EUROPOL*), тужилаштва и сл.

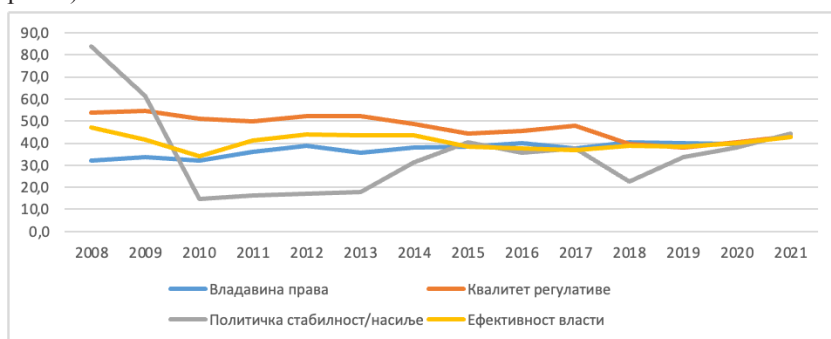
РЕЗУЛТАТИ МИСИЈЕ EULEX KOSOVO

С обзиром на претходно наведено, у смислу циљева и задатака мисије EULEX, као индикаторе и мерила која се могу издвојити за процену успеха мисије могу се издвојити показатељи који се тичу степена владавине права, рада правосудног система, корупције, организованог криминала, опште безбедности. Исти су садржани у анализама и истраживањима различитих међународних организација. Такође, ЕУ кроз процес стабилизације и придруживања прати стање на Косову и Метохији и израђује годишње извештаје о напретку, који садрже и индикаторе који су везани за рад EULEX.

Као достигнућа мисије се углавном наводе подаци о примени одређених споразума између Београда и Приштине, пре свега оног о управљању административном линијом. Приписују се и заслуге за оспособљавање царине тзв. Косова, стварању капацитета привремених власти у Приштини за контролу нереда и протеста, полицијски рад заснован на обавештајним информацијама, и сл. (Zupančič, Pejič, Grilj 2018, 607). У правосуђу специјално тужилаштво EULEX је било укључено у око 1350 случајева, а судије EULEX су донеле преко 600 пресуда до 2018. године, при чему је тада, као што смо напоменули, предато око 800 случајева правосуђу Косова. EULEX је решио и близу 43 хиљада имовинских случајева, путем имовинских захтева (Rashiti 2017, 5).

На Графикону број 1 је приказано кретање четири *индикатора управљања Светске банке* за Косово и Метохију у периоду од 2008. до 2021. године – владавина права, квалитет правне регулативе, политичка стабилност и одсуство насиља, и ефективност власти. Индикатори су приказани вредносно кроз агрегатни коефицијент који се креће од -2.5 (најслабија вредност) до 2.5 (највећа вредност), и кроз процентуалну вредност ранга у свету од 1 (најслабија вредност) до 100 (највећа вредност). Вредности су узете из базе података са сајта Светске банке.

Графикон 1. Кретање вредности индикатора управљања Светске банке на Косову и Метохији од 2008. до 2021. године (процентуална вредност ранга)

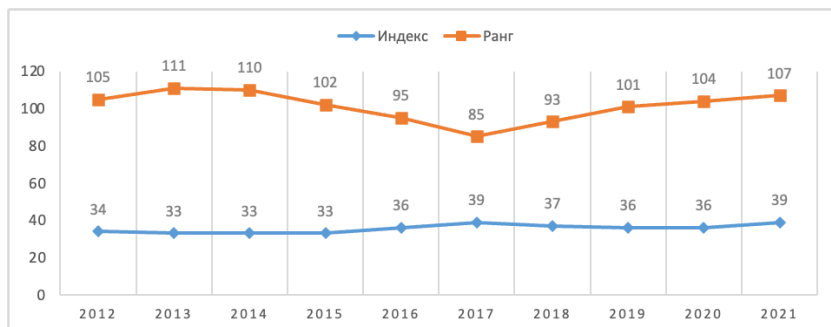
Извор: World Bank 2022.

Подаци указују да су по критеријуму владавине права косовске привремене власти оствариле незнатан напредак, од -0.6 до -0.3 (у рангу са 32 на 43 процентна поена). Код остала три индикатора је

присутно назадовање (политичка стабилност и одсуство насиља/тероризма, индекс од 1.0 на -0.1, ранг од 83 на 44; квалитет правне регулативе, индекс од 0.0 на -0.3, ранг од 53 на 43 процентна поена), односно стагнирање (ефективност власти, индекс 2008. и 2021. године био 0.2, ранг са 47 на 42 поена). Наведено упућује да по одређеним кључним критеријумима, владавини права пре свега, мисија ЕУ није остварила своје циљеве у дугом 13-годишњем периоду, те да се Косово годинама налази на сличном нивоу безбедносног стања и политичке стабилности, а који је нижи од светског просека и стања у већини држава у свету.

На Графикону број 2 је дат преглед резултата истраживања *перцепције корупције* на Косову и Метохији од 2012. до 2021. године, резултат и ранг, које спроводи међународна организација *Transparency International* из Велике Британије. Истраживање показује стагнацију и незнатан напредак у овом десетогодишњем периоду када је у питању број индексних поена. Одређени подаци указују и да од 1999. године ниједан политичар није осуђен за корупцију на Косову. Чини се да појединачне, повремене акције не могу да замене системску борбу против корупције у коју мора да буде укључено и да свој допринос више институција истовремено. Индекс корупције у најбољем можда одсликава стање свести државних службеника на разним нивоима, као и „успех” мисије EULEX да измени ту свест и успостави оно што се сматра „најбољом европском праксом”. Измена свести у погледу корупције је дуготрајан, али не и немогућ процес, и захтева свеобухватан приступ и подршку јавности.

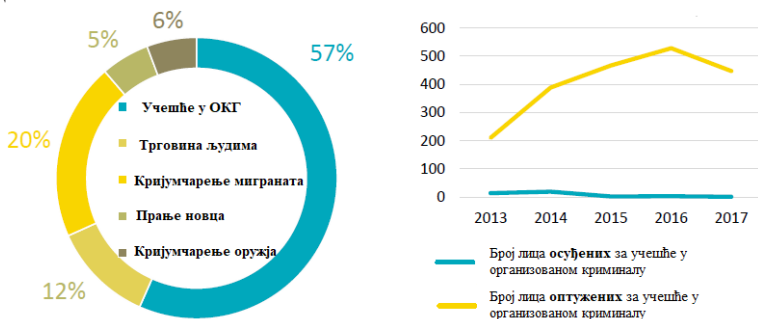
Графикон 2. Кретање индекса перцепције корупције на Косову и Метохији у периоду 2012–2021. године

Извор: Transparency International 2021.

Када је у питању *супротстављање организованом криминалу* (ОК) на Косову и Метохији, одређен увид даће подаци из извештаја и анализе организације Уједињених нација (*United Nations Office on Drugs and Crime – UNODC*), објављеним 2020. године, који је обухватио краћи период анализе и приказао одређене податке за период 2013-2017. године. На Графикону број 3 је приказан удео оптужених лица по кривичним делима повезаних са организованим криминалним групама и број лица оптужених и осуђених за кривична дела ОК. Подаци указују пре свега на веома мали број осуђених лица из организованих криминалних група, иако је број оптужених лица порастао, што донекле указује на повећање капацитета за регистровање оваквих лица. Мали број осуда сугерише на слаб одговор правосудних институција у Покрајини, када је у питању организовани криминал. Чињеница је да је постојање албанских организованих криминалних група присутно на глобалном нивоу, а посебно у Европи. Везе албанске дијаспоре која се бави криминалним активностима у иностранству, са матицом, које су у великој мери породичне и клановске, представљале су безбедносни изазов и претњу и у време док је извршну власт на Косову и Метохији контролисала централна власт у Србији. Ове везе је тешко прекинути, посебно у ситуацији када економска ситуација на Косову и Метохији није напредовала. У релативно сиромашној друштвеној средини, профити остварени криминалним активностима бивају примамљиви за одређен део становништва, а такав капитал истовремено има утицај на политичке и полицијско-правосудне структуре, кроз претходну поменути корупцију.

Графикон 3. Удео лица по кривичним делима у ОК, и број оптужених и осуђених лица за дела ОК на Косову и Метохији у периоду 2013-2017. године

Извор: UNODC 2020.

Потребно је рећи да је ЕУ 2016. године закључила са Косовом Споразум о стабилизацији и придруживању. У преамбули и у свим другим документима уговорну страну означава са *Косово** у складу са Договором о регионалном представљању Косова који је постигнут 24. фебруара 2012. године између Београда и Приштине. Од 2013. године Европска комисија (ЕК) израђује годишње извештаје о напретку Косова у процесу придруживања.

Општа оцена за Косово из последњег извештаја ЕК из 2021. године у области Правосуђа и основних људских права, јесте да се налази у раној фази спремности за чланство (оцена 1) и да је у последњих годину дана имало ограничени, одређени напредак (оцена 3) у усвајању стандарда ЕУ (European Commission 2021, 16).⁴ Уколико се оствари увид у први извештај ЕК овакве врсте, из 2015. године, уочава се оцена да је правосудни систем био такође у раној фази спремности за чланство, а да је имао одређени напредак у току године.

У још две кључне области које су битне са становишта рада и утицаја EULEX су област Борбе против корупције и област Правде, слободе и безбедности. У овим областима су идентичне оцене спремности за чланство и напретка биле у 2015. и 2021. години, као и за област Правосуђа – рана фаза спремности за чланство. За корупцију је у извештају 2021. године оцењено да је широко распрострањена и да остаје питање за забринутост. У области организованог криминала неколико усвојених закона није дало резултате. Резултати постигнути од стране тужилаштва и судова остали су слаби (37).

Према подацима из последњег извештаја ЕК из 2021. године, у оквиру привремених власти на Косову и Метохији ради 400 судија, 187 тужилаца, што износи 21 судија и 10 тужилаца на 100.000 становника, и у рангу је европског просека (European Commission 2021, 19).⁵ У току 2015. године Косово је имало 350 локалних судија и 33 из мисије EULEX. Број полицијских службеника у 2020. години је износио око 7.200 односно 464 на 100.000 становника (просек у ЕУ је 326). Свеукупна оцена људских ресурса у правосуђу, од

---

⁴ Методологија извештавања ЕК оцењује *спремност за чланство* оценама од 1 до 5, где су 1 – рана фаза, 2 – извршен ниво спремности, 3 – умерена спремност, 4 – добар ниво спремности и 5 – веома напредна фаза. Такође се оцењује и *напредак у току године* оценама 1 – назадовање, 2 – нема напретка, 3 – ограничени напредак, 4 – добар напредак, 5 – веома добар напредак.

⁵ У ЕУ је просечан број судија 21 и тужилаца 12 на 100.000 становника.

стране ЕК у 2021. години, по критеријуму професионалности и компетенција, посебно за тужиоце, је забрињавајућа, и поред напора који су предузети у обуци. Ефикасност у кривичним случајевима је озбиљно отежана недостацима у кривичном законодавству. За полицију се оцењује да има довољне капацитете и способности за борбу против ОК, али су истраге рањиве на корупцију, политичке притиске и незаконита мешања. У оцени супротстављања трговини дрогом, прању новца и финансирању тероризма, кријумчарењу оружја, трговини људима, кријумчарењу цигарета, ЕК је оценила да Косово не даје обећавајуће резултате (European Commission 2021, 41–44).

Званично мишљење ЕУ о стању на Косову и Метохији је значајно са аспекта политичке будућности Косова, коме се од стране држава ЕУ које су га признале као независно, обећава „европска перспектива” последњих двадесетак година. ЕУ се званично заснива на вредностима поштовања људског достојанства, људских права, слободе, владавине права, и ово ће бити кључни критеријуми за оцену напретка Косова. Тренутне оцене су слабе и као и код других параметара, имају вишегодишњи тренд стагнације, упркос званичним напорима ЕУ да кроз своју мисију исте унапреде. Указује се да је можда једино могуће кроз поменуту перспективу прикључења ЕУ утицати и условљавати промене на локалном нивоу.

Поред ових службених оцена датих са највиших нивоа ЕУ, постоје и друге стручне оцене дате у протеклом периоду од појединих стручњака или организација.

У анализи Аустријског института за међународне односе, израђеној почетком 2022. године у оквиру пројекта који финансира ЕУ, се у уводу оцењује да утицај и захтеви ЕУ у области владавине права, нису зауставили косовски правосудни систем да буде слаб и неефикасан, да касни у достизању правде, гомилајући заостале предмете и подразумевајући корупцију као начин посредовања у решавању предмета. Као главни узрок проблема региструју политичку вољу, а за решавање проблема препоручују даље напоре у јачању правосуђа, реформу дисциплинског система у судству и тужилаштву, и провере лица који су носиоци правосудних функција (Tahiri 2022).

Балканска група за истраживање политика, невладина организација са седиштем у Приштини, је публиковала 2019. године извештај финансиран од стране Норвешке, у коме је оцењено да мисија EULEX приводи свој мандат крају, да је постигла ограничен

успех и да је њена репутација доведена у питање. Указано је на сложене односе и некомпатибилне интересе мисије и локалних власти, који су отежали напредак на пољу владавине права. Након десет година сектори владавине права су и даље слаби, и прожимају их неспособност, корупција, политичко уплитање, низак ниво поверења јавности. Оцењено је да власт није довољно посвећена а да ЕУ не жели да уђе у озбиљније програме са Косовом (Balkans Policy Research Group 2019).

Београдски центар за безбедносну политику је 2017. године објавио анализу ефикасности мисије EULEX, на основу разговора са садашњим и бившим особљем мисије, експертима, представницима држава ЕУ. Закључено је да је политичко-стратешки циљ, очувања мира и безбедности и спречавање ескалације сукоба, постигнут. У току рада мисије ситуација на Косову и Метохији се није погоршала у безбедносном смислу, а дијалог између Београда и Приштине је интензивирао и довео је до конкретних позитивних промена на терену, при чему је EULEX служио као спона између две стране. Оперативни циљ развоја и јачања полиције и царинске службе је постигнут са делимичним успехом. Са друге стране, судска власт није у стању да се носи са озбиљним случајевима корупције и организованог криминала, чије се гоњење одлаже због недостатка стручног особља и краткотрајног радног распоређивања особља мисије, па је мисија делимично неуспешна ако се узме у обзир правосуђе. Претежно мишљење саговорника је било и да је мисија често неефикасна, јер је комплексна и дугорочна (за разлику од осталих цивилних мисија ЕУ које су биле мање). Исплативост мисије је такође оцењена као негативан индикатор јер је потрошено превише новца, уз ниску рентабилност. Мисија није успела и да створи поверење између ЕУ и локалних власти и становништва. У анализи је наведено и да је мисија учинила доста тога доброг, као што су обуке у области владавине права, рад на дијалогу две стране (Beogradski centar za bezbednosnu politiku [BCBP], 2017).

Према одређеним подацима, до средине 2018. године, до када је мисија учествовала у раду судова, донешено је 648 пресуда за корупцију, организовани криминал, прање новца, ратне злочине и трговину људима. Ипак, према мишљењу Андреак Капусела (*Andrea Capussela*), бившег високог службеника Интернационалне цивилне канцеларије (*International Civilian Office – ICO*), који је помагао Косову у првим данима „независности”, и који је написао књигу

State-building in Kosovo: Democracy, Corruption and the EU in the Balkans, мисија EULEX је доживела неуспех. Сматра да владавина права није ојачана већ можда и ослабљена. Поменуо је неколико недоказаних оптужби за корупцију EULEX судија (EURACTIV 2018).

У разматрању мисије EULEX треба узети у обзир и оцену њеног рада са аспекта безбедности и испуњења мандата када су у питању становници Косова и Метохије, српске и других неалбанских националности, који су посебно угрожени због конфликта Срба и Албанаца. Сарадња Србије са мисијом EULEX је углавном у протеклом периоду била формална и усмерена на регулисање техничких питања и активности на терену. Она је била нужна, како би се остваривала одређена права грађана Србије у јужној Покрајини. Мисија има отворену канцеларију у Београду, управо из разлога комуникације и размене информација.

Према годишњим извештајима Канцеларије за Косово и Метохију, безбедносна ситуација у Покрајини се већ више година оцењује као изразито нестабилна, уз наставак системских и физичких притисака и напада на Србе који тамо живе. Инциденти и напади на Србе су и даље чести. У току 2021. године је регистровано 128 етнички мотивисаних инцидената и напада на Србе а у 2022. години је тај број тренутно 71 (Канцеларија за Косово и Метохију 2022). Процењује се да је са Косова и Метохије и даље у осталом делу Србије преко 200.000 интерно расељених лица, а да ништа није учињено од стране међународне заједнице да се обезбеди њихов повратак и сигуран живот. Велики су проблеми са узурпираном имовином (некретнинама, земљиштем) избеглих Срба, који не могу да остварују већ више година право својине над истом, а преко правосудног система за који је задужен EULEX постигнути су веома мали резултати. Иако се спроводи у складу са Резолуцијом 1244 СБУН, мисија од свог почетка није предузимала радње које су у корист очувања територијалног интегритета и суверенитета Србије, већ у корист привремених власти у Приштини. EULEX у свему поступа као са независном државом, када је Косово у питању, посебно у делу владавине права где је утицала да се доносе и усвајају бројна законска и стратегијско-планска документа ради усвајања правних тековина ЕУ, потпуно мимо уставно-правног оквира Србије. Такође, велика средства су издвојена за опремање и обуку, за Србију, параполицијских органа, царинске службе, правосудних ресурса. Наравно, ово је одраз чињенице да су 22

државе ЕУ признале Косово као независну државу, које у пракси поступају сходно својим политикама, док се формално придржавају само поштовања договореног назива ове територије у међународним односима – Косово*. Укупна оцена њене успешности са становишта Србије је упитна управо у том политичком погледу који указује на пристрасност мисије независности Косова и непостојању покушаја да се одржи макар неутралност ако не и покушаји интеграције у политичко-правни систем Србије у складу са Резолуцијом 1244 СБ УН. Ово се посредно одражавало и на заштиту права Срба, која нису унапређена у дугогодишњем периоду након доласка мисије EULEX. Побољшање права Срба на Косову и Метохији треба и мора бити условљавано од стране ЕУ за оцену напретка Косова, уколико она буде доследна својим европским вредностима, а у коликој мери ће до тога доћи, тешко је у овом тренутку проценити.

ЗАКЉУЧАК

Кроз истраживање су дати општи показатељи владавине права на територији Косова и Метохије, и рада мисије EULEX, без већег простора за детаљнију анализу, која би сигурно резултирала и одређеним мањим позитивним показатељима њеног рада. Изводи се ипак општији закључак да мисија није допринела унапређењу владавине права на Косову и Метохији. Може се рећи да и поред постојећег формалног наратива о улози мисије она није испунила своја очекивања. Циљеви углавном нису остварени или су остварени у мањем обиму од планираног.

Сектори владавине права и правосуђа су и даље слаби на Косову и Метохији, а карактерише их неспособност, корупција и политичко уплитање. Мисија је остваривала одређени ниво правде на територији али без вођења сложенијих случајева против организованог криминала и носиоца криминалних активности, уз слабо решавање бројних имовинских питања, несталих лица, ратних злочина. С обзиром на низак степен безбедности грађана српске националности, честе инциденте, немогућност остваривања основних права у појединим срединама, игнорисања одредби Резолуције 1244 УН која гарантује територијални интегритет Србије на Косову и Метохији, EULEX је у домену заштите интереса Републике Србије, показао и лошије резултате.

Сада се већ ушло у прелазну фазу када мисија завршава полако свој мандат а од институција Косова се очекује да преузму пуну одговорност за безбедност на територији, што према досадашњим резултатима не указује да би брзо могло доћи до унапређења стања. Резултате мисије је потребно детаљно анализирати, као и узроке регистрованих негативних показатеља. Идеје, принципи и смернице ЗБОП ЕУ у великој мери нису успели да се реализују у оквиру мисије на Косову и Метохији за последњих 14 година спровођења. Стручна тела ЕУ треба да искористе негативна искуства из мисије за бољу припрему, планирање и унапређење цивилних ресурса и капацитета ЕУ за спровођење мисија ЕУ овакве врсте, ради адекватног одговора у будућим ангажманима и свеукупног побољшања кредибилитета ЕУ у спровођењу ЗБОП ЕУ.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Живковић, Урош. 2017. *Водич кроз цивилне мисије*. Београд: ISAC Fond.
- Којадиновић, Драган, и Бранко Јокић. 2004. *Мартовски погром на Косову и Метохији: 17–19. март 2004. године*. Београд: Министарство културе Р. Србије.
- Цветковић, Ненад. 2022. „Заједничка безбедносна и одбрамбена политика Европске уније и спремност Републике Србије за интеграцију” *Војно дело* 5: 1–14.
- Balkans Policy Research Group [BPRG]. 2019. *Decenija nakon EULEX-a: Novi pristup poboljšanju vladavine prava na Kosovu*. Priština: BPRG.
- Beogradski centar za bezbednosnu politiku [BCBP]. 2017. *Trajni uticaj EULEX-a? Analiza efikasnosti misije EU na Kosovu*. Beograd: BCBP.
- Council Joint Action 2008/124/CFSP of 4 February 2008 on the European Union Rule of Law Mission in Kosovo. “Official Journal of European Union”, L 42/92, 16th February 2008.
- EURACTIV. 2018. “Criticism as Kosovo justice mission EULEX closes judicial operations.” *EURACTIV*, 11. June 2018. Last accessed: 03.10.2022. <https://www.euractiv.com/section/-justice-home-affairs/news/criticism-as-kosovo-justice-mission-eulex-closes-judicial-operations/>

- European Commission [EC]. 2021. *Commission Staff Working Document – Kosovo* 2021 Report*. Strasbourg: SWD. Last accessed: 05.10.2022. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021SC0292>
- European Council [EC]. n.d. “EULEX Kosovo: mandate extended, budget approved.” *European Council of the European Union*. Last accessed: 04.12.2022. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/-press-releases/2016/06/14/eulex-kosovo-budget/>
- European Union [EU]. n.d. “EU Missions and Operations.” *European Union*. Last accessed: 28.09.2022. https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-missions-and-operations_en.
- Kancelarija za Kosovo i Metohiju. n.d. „Etnički motivisani incidenti na Kosovu i Metohiji, 2021. i 2022. godine.” *Kancelarija za Kosovo i Metohiju*. Poslednji pristup: 22.10.2022. <https://www.kim.gov.rs/lat/incidenti-kim.php>.
- NATO. n.d. “Kosovo Force”. Allied Joint Force Command Naples. *NATO*. Last accessed: 29.09.2022. <https://jfcnaples.nato.int/kfor>.
- Rashiti, Naim, 2019. “Ten years after EULEX Key principles for future EU flagship initiatives on the rule of law.” In *Liberty and Security in Europe*. Brussels: The Centre for European Policy Studies (CEPS).
- Tahiri, Bardha. 2022. *Is there hope for Kosovo’s rule of law system? Three immediate actions needed*. Vienna: Austrian Institute for International Affairs, WB2EU.
- Transparency International. n.d. “Corruption Perceptions Index.” *Transparency International*. Last accessed: 01.10.2022. <https://www.transparency.org/en/cpi/2021>
- Treaty on European Union. “Official Journal” C191, 29th July 1992. Last accessed: 28.09.2022. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A11992M%2FTXT>
- United Nations. n.d. “United Nations Mission in Kosovo”. *UNMIK*. Last accessed: 29.09.2022. <https://unmik.unmissions.org/mandate>.
- United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1244 (1999), Resolution 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.
- United Nations Office on Drugs and Crime [UNODC]. 2020. *Measuring Organized Crime in the Western Balkans*. Vienna: UNODC.
- World Bank. “Data Bank, Worldwide Governance Indicators.” *World Bank*. Last accessed: 01.10.2022. <https://databank.worldbank.org/source/worldwide-governance-indicators#>

Zupančič, R., N. Pejič, B. Grilj, and Rodt A. Peen. 2018. “The European Union Rule of Law Mission in Kosovo: An Effective Conflict Prevention and Peace-Building Mission?” *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 20 (6): 599–617.

Nenad Cvetković
Ministry of Defense Republic of Serbia

Mitar Kovač
Faculty of Project and Innovation Management, Belgrade

CIVIL MISSIONS OF THE EUROPEAN UNION – THE CASE OF THE EULEX KOSOVO MISSION

Resume

By strengthening its internal strength over the years, the European Union as a supranational organization has shown interest and formed capacities for a stronger foreign policy and security influence on the environment in the last twenty years. The EULEX Kosovo mission was the first real and major test of European security policy in the field of civil affairs and internal security in conflict environments. The rule of law is one of the key civilizational achievements that are not easy to establish in modern societies, as was demonstrated in the case of Kosovo and Metohija, a part of the Republic of Serbia that has been accompanied by decades of security problems for the local population. The analysis of certain indicators that evaluate the rule of law, political stability, corruption and work of judicial and police bodies, indicated that the state of internal security in Kosovo and Metohija has not changed much since the establishment of the EULEX mission. Certain capacities of the temporary authorities in Prishtina in the area of customs, police, and justice have been established, especially in the adoption of the strategic and legal framework, and partly in the creation of adequate material working conditions. On the other hand, the fulfilled formal prerequisites did not produce results in the daily work of the institutions to protect the local population and their human, property, security and other rights. The existence of corruption in the judiciary, police, and customs was registered as a bigger problem, which is connected to the political influence of local authorities and their mutual

connections and relations. This is indirectly reflected in the small number of convictions in cases of high corruption and especially organized crime. Kosovo and Metohija still belong to the areas that are highly influenced by organized criminal groups, with the possibility of manifesting terrorism and extremism. The EULEX mission and international forces did not provide the conditions for the return of over 200,000 displaced Serbs, and those who still live in Kosovo and Metohija face the lack of basic security conditions for a normal life. The ideas, principles, and guidelines of the CSDP of the EU have largely failed to be realized within the mission in Kosovo and Metohija for the last 14 years of implementation. There is a need for a detailed analysis by the expert bodies of the EU in order to better prepare and respond to future engagements, and overall to improve the credibility of the EU.

Keywords: civil missions of the European Union, EULEX Kosovo, rule of law

---

* Овај рад је примљен 22. новембра 2022. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. маја 2023. године.

УДК 327(46)

DOI: 10.5937/pr76-43897

Оригинални научни рад

Рајко Петровић

Институт за европске студије, Београд

РЕПУБЛИКА ШПАНИЈА – НЕМОГУЋА МИСИЈА?

Сажетак

Предмет истраживања овог рада јесте анализа историје шпанске републиканске мисли, имплементације концепта Републике Шпаније у пракси, те савремених погледа у шпанској политичкој и друштвеној јавности на ту проблематику. Циљ истраживања јесте да, не само опишемо различите фазе шпанског републиканизма у виду Прве и Друге Шпанске Републике и њихових представника, већ и да покушамо да дамо одговор на питање да ли је у догледно време могуће очекивати трансформацију Шпаније из монархије у републику по трећи пут у њеној историји. Наша полазна хипотеза била је да је историјско искуство показало да је републикански уређена Шпанија „немогућа мисија” због снажног ројалистичког и римокатоличког духа исте. Резултати истраживања указују на и даље значајну позицију монархије унутар шпанског политичког система, на мале изгледе да у ближој будућности дође до проглашења „Треће Шпанске Републике”, али и на то да је дебата око облика владавине у Шпанији и даље врло жива и да као таква има утицаја на политичка збивања у тој земљи. Током истраживања користили смо се историјском методом и методом компаративне анализе.

Кључне речи: Прва Шпанска Република, Друга Шпанска Република, Римокатоличка црква, парламентарна монархија

УВОД

Након освајања Гранаде, последњег муслиманског упоришта на простору Пиринејског полуострва, створени су услови за коначно уједињење хришћанских територија на том простору. Браком између Исабеле I Кастиљанске (*Isabel I de Castilla*) и Фернанда II Арагонског (*Fernando II de Aragón*) 1469. године створена је персонална унија између краљевстава Кастиље и Арагона, а 1492. годину можемо узети као годину дефинитивног ослобођења и уједињења већег дела полуострва под именом Шпанија. Као и већина тадашњих европских држава, Шпанија је основана као хришћанска монархија, о чему можда најбоље сведочи назив за њен први краљевски брачни пар – католички краљеви (*Reyes Católicos*) (Prescott 1892).

Од уједињења Шпаније па све до почетка XIX века апсолутно је доминирала монархистичка политичка мисао прожета римокатоличким вредностима и погледом на свет. За време владавине Хабзбурговаца (1516–1700) тешко се може говорити о постојању републиканских идеја, како на територији континенталне Шпаније тако и на простору њених прекоокеанских колонија. Са доласком династије Бурбона на шпански престо почетком XVIII века ствари се по том питању нису битно мењале све до краја тог и почетка XIX века, када су републиканске, односно тзв. прогресивне идеје (либерализам, секуларизам, лаицизам итд.) које су изнедриле Америчка и Француска револуција почеле да освајају Европу и свет (Castiglione 2005, 453–465).

Током XIX века Шпанска империја доживела је корените промене које су оставиле снажне последице и на шпанску политичку мисао. Француска окупација Шпаније у време Наполеона Бонапарте (*Napoléon I Bonaparte*) и Рат за независност Шпаније (1808–1814) развили су снажан осећај солидарности међу Шпанцима и свест о потреби враћања и очувања сопственог суверенитета. Упоредо са војницима и бајонетима, из Француске су у Шпанију тог доба стигле и републиканске идеје француских просветитеља и енциклопедиста. Управо због своје популарности међу ширим народним масама, али и либералним елитама ван Француске, Француска буржоаска револуција јесте важан датум у историји Старог континента (Терзић и Јоксић 2021, 312). Са друге стране, Шпанска империја је дуж целог XIX века губила своје прекоокеанске територије – од независности Мексика 1810. па све до губитка Кубе и Филипина 1898. године након

пораза у Шпанско-америчком рату. Све новонастале латиноамеричке земље не само да су се ослободиле од Шпанске империје, већ су и одбациле монархизам као концепт друштвено-политичког уређења и прихватиле републиканске идеје по узору на француски и амерички модел (Barrón 2001, 1–19).

НАСТАНАК И РАЗВОЈ РЕПУБЛИКАНСКЕ МИСЛИ У ШПАНИЈИ

Републиканске политичке идеје се у Шпанији јављају још почетком XIX века и све до данас су у већој или мањој мери присутне у шпанском политичком животу. Са Наполеоновим краткотрајним освајањем Шпаније у ту земљу су стигле и идеје француских енциклопедиста и просветитеља, попут либерализма, секуларизма, лаицизма, национализма и поделе власти на законодавну, извршну и судску грану, а такође и наполеоновски модел управне организације државе и централизације администрације, школства и других јавних делатности. Тада је, судећи по шпанским либералима, дошло и до формирања шпанског националног идентитета (Torrecilla 2009, 204–226). Важно је напоменути да је током целе историје шпанског републиканизма било присутно више различитих његових праваца. Никада није постојала јединствена шпанска републиканска политичка партија или друштвени покрет. Штавише, шпански републиканци су често били међусобно супростављени по различитим друштвено-политичким питањима, попут тога да ли Шпанија треба да буде унитарна (централизована) или федерална држава (Gutiérrez Lloret 1995, 149–163).

Објективно посматрано, републиканизам, као струја политичког мишљења, имао је велики утицај на развој шпанског друштва и државе, али није успео да успостави дуготрајну Републику Шпанију. Узевши у обзир да су републиканске идеје у Шпанији присутне три века, републиканско уређење ове земље је готово занемарљиво кратко трајало – свега непуних 10 година. Прва Шпанска Република трајала је од 11. фебруара 1873. до 29. децембра 1874. године и, премда краткотрајна, имала је важан значај и због, између осталог, свог федералистичког карактера (Ćurko 2013, 44). Друга Шпанска Република трајала између 14. априла 1931. и 1. априла 1939. године, с тим да је од 1936. до 1939. године беснео Шпански грађански рат током кога Друга Шпанска Република

није имала ефективну контролу над већином њене територије. Говорећи о левом и десном политичком спектру, треба истаћи да републиканских идеја у шпанској десници има тек у траговима, односно да се републиканизам у Шпанији готово искључиво везује за политичку левицу.

Први републикански и антимонархистички покрету у Шпанији настају за време владавине Исабеле II (*Isabel II*) (1833–1868). Најзначајнија струја републиканског мишљења свакако је био републикански федерализам који се развијао током педесетих и шездесетих година 19. века, а чији је кључни представник био Роке Барсија Марти (*Roque Barcia Martí*). Његови списи о републиканским (и федералистичким) идејама били су изузетно важни за развој шпанског републиканизма и снажно су утицали на оснивање Федералистичке партије 1868. године, али и на побуну кантона између 1873. и 1874. године. Федералистичке и републиканске идеје у Шпанији XIX века најчешће су биле испреплетене. Републиканске идеје саме по себи подразумевале су деконструкцију централизоване Шпаније и стварање демократске, либералне и децентрализоване државе (Higuera Castañeda 2016, 15–18). Након Септембрине револуције 1868. године у којој се са шпанског трона збачена Исабела II одржани су избори за Кортес 1869. године. Нови скупштински састав гласао је за успостављање уставне монархије која би била либералнија од претходне, односно која би далеко више ограничила моћ монарха. Републиканци, посебно левичари, били су против овакве идеје, баш као и тврди католици карлисти са друге стране политичког спектра. Период у развоју шпанске републиканске мисли од 1840. до 1873. године означава се као доба „хармонијске утопије шпанског републиканизма” (Peugou 2015, 349).

Уследило је успостављање Прве Шпанске Републике (*Primera República Española*) 1873. године које није донело политичку стабилност, нити јединство међу републиканским политичким снагама. Републиканци су били подељени на неколико струја. Прво, ту су били федералисти који су се залагали за стварање демократске федералне републике и давање већих овлашћења мањим административним јединицама како би се спречила концентрација моћи у централној влади (Antón Mellón et al. 2013, 9–10). Најзначајнији представник ове идеје у XIX веку био је Франсиско Пи и Маргаљ (*Francisco Pi y Margall*), један од председника Прве Републике (Michael Hennessy 1966). Друго, главни опоненти федералиста

били су унитаристи који су желели унитарну републику (по узору на француски пример), те који су страховали од могуће дисолуције шпанске државе у случају њене федерализације. Њени најзначајнији представници били су Републиканска унитаристичка партија, односно личности попут Емилија Кастелара (*Emilio Castelar*), последњег председника Прве Републике, Еухенија Гарсија Руиса (*Eugenio García Ruiz*) и Антонија Санчеса дел Рија (*Antonio Sánchez del Río*) (Bahamonde 1995, 1050). Треће, последњу струју републиканске мисли чинили су конфедералисти (односно кантоналисти), који су оптирали за уређење Шпаније као лабаве конфедерације састављене од аутономних кантона који би суштински уживали независност. Ове последње идеје узроковале су Кантоналну револуцију 1873. године у Картахени, Валенсији и Гранади коју је Прва Република угушила у крви (Vilar 2005, 471–474). Најзначајнији носиоци ових идеја били су Хуан Контрерас (*Juan Contreras*) и Роман и Антонио Галвес Арце (*Antonio Gálvez Arce*).

ПРВА И ДРУГА ШПАНСКА РЕПУБЛИКА

Након што је краљ Амадео I (*Amadeo I*) абдицирао 11. фебруара 1873. године, шпански парламент прогласио је Прву Шпанску Републику, први политички режим такве врсте у историји Шпаније. На место председника републике дошао је Естанислао Фигерас (*Estanislao Figueras*) из Републиканско-федералне демократске партије. Републиком је током целог периода њеног постојања владала коалициона влада састављена од федералиста, демократа и радикала који нису имали исто виђење будућности новоформираног режима. То је допринело политичкој нестабилности која је била константно обележје Прве Републике, а неретко су се јављали и локални сукоби. Очигледно је прва републиканска творевина на шпанском тлу била сувише крхка, како због недостатка демократске политичке културе, тако и због појаве локалних сепаратизама (попут Кантоналне револуције). Штавише, поред гушења побуне кантона, на територији Прве Републике избио је и Трећи карлистички рат (1872–1876) чије жариште је била Баскија, док је већ увелико трајао тзв. Десетогодишњи рат на Куби. Објективно посматрано, недостајала је и шира подршка шпанског јавног мњења за републикански пројекат. За непуне две године постојања, Прва Шпанска Република променила је чак пет председника. Поред Естанислаа Фигераса,

то су били и Франсиско Пи и Маргаљ, Николас Салмерон (*Nicolás Salmerón*), Емилио Кастелар и Франсиско Серано (*Francisco Serrano*) (López González 1992, 303–330). Пи и Маргаљ, Салмерон и Кастелар су, баш као и Фигерас, били чланови Републиканско-федералне демократске партије, док је генерал Серано био лидер конзервативне Конституционалне партије. Премда је ова партија била либералног и демократског усмерења, залагала се за унитарно, а не федерално уређење државе (Fernández Sarasola 2000, 97–163).

Нестабилност Прве Републике кулминирала је државним ударом који је 3. јануара 1874. године извршио генерал Мануел Павија (*Manuel Pavía*), након чега је на власт дошао генерал Франсиско Серано, који је прогласио унитарну републику и завео диктатуру. Она је потрајала скоро целу годину, све до децембра 1874. године (Serrano y Pardo 1875). Коначни крах Прве Републике десио се 29. децембра 1874. године, када ју је укинуо генерал Мартинес Кампос (*Arsenio Martínez-Campos*) и вратио на шпански престо Алфонса XII (*Alfonso XII*), односно династију Бурбона.

Друга Шпанска Република била је далеко дуговечнији и озбиљнији политички пројекат. Краљ Алфонсо XIII (*Alfonso XIII*), након што је изгубио на изборима 1931. године, абдицирао је са шпанског престола, те је убрзо био прогнан из земље. У међувремену формирана је привремена влада са Нисетом Алкалом Самором (*Niceto Alcalá-Zamora*) на челу. Власт је вршила Републиканско-социјалистичка партија под чијим патронатом је проглашен нови устав 9. децембра 1931. године. За званични датум настанка Друге Шпанске Републике узима се, ипак, 14. април исте године. Алкала Самора се на власти задржао све до 1936, иако је на изборима 1933. године победу однео вођа радикала Алехандро Лерукс (*Alejandro Lerroux*). Са парламентарном већином, радикали су започели низ значајних реформи друштва и државе које су биле републиканске по карактеру. Премда је била далеко стабилнија од Прве Републике, Друга Република се од самог почетка суочавала са великим изазовима. Анархистима и социјалистима није одговарала владавина радикала, што је произвело устанке радника у Баскији и Каталонији, као и рудара у Астурији 1934. године. Са друге стране, десне, конзервативне и ултракатоличке снаге (које су имале значајан број присталица) гледале су на републику са подозрењем. На веома важним општим изборима 1936. године победу над десном коалицијом однео је Народни фронт, широка коалиција републиканаца, социјалиста

и комуниста. На чело Друге Републике дошао је Мануел Азања (*Manuel Azaña*) из Републиканске левице. Азања је претходно био председник Владе Друге Републике (1931–1933), а позицију председника искористио је да спроведе низ реформи – од увођења обавезног социјалног осигурања за све раднике у Шпанији до укидања црквених школа, односно повећања секуларних (државних) школа. Настојао је да смањи утицај Римокатоличке цркве као друштвеног и политичког фактора, што је додатно провоцирало конзервативне снаге у Шпанији (Hicks 1999).

Политичке и друштвене реформе спроведене у доба Друге Шпанске Републике биле су у потпуности у складу са оновременим републиканским идејама. Извршена је демократизација друштва и политичког система, драстично је смањен утицај војске и цркве, односно повећан утицај цивилне моћи. Све реформе биле су, последично, директно усмерене против структура моћи старог монархистичког режима, с обзиром да су темељно угрожавале њихове привилегије. Реформе су имале и еманципаторски карактер. Тако је спроведена опсежна реформа школског система доступног за све грађане, жене су добиле право гласа (као и бољи положај на тржишту рада), статус радничке класе био је значајно побољшан и сл. Извршена је и аграрна реформа на штету крупних земљопоседника, а у корист милиона сељака који су живели у беди. Можемо рећи да је у социо-економском смислу Друга Шпанска Република била социјалдемократског карактера. Држава је *de facto* федерализована (са значајним овлашћењима пренетим на покрајине), док је у вредносном смислу направљен радикалан отклон од Римокатоличке цркве чиме је Шпанија постала секуларна и лаичка држава. Признат је и плуринационални карактер Шпаније, односно постојање више националности у оквиру шпанске нације (Torrús 2019).

Нетрпељивост између традиционалне и републиканске Шпаније кулминирала је избијањем Шпанског грађанског рата 17. јула 1936. године када су се против Републике побуниле трупе у Шпанском Мароку предвођене генералом Франсиском Франком (*Francisco Franco*). Након скоро трогодишњих сукоба, рат је завршен 1. априла 1939. године. Република је постојала током целог рата, премда је временом контролисала све мање територије и, силом прилика, мењала своје престонице. Њена влада функционисала је чак и у егзилу у периоду између 1939. и 1977. године (Ferrer Benimelli 1977, 52–70).

ГЛАВНИ ПОЛИТИЧКИ И ДРУШТВЕНИ ПРОТИВНИЦИ ШПАНСКОГ РЕПУБЛИКАНИЗМА

Главни идеолошки противници шпанског републиканизма биле су традиционалне друштвене, верске и политичке снаге на том простору. Нема сумње да су то у раној фази настанка и развоја републиканизма у Шпанији биле монархија и Римокатоличка црква, а потом и политичке партије (али и идеологије) које су имале супротан поглед на најважније елементе шпанског друштва и државе. Антирепубликански друштвени покрети били су посебно важни опоненти током Друге Шпанске Републике, Шпанског грађанског рата и франкистичке Шпаније, а политичке партије током и након шпанске демократске транзиције.

Свака монархија, па и шпанска, традиционално је антирепубликански настројена. То не чуди, с обзиром на чињеницу да је република, као форма вертикалне организације власти за коју се залаже републиканизам, сушта супротност монархији. За разлику од апсолутистичког монархистичког уређења (XIX век и раније) где је монарх имао апсолутну власт у својим рукама и није био ограничен другим институцијама, република подразумева демократске изборе, поделу власти на законодавну, извршну и судску грану, постојање различитих институција власти и минимум грађанских и људских права за све грађане републике (Ortiz Leroux 2007, 13–15). Премда је концепт парламентарне монархије нешто налик на републикански модел (где постоји парламент, влада, одређења ограничења моћи монарха итд.), он је и даље далеко од републиканског идеала у коме власт извире директно од грађана. Уколико посматрамо историју шпанског републиканизма видећемо да је успостављању обе шпанске републике претходио обрачун са монарсима. Тако је Прва Република настала након што је са шпанског трона абдицирао Амадео I Савојски, али и уништена са враћањем на власт династије Бурбона (Алфонсо XII). Друга Република је такође настала након што је абдицирао краљ Алфонсо XIII, премда ју је уништила националистичка војска која је потом успоставила диктатуру са Франсиском Франком на челу. Упркос томе што је Франко био самовољни владар Шпаније, он је активно сарађивао са династијом Бурбона у егзилу, те је тако за свог наследника одабрао Хуана Карлоса I Бурбонског (*Juan Carlos I de Borbón*) (Palacios Bañuelos 2015, 192). Током периода демократске транзиције након Франкове смрти поставило се питање уређења

будуће демократске државе. Из страха од побуне конзервативног и некада франкистички настројеног дела Шпаније, уставом из 1978. године успостављена је парламентарна монархија, где је извршена јасна подела власти, а извршна власт у највећој мери сконцентрисана у рукама Владе Шпаније. Иако је монарх добио више церемонијалну неголи стварну власт, институција монархије је очувана, а тиме и спречено успостављање нове шпанске републике.

Римокатоличка црква вековима је била један од најзначајнијих друштвених, али и политичких чинилаца у Шпанији. Шпанија је имала пресудну улогу у јачању моћи Цркве с обзиром да је ширењем њених прекоморских територија упоредо вршена и евангелизација затечених урођеника. Растом моћи Шпанске империје расла је и моћ цркве која је на територији целе империје уживала огромне привилегије. Поред духовне власти, Римокатоличка црква је имала снажан друштвени утицај (кроз наметање хришћанског морала и система вредности као једино прихватљивог), али и политички, јер су световни владари као „владари по милости Божијој” имали пуни легитимитет само кроз папско признање њихове круне. Довољно је поменути друштвено-политички и верски утицај језуитског реда који је основао Шпанац Игнасио Лопес де Лојола (*Ignacio López de Loyola*) 1534, као и чувене Шпанске инквизиције коју су декретом основали католички краљеви 1478, а која је постојала све до 1834. године. Римокатоличка црква је све до Другог ватиканског концила (1962–1965) имала најзначајнију улогу у кочењу друштвених промена у римокатоличким земљама. Републиканске идеје су за њу биле највећа могућа опасност, с обзиром да су промовисале идеје и друштвене односе супротне црквеним. Шпански републиканизам је био изразито секуларан и лаички, што значи да је желео да прогна Римокатоличку цркву из сфере државног и грађанског, посебно циљајући на образовни систем. Тако је Друга Шпанска Република верске школе заменила државним (лаичким), а Шпанију прогласила за секуларну државу. Републикански концепт суверенитета је супротан верском, сматрајући да суверенитет извире из свих грађана, а не из монарха који има Божији благослов. Републикански морал је такође супростављен црквеном јер почива на грађанским врлинама које се усвајају кроз образовање и друштвену еманципацију, а не на хришћанском етосу. Последње, али не и најмање важно, шпански републиканизам био је снажно против привилегија које је црква уживала (попут неплаћања пореза), али и за национализацију њене

имовине која је била огромна. Републиканске идеје у Шпанији су од почетка XIX па све до краја 30-их година XX века постепено слабиле позицију цркве, стога не чуди што је црква снажно подржала традиционалисте и националисте у четири „нова крсташка рата” против прогресивних снага у Шпанији – три карлистичка рата и Шпанском грађанском рату (Mendoza Yusta 2013, 93–110).

Карлизам је једна од најзначајнијих традиционалистичких и антирепубликанских идеологија у Шпанији XIX и XX века. Све од 1833. па до пада франкистичког режима 1975. године карлизам је у већој или мањој мери обликовао шпанско друштво и државу. Карлисти су име добили по Дон Карлосу (*Don Carlos*), грофу од Молине, кога су желели да доведу на престо током прве половине XIX века противећи се алфонсинској линији бурбонске династије. Иако су били антиалфонсисти, никако нису били и антимонархисти. Насупрот томе, били су изразити монархисти, о чему сведочи парола „Бог, домовина, краљ” која се налазила на карлистичким заставама (Spínola, Ciudad, and Muñoz 1971, 10). Прву половину XIX Шпаније обележио је распад традиционалног система – земља је рапидно губила своје прекоморске поседе, док су усвојене либералне економске мере угрозиле црквену имовину, ситне фармере, те редуковале финансирање јавних установа попут школа и болница. Од 1820. године јачале су и антиклерикалне снаге чије идеје су биле неприхватљиве за традиционалне шпанске католике. У том контексту треба посматрати и карлизам, који је заговарао заштиту институције цркве, традиционалне вредности и историјске институције (попут *фуероса* у Баскији). Идеологија карлизма била је сушта супротност републиканској идеологији изниклој из Француске револуције 1789. године. Према је карлизам био хетерогена идеологија са разним фракцијама, заједнички су им социјал-конзервативизам, католицизам и антикомунизам. У вредносном смислу карлисти су римокатоличко учење видели као камен темељац шпанске државе и друштва. Категорички су одбијали концепт националног суверенитета сматрајући да он по крви и верском допуштењу припада монарху (Martorell Pérez 2000, 95–108). Током свих карлистичких ратова карлисти и други традиционалисти борили су се против либерала, што довољно сведочи и о одлучности ове идеологије да се обрачуна са прогресивним идејама у Шпанији.

Фалангизам је био најрадикалнији противник шпанског републиканизма XX века. Хосе Антонио Примо де Ривера (*José*

Antonio Primo de Rivera) је у жеку Друге Шпанске Републике 1933. године основао покрет под називом Шпанска фаланга за окупљање националистичке синдикалистичке офанзиве, познатији под називом Фаланга. Премда је Фаланга настала на идејама републиканизма (Sesma Landrin 2006, 261), модернизма и авангардизма у духу италијанског фашизма, сматрамо да о њој не можемо говорити као о републиканском покрету у класичном смислу. Штавише, Фаланга се током Шпанског грађанског рата придружила националистичкој страни. Њен оснивач погубљен је током рата 1936. године као непријатељ Друге Републике и тако постао мученик и симбол целог покрета, али и шпанске крајње деснице у ширем смислу. Фаланга је након рата постала део владајућег режима и тиме се постепено удаљавала од својих изворних еврофашистичких идеја. Фалангистичке идеје су биле суштински супростављене републиканизму. За разлику од републиканског концепта суверенитета који извире из народа који твори политичку нацију, фалангизам је проповедао да Шпанију суштински одређује њена јединствена судбина на универзалном плану. Политичке партије, односно политички плурализам видео је као фактор који разара шпанско национално ткиво. Сходно томе, залагао се за укидање политичких партија као вештачких творевина, те занемаривао значај изборног процеса и парламентарне демократије у целини. Премда је признавао специфичну слободу појединца, највиша вредност за фалангизам била је држава сама по себи, са ауторитетом, хијерархијом и редом као својим темељима. Фалангизам је промовисао и римокатоличке врлине и позивао Шпанце на крсташки проход зарад њиховог васпостављања у држави и друштву (Rayne 1985, 204– 206).

УЗРОЦИ ПРОПАСТИ ШПАНСКОГ РЕПУБЛИКАНИЗМА У XIX И XX ВЕКУ

Упркос значајном друштвено-политичком утицају, шпански републиканизам је доживео своју пропаст и у XIX и у XX веку. Иако су одређене републиканске идеје спроведене и усвојене у пракси (од поделе власти, преко ограничене институције монарха па све до тога да римокатолицизам више није званична државна религија), крајњи циљ, а то је успостављање трајне шпанске републике, није остварен. Сматрамо да постоји неколико разлога због чега је тако:

1. Радикализам – Ово се посебно односи на републиканизам прве половине XX века и успостављање Друге Шпанске Републике. Најзначајнији представници шпанског републиканизма тог доба били су крајњи левичари, који су више нагињали републиканизму марксистичке Интернационале и Совјетског Савеза неголи оном либерално-демократског карактера. За време снажне политичке поларизације (1934–1936), републиканци нису били спремни да уваже ставове „друге Шпаније” (конзервативне и националистичке), нити су се залагали за постизање компромиса са њима. Немилосрдно су гушили и побуне унутар радничке класе и синдиката, попут побуне рудара у Астурији (1934) коју су у крви угушиле трупе предвођене Франсиском Франком (Martínez Hoyos 2019). Коначно, да су шпански републиканци тог доба били склони систематском прогону политичких противника сведочи и чувени „црвени терор” (1936–1939), у коме су посебно страдала свештена лица и црквена имовина (Ruiz 2013).

2. Идеја социјалистичке републике – Обе шпанске републике биле су приказане од стране својих противника као социјалистичке. За разлику од Прве Шпанске Републике, која је била ближа моделу држава западних монархија, Друга Шпанска Република је заиста била социјалистичка. Конзервативне снаге широм Западне Европе, заједно са класичним либералима, видели су у социјализму непријатеља политичког поретка, економских односа и историјског наслеђа. Социјализам је тих година био и синоним за сарадњу са Совјетским Савезом и комунистичком Интернационалом, што су традиционалисти у Шпанији видели као сарадњу са непријатељском земљом. Многе социјалистичке реформе покренуте у време републике биле су снажно идеолошки обојене и спровођене ван сагледавања реалног контекста у коме се тадашња Шпанија налазила (Masarro Vera 2017, 25–40).

3. Снага шпанског монархизма – Институција монархије у Шпанији прати ту државу још од њеног уједињења у XV веку. Њено петовековно присуство говори довољно за себе. Без обзира о којој династији или краљу је реч, монархија је увек имала снажну подршку народа и цркве. Монарх је вековима оличавао јединство државе и нације као судбоносно важна фигура у најтежим условима. Довољно је узети пример из 1981. године када је Антонио Техеро (*Antonio Tejero*) покушао да пучем спречи демократске промене у Шпанији и врати франкизам, а који је својим интегритетом и

поштовањем међу грађанима спречио краљ Хуан Карлос I (Muñoz Bolaños 2015, 81–109). Треба напоменути и то да је монархија била један од кључних чинилаца за стварање модерне шпанске нације у XVIII веку, односно снажан интегративни фактор, јер се већина Шпанаца тог доба поистовећивала са шпанском круном (Cortezo 2016, 151).

4. Постојање више фракција – Унутар шпанског републиканизма, како у XIX тако и у XX веку, било је присутно више различитих фракција. Претходно смо помињали да су се шпански републиканци XIX века делили на унитаристе, федералисте и конфедералисте (кантоналисте). Током Друге Шпанске Републике постојала је снажна подела на два републиканска пола – један предвођен Мануелом Азањом (*Manuel Azaña*) и други под руководством Алехандра Лероа (*Alejandro Leroux*). Леро је предводио Радикалну републиканску странку и био је премијер Републике у време гушења побуне у Астурији. Азања је предводио Републиканску левицу и био на челу Републике током грађанског рата (Avilés Farré 2017, 5–9). Поред тих партија, присутне су биле и друге партије републиканског усмерења, попут Социјалистичке радничке партије Шпаније, Комунистичке партије Шпаније, Партије републиканско-аутономистичке уније, Републиканске уније и Каталонске републиканске левице (Varela Díaz 2015).

ИДЕЈА „ТРЕЋЕ ШПАНСКЕ РЕПУБЛИКЕ” У КОНТЕКСТУ САВРЕМЕНЕ ШПАНСКЕ ПАРЛАМЕНТАРНЕ МОНАРХИЈЕ

Шпанија је након слома франкизма и усвајања устава из 1978. године постала парламентарна монархија. Захваљујући демократској транзицији кроз коју је прошла крајем седамдесетих и током осамдесетих година прошлог века постала је чланица Европске уније и НАТО савеза. Данас је Шпанија, посматрано кроз различите политичке, економске и социјалне параметре, једна од најразвијенијих држава света. Шеф државе је монарх Фелипе VI Бурбонски (*Felipe VI*), који је уједно и шеф оружаних снага. Ипак, треба истаћи да је његова власт више церемонијалне него стварне природе (Petrović 2021, 58). Извршна власт припада Влади Шпаније која је главни оперативни орган и на чијем челу се налази премијер

као најмоћнија политичка фигура у земљи. Законодавну власт ужива дводомна скупштина (Представнички дом и Сенат) чије представнике грађани бирају на општим изборима. Земља је подељена на 17 аутономних заједница које уживају значајну политичку, економску, социјалну и културну аутономију. На власти су се у последњих пар деценија смењивале две највеће политичке партије – Социјалистичка радничка партија Шпаније и Народна партија, а које су прихватиле демократска изборна правила и мирну смену власти, као и све остале принципе на којима почива савремена шпанска парламентарна монархија (Constitución Española 1978, 20–49).

Савремена шпанска демократска држава имплементирала је велики број републиканских идеја и принципа. Усвојен је принцип поделе власти, њеног ограничења, извршена је децентрализација земље и грађанима је гарантован широк низ политичких, економских, социјалних и културних права. Упркос томе што највећи број политичких актера прихвата модел парламентарне монархије, постоје и они, уз одређене друштвене чиниоце, који се залажу за укидање монархије и успостављање нове, „Треће Шпанске Републике”. Најпре треба истаћи да се велики број грађана Шпаније залаже за увођење републике. Према истраживању „Ел Конфиденсијала” из 2019. године 46,1% испитаних залаже се за републику, на супрот 50,8% оних који су за монархију. Реч је о значајно великим цифрама на обе стране које говоре о дубокој подељености шпанског друштва по овом питању. Жене су у већем проценту расположене према монархији у односу на мушкарце – 54,1% наспрам 47,4%. Насупрот томе, мушкарци имају значајно већу удео у присталицама републике у односу на жене, са 50,1% на супрот 42,4%. Старије особе су највеће присталице монархије. Чак 61,4% становништва старосне доби између 55 и 64 година подржава монархију, односно само их је 35,7% за републику. Становништво преко 65 година такође је доминантно опредељено за монархију (57,8%). Насупрот томе, чак 70,4% младих између 18 и 24 година опредељено је за републику, на супрот 26,1% оних који су за монархију. Када је реч о аутономним заједницама, сасвим очекивано су предоминантно републикански оријентисани грађани Каталоније (74%) и Баскије (70,6%), те надполовичном већином и Галиције (51,6%). Са друге стране, чак 75,1% Андалужана је и 62% Мадриђана је за монархију. Идеолошка подела у Шпанији на присталице левичарских и десничарских политичких партија пресликана је и на поделу између монархиста и републиканаца. Тако су они који

гласају за десничарске партије доминантно монархисти – гласачи Народне партије (90,7%), Сијудаданоса (82,7%) и Вокса (82,2%). Насупрот томе, гласачи левичарског Подемоса су преобладајуће републикански оријентисани (86%), као и надполовична већина гласача Социјалистичке радничке партије Шпаније (51,6%) (El Confidencial 2019). Десничари који гласају за Вокс посебно глорификују значај шпанске монархије кроз историју и позитивно оцењују хиспанизам као идеологију ширења шпанске културе и система вредности током доба колонијализма (Petrović 2019, 11).

Међу данашњим релевантним политичким партијама у Шпанији постоје и оне које се начелно залажу за републикански модел уређења. Тако се Социјалистичка радничка партија Шпаније профилише као републиканска партија, премда прихвата уставни консензус прихваћен 1978. године и оцењује крајње позитивно шпанску демократску транзицију и улогу коју су краљеви Хуан Карлос I и Фелипе VI имали у њој. Уједињена левица се недвосмислено залаже за укидање монархије и успостављање републике, сматрајући да република значи више демократске партиципације и позитивне економске слободе, а уз то сматра да је шпанска монархија огрезла у корупцији. Подемос, као класична партија левице, исто тако се залаже за увођење републиканског модела власти (Gil 2015).

ЗАКЉУЧАК

Републиканизам је у својим различитим формама преко три стотине година присутан у Шпанији. Имао је значајан утицај на динамику политичког живота и у два наврата је успео да темељно промени шпанску државу и друштво – једном у XIX веку, када је накратко формирана Прва Шпанска Република и други пут у XX веку, када је непуних десет година постојала Друга Шпанска Република. Обе републиканске творевине ипак су биле кратког века да бисмо говорили о надмоћи републиканског концепта над монархистичким кроз шпанску историју. Шпанске републике пропале су из сличних разлога – недостатка јединствене републиканске визије међу републиканским политичким партијама и друштвеним актерима, недостатка демократске политичке културе у друштву у целини, због радикализма који је шпански републиканизам неретко испољавао, сувише тесне везе са искључиво левичарским (па чак и комунистичким) идејама, али и због значајне друштвено-политичке

снаге и утицаја главних опонената шпанског републиканизма – институције шпанске монархије и Римокатоличке цркве.

За многе, успостављање нове, тзв. Треће Шпанске Републике представља „немогућу мисију”. Савремена демократска шпанска држава конституисана је уставом из 1978. године као парламентарна монархија, а сама институција монархије била је важан чинилац за одржање јединства земље и спровођење демократских политичких и либералних економских реформи. Премда актуелни шпански краљ Фелипе VI ужива велику популарност, будућност шпанске монархије није најизвеснија. Довољно је погледати анкету за и против републике, односно монархије коју смо дали у прилогу да бисмо закључили да идеја републике има потенцијално светлу будућност, с обзиром на то да се преко 70% младих залаже за успостављање исте. Уколико томе придодемо и чињеницу да су две велике релевантне политичке партије, Социјалистичка радничка партија Шпаније и Подемос, начелно за успостављање републике, баш као и регионалне левичарске партије у Каталонији и Баскији (попут Каталонске републиканске левице или Ех Билду), јасно је да, ако ништа друго, у будућности можемо очекивати бар снажну јавну дебату по том питању и могуће расписивање референдума о облику владавине у Шпанији.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Терзић, Предраг, и Иван Јоксић. 2021. „Француска буржоаска револуција из пера Слободана Јовановића.” *Политичка ревија* 68 (2): 311–325
- Avilés Farré, Juan. 2017. “Las fuerzas políticas en la Segunda República.” *Bulletin d’Histoire Contemporaine de l’Espagne* 51: 5–9.
- Bahamonde, Ángel. 1995. “La República de 1874 (España).” En *Enciclopedia de Historia de España*, ed. Miguel Artola. Madrid: Alianza.
- Barrón, Luis. 2001. “Liberales conservadores: Republicanismo e ideas republicanas en el siglo XIX en América Latina”, Prepared for delivery at the 2001 meeting of the Latin American Studies Association. Washington dc, September 6-8, 2001, 1–22.
- Castiglione, Dario. 2005. “Republicanism and its Legacy.” *European Journal of Political Theory* 4 (4): 453–466.

- Constitución Española, “Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado”, núm. 311, de 29 de diciembre de 1978.
- Ćurko, Hrvoje. 2013. “Zemlja na političkom raskrižju.” *Političke analize* 15: 43–48.
- Elías de Tejada y Spínola, Francisco, Rafael Gamba Ciudad, and Francisco y Puy Muñoz. 1971. *¿Qué es el carlismo?* Madrid: Escelicer.
- Fernández Sarasola, Ignacio. 2000. “Los partidos políticos en el pensamiento español (1783-1855).” *Historia Constitucional* 1: 97–163.
- Ferrer Benimelli, José A. 1977. “Historia de la República española en el exilio (1939–1977).” *Tiempo de historia* 33 (3): 52–70.
- Gay, Nacho, Cote Villar, and Núria Tiburcio. 2019. “España sigue siendo monárquica gracias a los andaluces y a pesar de catalanes y vascos.” *El Confidencial*. 19 de junio, 2019. https://www.vanitatis.elconfidencial.com/casas-reales/2019-06-19/encuesta-vanitatis-felipe-letizia-monarquia-republica-espana-cataluna_2075143/.
- Gil, Andrés, and Irene Sanchis Luz y Castro, Irene. 2015. “Monarquía o república en 2015: los partidos responden.” *Eldiario.es*. 13 de abril, 2015. https://www.eldiario.es/politica/Partidos-republica_0_376913018.html.
- Gutiérrez Lloret, Rosa Ana. 1995. “Federal o Unitaria. Propaganda y debate en los orígenes de la Prensa Republicana (Alicante, 1868–1870).” *Anales de Historia Contemporánea* 11: 149–163.
- Hennessy, Charles Alistar Michael. 1966. *La República Federal en España. Pi y Margall y el movimiento republicano federal, 1868–1874*. Madrid: Aguilar.
- Hicks, Alexander. 1999. *Social Democracy and Welfare Capitalism: A Century of Income Security Politics*. Ithaca: Cornell University Press.
- Higueras Castañeda, Eduardo. “El republicanismo histórico español: orígenes y actualidad de una tradición política recuperada.” *Espacio, Tiempo y Forma* 28: 15–22.
- López-Cordón Cortezo, Victoria. 2006. “De monarquía a nación: la imagen histórica de España en el siglo de la ilustración.” *Norba. Revista de Historia* 19: 151–173.

- López González, and Luis José. 1992. “La Primera República Española: desunión e inestabilidad políticas en el debate parlamentario.” *Revista de Estudios Políticos* 78: 303–330.
- Macarro Vera, and Manuel José. La quiebra del socialismo en la segunda república. *Bulletin d’Histoire Contemporaine de l’Espagne* 51: 25–40.
- Martínez Hoyos, Francisco. 2019. “¿Fue la Revolución de Asturias el prólogo de la Guerra Civil?” *La Vanguardia*, de 12 octubre, 2019. <https://www.lavanguardia.com/historiayvida/historia-contemporanea/20191010/47787698970/revolucion-asturias-franco.html>.
- Martorell Pérez, Manuel. 2000. “Nuevas aportaciones históricas sobre la evolución ideológica del carlismo.” *Gerónimo de Uztariz* 16: 95–108.
- Mellón, Antón, Joan Joaquím Lleixa, and Ángel Solozábal Juan José y Valencia. 2013. *Federalismo y Estado Federal. ¿Un pensamiento político y un modelo de Estado para el futuro de Andalucía y España?* Sevilla: Fundación Pública Andaluza Centro de Estudios Andaluces, Primera edición.
- Mendoza Yusta, Rafael. 2013. “Los conflictos carlistas a través de las artes visuales (1833–1939).” *Arte, arqueología e historia* 1: 93–110.
- Muñoz Bolaños, Roberto. 2015. “Un análisis incompleto de un acontecimiento excepcional: la literatura sobre el golpe de Estado del 23-F (1981-2014).” *Historiografías* 9: 81–109.
- Ortiz Leroux, Sergio. 2007. “República y republicanismo: una aproximación a sus itinerarios de vuelo.” *Argumentos* X: 11–32.
- Palacios Bañuelos, Luis. 2015. “La monarquía española: del ‘juancarlismo’ a Felipe VI.” *La albolafia: Revista de humanidades y cultura* 5: 191–208.
- Payne, Stanley. 1985. *Falange. El fascismo español*. Madrid: Ediciones Rudeo Ibérico.
- Petrović, Rajko. 2019. „Političke posledice ekonomske krize u Španiji.” *Oditor, časopis za menadžment, finansije i pravo* 5 (1): 7–18.
- Petrović, Rajko. 2021. “Is Spain Threatened by a Permanent Political Crisis?” *The Review of International Affairs* 72 (1181): 55–73.
- Peyrou, Florencia. 2015. “The Harmonic Utopia of Spanish Republicanism (1840–1873).” *Utopian Studies* 26 (2): 349–365.

- Prescott, William H. 1892. *Historia del Reinado de Fernando e Isabel, Los Reyes Católicos*. London: George Routledge and Sons.
- Ruiz, Julius. 2013. *El terror rojo*. Barcelona: Booket.
- Serrano, Nicolás María y Pardo Melchor. 1875. *Anales de la guerra civil: España desde 1868 a 1876*. Madrid: Astort Hermanos.
- Sesma Landrin, Nicolás. 2006. “El republicanismo en la cultura política falangista. De la Falange fundacional al modelo de la V República francesa.” *Espacio, Tiempo y Forma. Serie V. Historia Contemporánea* 18: 261–283.
- Torrecilla, Jesus. 2009. “Spanish Identity: Nation, Myth and History.” In *Identities on the Verge of a Nervous Breakdown*, ed. Jesus Torrecilla, 204–226.
- Torrús, Alejandro. 2019. “El legado de la España republicana: de la reforma agraria a la igualdad de género.” *Público*, 13 de abril, 2019. <https://www.publico.es/politica/legado-espana-republicana-reforma-agraria-igualdad-genero.html>.
- Varela Díaz, Santiago. 2015. *El sistema de partidos en las Cortes de la Segunda República española*. Tesis doctoral. Madrid: Universidad Complutense de Madrid, Facultad de Derecho.
- Vilar, Juan B. 2005. “Sobre Cartagena y la Revolución cantonal: reedición de cuatro clásicos olvidados.” *Anales de Historia Contemporánea* 21: 471–474.

Rajko Petrović

Institute of European Studies, Belgrade

REPUBLIC OF SPAIN – AN IMPOSSIBLE MISSION?

Resume

The subject of this research is the analysis of the history of Spanish republican thought, the implementation of the concept of the Republic of Spain in practice, and the contemporary views of the Spanish political and social public on this issue. The goal of the research is not only to describe the different phases of Spanish republicanism in the form of the First and Second Spanish Republics and their representatives but also to try to answer the question of whether in the foreseeable future, it is possible to expect the transformation of Spain from a monarchy to a republic for the third time in its history. Our initial hypothesis was that historical experience has shown that republican Spain is an “impossible mission” due to its strong royalist and Roman Catholic spirit. The results of the research point to the still significant position of the monarchy within the Spanish political system, to the small chances that the “Third Spanish Republic” will be proclaimed in the near future, but also to the fact that the debate about the form of government in Spain is still very much alive and that as such has an impact on political events in that country. During the research, we have used the historical method and the method of comparative analysis.

Keywords: First Spanish Republic, Second Spanish Republic, Roman Catholic Church, parliamentary monarchy

---

* Овај рад је примљен 11. фебруара 2023. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. маја 2023. године

УДК 327.2(37)

DOI: 10.5937/pr76-43677

Оригинални научни рад

Огњен Вујовић*

*Правни факултет, Универзитет у Приштини
са привременим седиштем у Косовској Митровици*

ПОЛИТИЧКИ ИМПЕРИЈАЛИЗАМ У ЈЕЗИКУ РИМСКОГ ПРАВА

Сажетак

Чланак представља наставак истраживања које је аутор започео раније на ову тему. Предмет истраживања је терминологија римског права која је служила оправдању римских империјалних амбиција и циљева. Овде су идентификовани термини које су Римљани користили у правним текстовима и документима, а који су били у служби империјалне политичке манипулације у оквиру римског империјалног схватања слободе. Пријатељство (*familiaritas*), праведност (*iustitia*) и добробит провинције (*utilitas provinciae*), су појмови који потпомажу елиминисању идеје посебне државности покорених политичких ентитета. Упадљиво је да се том приликом нигде не помиње корист Рима. Можемо оправдано претпоставити да је она у ствари била на првом месту. Сви путеви ипак воде у Рим. Ти појмови омогућавају и стварање једног посебног идентитета, идентитета римског Комонвелта. Паралелно са истраживањем ове терминологије врши се упоређивање са терминологијом коју данас употребљавају велике силе у односима са другим државама и у својој политици уопште. Поред тога, користе се историјски метод, нормативни метод, политиколошки метод.

---

* ognjen.vujovic@pr.ac.rs

Кључне речи: *familiaritas, iustitia, utilitas provinciae, commendatio, laudatio*

УВОД

Овај чланак представља наставак истраживања које је започето у раду “*Imperial Language of the Roman Law*” (Vujić 2018). Тамо су идентификовани термини које су Римљани користили у правним текстовима и документима, а који су били у служби империјалне политичке манипулације у оквиру римског империјалног схватања слободе. Наиме, Улпијан у упутствима која даје управницима провинција инсистира да они провинцијалце ословљавају као пријатеље. Тражи да у едикту који ће свако од њих објавити доласком у провинцију назначе потребу обостраног пријатељства (*familiaritas*) (видети Vujić 2018, 178–182). То је терминологија коју и данас користе велике силе у својим односима према званичницима држава које нису тако моћне, и обрнуто, док се они који се сматрају равноправнима труде да међусобно користе термин *партнери*. Поред термина пријатељство, Римљани су инсистирали и на појму континуитета, иако такав термин не помињу изричито (видети Vujić 2018).

Тема је комплексна и захтева дуго и разубљено истраживање. У овом чланку ће бити отворени још неки врло битни аспекти тог проблема. Управници провинција иначе носе различите називе. Општи назив је *praesides* (управник). Тако да су и проконзули и императорови легати и сви управници провинција, па чак и ако је реч о сенаторима, називани *praesides* (управници).

Praesides nomen generale est eoque et proconsules et legati Caesaris et omnes provincias regentes, licet senatores sint, praesides appellantur: proconsulis appellatio specialis est (D. 1. 18. 1.).

НЕГОВАЊЕ КУЛТУРЕ ЛАСКАЊА

Улпијан прописује да проконзул треба да буде отворен за ласкања.

Si in aliam quam celebrem civitatem vel provinciae caput advenerit, pati debet commendari sibi civitatem laudesque suas non gravate audire, cum honori suo provinciales id vindicent: et ferias secundum mores et

consuetudinem quae retro optinuit dare (D. 1. 16. 7, pr.). Превод: „Ако буде дошао у неки други чувени град, или у главни град провинције, дужан је да без устручавања трпи препоручивања и похвале која му нуди тај град, пошто то провинцијалци виде као ствар части. Такође, треба да подари празнике у складу са обичајима и раније успостављеним навикама”.

Дакле, употребљени су термини *commendatio* (преорука, угодност) од глагола *commendo* (препоручити, умилити се) и *laudatio* (похвала) да на један прихватљивији начин означе ласкање. При том, није случајно што се на истом месту каже да проконзул треба да води рачуна да не повреди обичаје и навике када су у питању провинцијски празници. То је потреба неговања континуитета у једној провинцији. Подређени не воле несигурност. Пријајају им устаљени обичаји нарочито када су у питању појаве које задиру у област њиховог идентитета какав је случај са празницима.

На ту врсту континуитета и идентитета провинцијалци гледају као на насушну потребу, јер им је пред очима избијена било каква друга политичка перспектива до перспективе Римске империје. Због тога треба водити рачуна о њеном симболичном очувању. Пријатељство и континуитет су два појма која су испливала из механизма доминације над другим народима и културама. Континуитет се за разлику од пријатељства (*familiaritas*) не помиње изричито, али је очигледно његово постојање, па смо и тај појам уврстили у империјалну апаратуру. Управник провинције, по Улпијану, треба да буде сједињен са њеним становницима у таквом једном пријатељству *si qua ei familiaritas sit cum provincialibus vel coniunctio* (D. 1. 16. 4. 3.) (видети Вујовић 2018, 181). Наравно, он треба да води рачуна да својим захтевима не преоптерети провинцију у пружању гостопримства (*ne in hospitiiis praebendis oneret provinciam*):

Observare autem proconsulem oportet, ne in hospitiiis praebendis oneret provinciam, ut imperator noster cum patre Aufidio Severiano rescripsit (D. 1. 16. 4, pr.). Још један термин, гостопримство (*hospitium*) који је по природи ствари везан за пријатељство (*familiaritas*). Преоптеретити поданике обавезом гостопримства дугорочно није добро за римску власт, јер власт уколико је неподношљива постаје неефикасна и ствара се опасност да буде одбачена као страно тело. У сваком случају, проконзул има потпуни надзор над животом у провинцији, јер Улпијан каже да не постоји ништа што он сам не може да истражи и реши.

Nec quicquam est in Zeregrinat, quod non per ipsum expediatur. Sane si fiscalis pecuniaria causa sit, quae ad procuratorem principis respicit, melius fecerit, si absteat (D. 1. 16. 9, pr.).

Сауправници и управник провинције уопште, дакле не само онај који носи назив проконзула, има надлежност у свим случајевима које градски префект или преторијански префект, исто тако и конзули и претори, обављају у Риму.

Ex omnibus causis, de quibus vel praefectus urbi vel praefectus praetorio itemque consules et praetores ceterique Romae cognoscunt, correctorum et praesidium provinciarum est notio (D. 1. 18. 10).

Сви различити провинцијски захтеви, по којима у Риму поступају различите судије, припадају канцеларији управника.

Omnia enim provincialia desideria, quae Romae varios iudices habent, ad officium praesidium pertinent (D. 1. 18. 11.).

Дакле, управници провинције су извор и утока римске власти. Зато није чудо то што се наводи да управници не смеју захтевима за гостопримством да преоптерете становнике провинција. Прокул наводи да добром и одговорном управнику приличи да се побрине да провинција којом управља буде мирна и тиха. То неће бити тешко ако предано ради на ослобађању провинције од злих људи и уколико трага за њима. Он је дужан да трага за богохулницима, отмичарима, лоповима. Дужан је да их казни у складу са њиховим деликтом. Дужан је да пронађе и казни њихове јатаке без којих разбојник не би био прикривен.

Congruit bono et gravi praesidi curare, ut pacata atque quieta provincia sit quam regit. Quod non difficile optinebit, si sollicitate agat, ut malis hominibus provincia careat eosque conquirat: nam et sacrilegos latrones plagiaros fures conquirere debet et prout quisque deliquerit, in eum animadvertere, receptoresque eorum coercere, sine quibus latro diutius latere non potest. (D. 1. 18. 13. pr.).

Како би се одржао удворички однос провинцијалаца, мандатом који су добили од принцепса је било предвиђено да управници не дозволе становницима провинције фамилијаран однос са собом, јер из разговора једнаких рађа се презир.

Observandum est ius reddenti, ut in adeundo quidem facilem se praebeat, sed contemni non patiatur. Unde mandatis adicitur, ne praesides provinciarum in ulteriorem familiaritatem provinciales admittant: nam ex conversatione aequali contemptio dignitatis nascitur (D. 1. 18. 19, pr).

На трагу тог захтева је и следеће што Улпијан каже:

Non vero in totum Xenii abstinerere debet proconsul, sed modum adicere, ut neque morose in totum abstineat neque avaro modum xeniorum excedat. Quam rem divus Severus et imperator Antoninus elegantissime epistula sunt moderati, cuius epistulae verba haec sunt: "quantum ad Xenia Aeregrina, audi quid sentimus: vetus proverbium est: oute panta oute pantote oute para pantwn . Nam valde inhumanum est a nemine accipere, sed passim vilissimum est et omnia avarissimum." Et quod mandatis continetur, ne donum vel munus ipse proconsul vel qui in alio officio erit accipiat ematve quid nisi victus cottidiani causa, ad xeniola non Aeregrina, sed ad ea quae edulium excedant usum. Sed nec Xenia producenda sunt ad munerum qualitatem (D. 1. 16. 6. 3). Превод: „Проконзул се не сме у потпуности уздржавати од пријатељских дарова (*xenia*), већ мора показати одређену меру у томе. Тако, да се не уздржава потпуно, али ни да похлепно прелази оно што би била разумна мера поклона. О овој ствари су божански Север и император Антонин срочили отмено писмо следеће садржине: „Што се дарова тиче, чујте шта мислимо, постоји стара пословица: ни сваки пут, ни од сваке особе. Није људски не примати поклоне ни од кога, јефтино је узимати од свакога, а узимати од свих је врло похлепно.” Оно што садржи мандат да проконзул, или онај ко је на другој функцији, не прихвата поклон, нити да купује ишта осим онога што је потребно из дана у дан, не односи се на симболичне поклоне, него на оно што превазилази ту меру. Ни поклони се не смеју гомилати како би се квалитативно превазишла та мера услуга”.

Модестин каже да постоји плебисцит по коме ни један управник не може примати награду или поклон осим јела и пића који ће бити потрошени у току наредних неколико дана.

Plebi scito continetur, ut ne quis praesidium munus donum caperet nisi esculentum potulentumve, quod intra dies proximos prodigatur (D. 1. 18. 18). Дакле, појмови као што су дар, услуга (*munus*) и поклон (*donum*) су, такође, по природи ствари, везани за појам пријатељство (*familiaritas*).

Ове одредбе о ограничењу износа поклона свакако постоје како управник не би створио превише фамилијаран однос са становницима провинције и како тиме не би угрозио достојанство своје функције и достојанство и ефикасност римске власти. Поред тога, вероватно су за циљ имале и да спрече да управник својим захтевима преоптерети становнике провинција и да тиме изазива њихово незадовољство. Зато управник као делилац правде треба

да буде лако доступан, али не тако да дозволи непоштовање свога суда (*Observandum est ius reddenti, ut in adeundo quidem facilem se praebeat, sed contemni non patiatur* (D. 1. 18. 19, пр.). Ово је нужно везано за оно што је претходно наведено како управници не треба да гаје посебно фамилијарне односе са провинцијалцима, јер разговор једнаких рађа презир достојанства (*ne praesides provinciarum in ulteriorem familiaritatem provinciales admittant: nam ex conversatione aequali contemptio dignitatis nascitur*).

Управа провинцијом је толико одговоран посао да гувернеру није било дозвољено да прелази њене границе, сем у случају када је потребно да испуни обавезу, уз јасан захтев да ни тада не преноћи ван провинције.

Illud observandum est, ne qui provinciam regit fines eius excedat nisi voti solvendi causa, dum tamen abnoctare ei non liceat (D. 1. 18. 15.). Дакле, управник мора у *континуитету* да буде присутан у провинцији.

КОНТИНУИТЕТ, АУТОРИТЕТ И ДОБРОБИТ

Управници провинција у складу са обичајима сваког места установљавају дане када се врше жетва и берба.

Praesides provinciarum ex consuetudine cuiusque loci solent messis vindemiarumque causa tempus statuere (D. 2. 12. 4.).

Како би одржао континуитет управник провинције мора да очува свој ауторитет. Тако Калистрат наводи да када управник пресуђује не сме да буде видно љут на оне за које мисли да су зли, нити да се расплаче над молбама оних који су несрећни. Није у карактеру постојаног и чврстог судије да његов израз лица открива његово расположење. Све у свему, пресуђивати треба тако да расту ауторитет и достојанство онога ко врши ту функцију (*ut auctoritatem dignitatis ingenio suo augeat*).

Sed et in cognoscendo neque excandescere adversus eos, quos malos putat, neque precibus calamitosorum inlacrimari oportet: id enim non est constantis et recti iudicis, cuius animi motum vultus detegit. Et summam ita ius reddi debet, ut auctoritatem dignitatis ingenio suo augeat (D. 1. 18. 19. 1.).

У провинцији је увек морало бити званичног управника који би делио правду међу њеним становницима. Зато проконзул треба да обавља све своје дужности до момента док новопостављени проконзул

не стигне у провинцију. Јер, проконзулат представља јединствену функцију (*cum sit unus proconsulatus*). Добробит провинције (*utilitas provinciae*) захтева да постоји неко ко ће обезбедити да они могу да обављају своје послове, па и у домену правосуђа.

Memnisse oportebit usque ad adventum successoris omnia debere proconsulem agere, cum sit unus proconsulatus et utilitas provinciae exigat esse aliquem, per quem negotia sua provinciales explicent: ergo in adventum successoris debebit ius dicere (D. 1. 16. 10. пр.).

Римска власт се, као што се може видети, везује за термин користи, добробити провинције, *utilitas provinciae*. Рим убеђује федерате да су слободни, иако су у односу на Рим у положају који је на терену унутрашњег права аналоган положају клијената према патрону. Дакле, њихова слобода не постоји ван контекста верности римској политичкој породици (Vuјović 2018, 178).

Чомски (Џомски 2010) каже како је једна од сталних тема америчке спољне политике њена наводна посвећеност „доношењу слободе и правде нападеном свету” (123–124). Као што видимо и данас једна империја користи термине слободе и правде као што је то чинио Рим, *libertas* и *iustitia*. Овим другим појмом прелазимо на следеће поглавље.

ПРИВАТНИ ЖИВОТ КАО ПОДРУЧЈЕ БЕЗ ПОЛИТИЧКИХ ГРАНИЦА

Приватни живот и приватно право је оно што уједињује Римљане и становнике провинција који нису у статусу римских грађана у јединствену заједницу, па и у јединствену политичку заједницу Римске империје (видети Вујовић 2017, 198–201). Од Каракалиног едикта 212. године после Христа, сви слободни становници империје, сем перегрина дедитиција, постају римски грађани. Тако се назив перегрин (странац) почиње користити за оне народе који не живе у оквирима римског царства.

Тако Прокул (живео у времену пре Каракалиног едикта) наводи да нема сумње да су како наши савезници (федерати) тако и слободни народи, странци за нас, иако међу нама нема потребе да постоји *postliminium* (право на повратак у своју земљу). Што би то постојало ако они међу нама задржавају своју слободу и своју имовину исто као у својој земљи?

Non dubito, quin foederati et liberi nobis externi sint, nec inter nos atque eos postliminium esse: etenim quid inter nos atque eos postliminio opus est, cum et illi apud nos et libertatem suam et dominium rerum suarum aequae atque apud se retineant et eadem nobis apud eos peregrinat? (D. 49. 15. 7. pr.)

У чему би се другом могла огледати та добробит коју провинција ужива (*utilitas provinciae*) захваљујући римској власти него у добром приватном животу. То је подручје на коме је дозвољена једнакост, за разлику од политичке сфере где ти федерати и остали слободни становници империје који нису грађани Рима, нису изједначени у правима са Римљанима.

Приватно право је било у функцији политичке асимилације и контроле. Постојали су механизми путем којих су перегрини укључивани у римско приватно право. То су механизми асимилирања слободних становника царства. Приватно право је било врло моћно средство асимилације. Тако Гај наводи да су тужбе са фингираним елементом оне код којих се узима као да је перегрин у ствари римски грађанин, у случају да тужи у своје име или да га туже, а позивало се на тужбу коју су установили наши закони (*quae nomine nostris legibus actio constituta est*). То се чини ако је праведно, правично (*iustum*) да се та тужба прошири на перегрине, управо као што је то учињено у случају фуртума, или аквиланске тужбе (Вујовић 2017, 199).

Item ciuitas Romana peregrino fingitur, si eo nomine agat aut cum eo agatur, quo nomine nostris legibus actio constituta est, si modo iustum sit eam actionem etiam ad peregrinum extendi. uelut si furti agat peregrinus aut cum eo agatur, formula ita concipitur: iudex esto. Si paret iudicio titio a dione hermaei filio opeve consilio dionis hermaei filii furtum factum esse paterae avreae, quam ob rem eum, si civis romanus esset, pro fure damnatum decidere oporteret et reliqua; item si peregrinus furti agat, ciuitas ei Romana fingitur. similiter si ex lege Aquilia peregrinus damni iniuriae agat aut cum eo agatur, ficta ciuitate Romana iudicium datur (G. IV 37).

Ова примена римског права и на оне који нису Римљани, на перегрине, мора да је самим Римљанима уливала осећање изузетности, осећање мисије. Донекле слично томе данас Американци сматрају да су њихова Декларација о независности и њихов Устав „отелотворење универзалних вредности и не важе само унутар граница Сједињених Држава, већ и за човечанство у целини” (Fukuјama 2007, 128).

Дакле, поред добробити за провинцију (*utilitas provinciae*), сада се на индивидуалном плану јавља још један термин, праведност, правичност (*iustitia*). То је термин који представља пупчану врпцу између појединца и римске власти. На колективном плану појам добробити провинције, а на индивидуалном појам правичности. Наравно, шта је сем практичних политичких процеса и обзира у провинцији могло ограничити њеног управника у тумачењу шта је то добробит провинције и шта је правично. Уколико посматрамо само ове норме онда бисмо могли закључити да је формално он ту имао одрешене руке, зато би му и одговарала оваква неодређеност ових појмова. Међутим, правичност се најбоље огледа у уважавању слободне воље појединца. Тако су провинцијалци начелно заштићени од изнуда и претњи управника провинције.

Ови појмови свакако наткриљују некакве идеје посебности римских федерата и осталих политичких заједница и градова, који су се нашли у оквирима римског царства. Фукујума (Fukuјама 2007) говорећи о Европској унији каже како је она створила „појам модерне државе заснован на централизованог власти и неспособности да се развије војна сила”, и тиме је елиминисала „саму срж државности из свог идентитета” (126). Чини се да су појмови пријатељства (*familiaritas*), праведности (*iustitia*) и добробити провинције (*utilitas provinciae*) у римском праву, управо појмови који потпомажу елиминисању идеје посебне државности покорених политичких ентитета. Упадљиво је да се том приликом нигде не помиње корист Рима. Можемо оправдано претпоставити да је она у ствари била на првом месту. Сви путеви ипак воде у Рим. Слично ће се оправдавати и касније империје. Тако је, на пример, наводи Чомски (Čomski 2010), Џон Стјуарт Мил говорио како Енглеска сноси трошкове мира и правде које дарује свету, чак и онима које је покорила, за разлику од варвара који освајају и уништавају само због своје користи (123).

Ови појмови, пријатељство (*familiaritas*), праведност (*iustitia*) и добробит провинције (*utilitas provinciae*) због своје ширине са собом носе велику енергију. Она омогућава мешање управника у све битне аспекте живота, али и оне који нису толико битни, како појединаца, тако и заједница у провинцији, не само оних који нису Римљани, него и самих Римљана. Међутим, ти појмови омогућавају и стварање једног посебног идентитета, идентитета римског Комонвелта.

Нешто слично тој логици потребе заштите интереса појединаца (иако није реч о грађанима САД) је у данашње време Мајкл Пенс као

потпредседник једне велесиле, Сједињених Држава, под велом бриге за заштиту приватности кинеских купаца изнео став да Гугл треба одмах да обустави развој свог претраживача за кинеско тржиште, који је покренут у складу са цензурама које важе на том тржишту (Frankopan 2019, 142).

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА – СУЗБИЈАЊЕ САМОВОЉЕ УПРАВНИКА ПРОВИНЦИЈЕ

Да би римска управа била ефикасна било је потребно створити механизме за сузбијање самовоље представника римске власти у провинцијама. Ти механизми задржавају такав значај чак и након Каракалиног едикта зато што процес изградње поверења не може да се оконча формалним признањем да су сви слободни становници царстава једнаки у статусу. Ради се ипак о различитим етничким групама, са различитом историјом, идентитетима. Са своје стране то доприноси да Империја може да очекује да провинцијалци колико-толико верују империјалном језику римског права. Не само то, него и да се управници и остали апарат власти труде да колико-толико уважавају добробит провинције, разлоге правичности и потребу за изградњом неких односа поверења и каквог-таквог пријатељства.

Зато, говорећи о деликту принуде (*Quod metus causa gestum erit*), Улпијан каже да је дозвољена тужба за принуду и против провинцијског гувернера који се принудом служи. Тако Помпоније каже да је то посебно случај са изнудом новца применом силе, убиством, или батинањем.

Sed vim accipimus atrocem et eam, quae adversus bonos mores fiat, non eam quam magistratus recte intulit, scilicet iure licito et iure honoris quem sustinet. Ceterum si per iniuriam quid fecit populi Romani magistratus vel provinciae praeses, Pomponius scribit hoc edictum locum habere: si forte, inquit, mortis aut verberum terrore pecuniam alicui extorserit (D. 4. 2. 3. 1.).

Ако је неко био принуђен оправданим страхом, од стране моћног противника који је запретио да ће га везати ланцима, да прода ствар, управник провинције ће је вратити принуђеном.

Si iusto metu perterritus cognitionem, ad quam ut vincetus iret, potens peregrinate minabatur, id quod habere licebat compulsus vendidit, res suae aequitati per praesidem provinciae restituitur (D. 4. 2. 23. 1.).

Управник провинције посебно штити немоћне. Зато он може дати право на повраћај у пређашње стање (*in integrum 9eregrinate*) чак и против сопствене одлуке или одлуке свог претходника. Оно што други треба да захтевају апелацијом, малолетници добијају услед погодности која следује малолетницима.

Praeses provinciae minorem in integrum restituere potest etiam contra suam vel decessoris sui sententiam: quod enim 9eregrinate interposita maioribus praestat, hoc beneficio aetatis consequuntur egr (D. 4. 4. 42.).

Овим институтом, *in integrum restitutio*, поништаван је правни посао који је иначе са становишта цивилног права формално правоваљан. Једна од страна је требало да претрпи штету из тог правног посла, али не својом кривицом. Једино су малолетници били заштићени без обзира на своју кривицу.

Требало је омогућити и несметани доток ваљаних информација из провинција. Зато Улпијан посебно истиче да, поред осталих лица која се не набрајају посебно јер је немогуће обухватити све те оправдане случајеве, право на реституцију (*in integrum restituito*) имају и они који су позвани да сведоче било у граду или пред царем (*vel in urbem vel ad principem*) у вези са догађајима из провинције. Улпијан напомиње да су и рескрипти често то предвиђали. Исто тако, треба помоћи и онима који су ради испитивања или ради неке жалбе отишли у иностранство. Уопште, кад год је неко морао, није својом вољом отишао, треба му помоћи.

“Item”, inquit praetor, “si qua alia mihi iusta causa videbitur, in integrum restituam.” Haec clausula edicto inserta est necessario: multi enim casus evenire potuerunt, qui 10eregrin restitutionis auxilium, nec singillatim enumerari potuerunt, ut, quotiens aequitas restitutionem suggerit, ad hanc clausulam erit descendendum. Ut puta legatione quis pro civitate functus est: aequissimum est eum restitui, licet rei publicae causa non absit: et saepissime constitutum est adiuvari eum debere, sive habuit procuratorem sive non. Idem puto, et si testimonii causa sit evocatus ex qualibet 10eregrinat vel in urbem vel ad principem: nam et huic saepissime est rescriptum subveniri. Sed et his, qui cognitionis gratia vel appellationis 10eregrinate sunt, similiter subventum. Et generaliter quotienscumque quis ex necessitate, non ex voluntate afit, dici oportet ei subveniendum (D. 4. 6. 26. 9).

Сарадња са империјалним органима и рад у корист Империје нису смели да изазивају никакву штету магистратима, а посебно

грађанима. Чини се да нема препреке претпоставци да је тако суштински било и у погледу осталих становника провинција који пре Каракалиног едикта нису спадали у грађане Рима.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Вујовић, Огњен. 2017. „Утицаји римског права на европско приватно право.” *Српска политичка мисао* 57 (3): 185–204. doi: 10.22182/spm.5732017.10.
- Ћомски, Ноам. 2010. *Neuspele države*. Novi Sad: Rubikon; Beograd: Beoknjiga.
- Frankopan, Piter. 2019. *Novi putevi svile, sadašnjost i budućnost sveta*. Beograd: Laguna.
- Fukujama, Frensis. 2007. *Građenje države*. Beograd: Filip Višnjić.
- The Latin library.com. n.d. “Gai Institutionum commentarii quattuor”. *The Latin library.com*. Последњи приступ: 14.02.2023. <https://www.thelatinlibrary.com/gaius4.html#37>
- The Romanian Law Library. n.d. “Corpus Iuris Civilis: Digesta”. *The Romanian Law Library*. Последњи приступ: 11.02.2023. <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/>
- Vujović, Ognjen. 2018. “Imperial language of the Roman Law.” In *History of Legal Sources, The Changing Structure of Law*, eds. Andreja Ktančević, Miloš Vukotić, Sebastiaan Vandenberg and Valerio Massimo Minale, 175–185. Belgrade: University of Belgrade – Faculty of Law, Publishing and Information Center and Association of Young Legal Historians.

Ognjen Vujović

Faculty of Law, University in Priština – Kosovska Mitrovica

POLITICAL IMPERIALISM IN THE LANGUAGE OF ROMAN LAW

Resume

The paper represents the continuation of the research that the author had begun earlier on this topic. The subject of research is the terminology of Roman law which served as an excuse for Roman imperial ambitions and goals. The terminology that the Romans used has been found in laws and documents. They were in the service of imperial political manipulation in the frame of the Roman imperial understanding of freedom. Friendship (*familiaritas*), fairness (*iustitia*), and the wealth of the province (*utilitas provinciae*). These terms help eliminate the ideas of nationalities of the conquered people. It can be noted that in none of these examples, the interest of Rome has been stated. We can assume that it was in priority. After all, all roads lead to Rome. These notions allow the creation of one unique identity, the identity of the Roman Commonwealth. Parallel to the research of these terminologies there will be a comparison to modern-day terminology in the use of Great Powers. Besides these there will also be used historical method, dogmatic method, and political method.

Keywords: *familiaritas, iustitia, utilitas provinciae, commendatio, laudatio*

---

* Овај рад је примљен 14. фебруара 2023. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. маја 2023. године.

ИЗБОРИ И ОБОЈЕНЕ РЕВОЛУЦИЈЕ

71

Дејан Тадић

СТРАНО МЕШАЊЕ У ИЗБОРЕ КАО
ХИБРИДНА ПРЕТЊА НАЦИОНАЛНОЈ
БЕЗБЕДНОСТИ – ПРЕДСЕДНИЧКИ ИЗБОРИ
У САД 2016. И 2020. ГОДИНЕ

91

Лазар Стојановић

САЈБЕР КОМПОНЕНТА ОБОЈЕНИХ РЕВОЛУЦИЈА
– СЛУЧАЈ ЕВРОМАЈДАН

УДК 324(497.11)“2016/2020”

DOI: 10.5937/pr76-43809

Прегледни рад

Дејан Тадић

Факултет политичких наука, Београд

СТРАНО МЕШАЊЕ У ИЗБОРЕ КАО ХИБРИДНА ПРЕТЊА НАЦИОНАЛНОЈ БЕЗБЕДНОСТИ – ПРЕДСЕДНИЧКИ ИЗБОРИ У САД 2016. И 2020. ГОДИНЕ

Сажетак

Другу деценију двадесетпрвог века обележила је експанзија интересовања за хибридне претње националној безбедности. Страно мешање у изборе постаје изузетно актуелизовано у току и након америчких председничких избора 2016. и 2020. године. Као један од модалитета субверзивне делатности, инострани утицај на изборне процесе доживљава практичну трансформацију са развојем нових информационо-комуникационих технологија и јачањем утицаја друштвених мрежа на јавно мњење. Хибридни карактер страног мешања у изборе се огледа како у чињеници да се оно може реализовати у физичком и сајбер простору, тако и у погледу његове реализације од стране државних и недржавних актера. Истраживање посебну пажњу посвећује председничким изборима у Сједињеним Америчким Државама 2016. и 2020. године. Аутор доноси закључак да ће страно мешање у изборе остати актуелно у савременим међународним односима, узимајући у обзир њихову динамичност и тренд избегавања директне оружане конфронтације у задобијању доминације у интересним зонама великих и регионалних сила.

Кључне речи: национална безбедност, сајбер безбедност, хибридне претње, избори, друштвене мреже, савремени међународни односи, политичко насиље

ХИБРИДНЕ ПРЕТЊЕ: НОВИ ФЕНОМЕН ИЛИ САВРЕМЕНИ НАЗИВ ЗА СТАРУ ПОЈАВУ?

Хибридно ратовање и хибридне претње су све чешће помињани термини у научном (политичке науке и студије безбедности) и јавном дискурсу.¹ Актуелизација феномена хибридног ратовања и хибридних претњи је посебно интензивирана у другој деценији XXI века дејствима хибридног карактера Руске Федерације на простору Украјине, али и појавом такозване Исламске Државе на просторима Сирије и Ирака: комбиновање конвенционалних и неконвенционалних снага и метода уз софистицирану употребу нових технологија и средстава комуникације. Савремени сукоби имају обележје да динамично мењају форму комбинујући конвенционална и неконвенционална дејства, али сама есенција ратовања је остала непромењена. Историја сукоба сведочи о бројним примерима хибридног ратовања пре утемељења поменутог термина у политикологији и сродним дисциплинама: од Пелопонеског рата, преко колонијалне политике Британске империје, борбе у Америчком грађанском рату, током јапанске окупације Кине од 1937. године до 1945. године, па све до Вијетнамског рата (Mansoor 2012, 1–2). Значај невојног и неконвенционалног аспекта ратовања је уочио пре више од два миленијума кинески стратег Сун Цу, истакавши врхунски значај сламања отпора непријатељских снага субверзивним средствима без оружане борбе (Tzu 2008, 10).

У условима савременог хибридног ратовања велики значај имају нова технолошка достигнућа и њихова примена у освајању „срца и умова” таргетиране популације ради остваривања политичких и безбедносних циљева. Иако комбинација оперативне употребе војних и невојних средстава ратовања није новост (психолошко-пропагандне операције, ширење дезинформација, субверзивне делатности и коришћење информационог простора), информационе

---

¹ Употребом интернет алата *Google Ngram Views* уочавамо експанзију интересовања и навођења термина *hybrid warfare* и *hybrid war* у литератури. Повећана фреквенција навођења термина је уочљива од 2004. године. До 2019. године фреквенција се увећала 977 пута.

операције посредством савремених технологија могу да обухвате све шире друштвене слојеве. Због хибридног карактера савремених безбедносних претњи, истраживачима се намећу три значајна истраживачка путоказа: прво, експанзија употребе хибридних средстава и метода за остварење политичких циљева уз избегавање директне оружане конфронтације; друго, повећање значаја виртуелног простора за промоцију националних и/или међународних политичких циљева и треће, употреба хибридних средстава од стране недржавних актера (мултинационалне корпорације и невладине организације) и терористичких организација (као што је на пример Исламска Држава и Ал Каида) и њихов утицај на међународну безбедност и политичку стабилност (Fridman, Kabernik, and Pearce 2019, 1–2).

Хибридне претње укључују широк спектар дејстава: конвенционална оружана дејства, ирегуларне тактике и формације, терористички акти, подстицање разних облика политичког насиља и криминалних делатности. Комбиновањем конвенционалних и неконвенционалних аспеката се постиже синергетски ефекат на бојном бољу утичући на његову физичку и психолошку димензију (Hoffman 2009, 36). У условима хибридног рата креирање претњи може бити подстакнуто од стране државних и недржавних актера (који могу бити подржани од стране државних актера). Неборбене операције често имају за циљ дестабилизацију таргетираног политичког система у складу са дефинисаним (гео)стратешким циљевима и због повољнијег позиционирања у међународним односима. Феномен хибридних претњи се у одређеним аспектима теорије и праксе преклапа са појмом асиметричних претњи. Према ширем тумачењу, асиметричне претње рачунају на угрожавање безбедности методама које су различите од претпостављених концепата, тактика и доктрина противника. Асиметричне претње реализују бројчано слабији противници са намером да услед примене конвенционалних метода и институционалне слабости безбедносних система (односно одбрамбених капацитета) изазову нагле, необичне и неочекиване последице (Митровић 2017, 337–340).

Актер који изазива асиметричне претње жели да на овај начин надомести своје организационе, људске, технолошке и друге недостатке у односу на противника. Креативност у реализацији претњи омогућује да се институционално окошталом противнику нанесе штета због ограничења која са собом носи конвенционалност у превенцији, предвиђању и адекватној реакцији на могуће безбедносне

изазове, ризике и претње. Субјекти (државни и недржавни) који користе хибридне и асиметричне претње често нису у домаћају међународне и националне правне регулативе, чиме смањују могућност санкционисања за дела која угрожавају националну безбедност, посебно ако се има у виду да хибридне претње рачунају и на операције у сајбер простору. Савремене технологије и сајбер простор пружају скоро неограничене могућности потенцијалним чиниоцима угрожавања националне безбедности.

Узимајући у обзир потребе нашег истраживања, страно мешање у изборе одређујемо као облик иностране политичке интервенције којом се настоји остварити утицај на изборне процесе и њихове исходе у одређеној држави. Носиоци оваквог вида интервенције могу бити државни (државе, државне организације и специјализоване институције извршне власти) и недржавни актери (невладине организације, мултинационалне невладине организације, међувладине организације, фондације, компаније, мултинационалне и трансационалне компаније). Узимајући хибридни карактер страног мешања у изборе као претње по националну безбедност, она се може реализовати како у физичком простору, тако и у сајбер простору посредством савремених информационо-комуникационих технологија.

Посматрајући овај феномен са становишта политичког насиља, страно мешање у изборе представља модалитет субверзивних дејстава који може бити комплементарно употребљен за стратешке циљеве држава које примењују концепт хибридног рата против одређеног међународноправног субјекта. Утицај на изборни процес и његове резултате је далеко повољнија солуција за остварење стратешких циљева од отворене оружане конфронтације високог интензитета. Јавна или прикривена подршка фаворизованој опцији чија ће политика бити комплементарна са интересима субјекта који је подржава, прихватљивија је опција од војне интервенције у одређеној држави, како због минималне могућности људских жртава и економске исплативости, тако и због перцепције међународног и домаћег јавног мњења.

СТРАНО МЕШАЊЕ У ИЗБОРЕ КАО ОБЛИК ХИБРИДНЕ ПРЕТЊЕ

Изборни процеси представљају централне догађаје савремених демократских политичких система на којима политичке елите стичу легитимитет за управљање државом. Због изразитог значаја избори задобијају велику пажњу домаћег и међународног јавног мњења, поготово ако се одвијају у (гео)политички значајним државама. У савременом свету најприхваћенији легалан начин освајања и задржања позиције власти су избори, посебно онај модел избора који је фаворизован од демократског Запада и који се намеће остатку света посредством процеса глобализације (Симеуновић 2009, 107). Смена власти на изборима у развијеним демократским друштвима не утиче на стабилност политичког система и не долази до великих социјалних и политичких потреса (Симеуновић 2002, 170). Међутим, резултати избора и исходи који се огледају у формирању парламентарне већине могу неповољно утицати на политичку стабилност, а неретко и да доведу до друштвених и политичких реформи у земљама неконсолидоване демократије које се и даље налазе у процесу транзиције.

Угрожавање суверенитета држава путем утицаја на резултате избора није непознаница у спољној политици, посебно имајући у виду динамичност и турбулентност међународних односа током XX века. Дејвид Шјимер (*David Shimer*) наводи да су у претходном веку Сједињене Америчке Државе и Совјетски Савез, тј. Руска Федерација, непосредно или посредством савезника утицали на исходе избора широм света током и после Хладног рата у борби за остварење утицаја у интересним зонама: Гвајана, Чиле, Ел Салвадор, Јапан, Италија, Западна Немачка, Србија (Shimer 2020). Последњих двадесет година свет се суочио са феноменом обојених револуција који су, између осталог, представљале и модалитет утицаја иностраног фактора на изборне процесе у циљу стварања дестабилизације која би резултовала превратом, односно нелегалном сменом власти. Такозвана „дешавања народа” су била сегмент спољнополитичких интервенција у настојањима Сједињених Америчких Држава и њених савезника да прошире утицај на посткомунистичким просторима (Карпович и Манойло 2015, 5).

Америчка спољна политика током Хладног рата је инструментализовала изборне процесе у циљу остварења утицаја

или доминације у стратешки важним државама. Ричард Бисел (*Richard Bissel*) је као високи официр Централне обавештајне агенције (*Central Intelligence Agency – CIA*) још за време Хладног рата изнео класификацију тајних акција (*covert actions*) које су биле извођене у циљу остварења америчких спољнополитичких интереса. Биселова доктрина тајних акција се, између осталог, односи и на модалитете утицаја на изборне процесе и политички живот у страним државама: пружање политичких савета и препорука, финансијска и техничка подршка политичким партијама, прикривена пропаганда, обука појединаца и размена особља (Бајагић 2010, 178). Вашингтонска администрација је посредством тајних акција мењала токове савремене политичке историје. Сједињене Америчке Државе су посредством пропагандних операција и прикривеним политичким активностима (као што је подршка у политичким кампањама, финансијска помоћ и саветовање) утицале (али и даље утичу) на исходе изборних процеса у иностранству (Johnson 2010, 23).

Феноменолошки посматрано, страно мешање у изборе представља један од модалитета институционалног политичког насиља – субверзије. Симеуновић истиче да је циљ који се субверзијом жели постићи друштвено-политичка дестабилизација која је у сагласности са стратешким, политичким, привредним и војним интересима субјекта субверзије. Често је субверзија увод у директну војну интервенцију од стране носиоца субверзивних делатности, где се инструментализују одређене политичке структуре унутар земље објекта субверзије (Simeunović 1989, 134–135). Поједина одређења субверзије као *raison d'être* истичу промену носилаца власти (Мијалковић 2010, 238). Међутим, утицај на изборне процесе као модалитет субверзије може бити и у стварању притиска на владајуће структуре како би исте доносиле одлуке у складу са интересима носилаца субверзивне активности. Ђорђевић истиче да се субверзија конкретизује у следећим појавним облицима: шпијунажа, диверзија, саботажа, изазивање кризне ситуације, тероризам и убацивање наоружаних група, посебно наглашавајући значај њихове психолошке димензије и ефеката које производе у друштвено-политичкој сфери (Ђорђевић 1986, 365). Важно је напоменути да је субверзија као недозвољен облик мешања у унутрашње ствари других држава забрањена међународним правом (Krivokarić 2010, 1015).

Субверзија као појавни облик сложеног институционалног политичког насиља инкорпорира елемент иностраности који

подразумева низ активности усмерених ка одређеној држави у мирнодопским или ратним условима. У савременим условима глобализације и присуства идеолошких, културних, привредних и безбедносних продора са свих меридијана, свако друштво постаје могући објект субверзивне пенетрације. Посебно имајући у виду могућности које са собом носи употреба савремених технологија и маневарске могућности сајбер простора. У виду се мора имати и улога коју у данашњем свету имају мултинационалне и трансационалне корпорације, јер су многе од њих утицајније од држава у савременим глобалним односима. Иако су недржавни актери, корпорације могу употребити широк спектар средстава како би увећале профит и оствариле своје циљеве.

Истраживања страног мешања у изборне процесе од стране политиколога су спровођена са два аспекта: с једне стране, историја дипломатије се овом темом бави приликом изучавања посебних историјских периода (на пример период Хладног рата) и билатералних односа између држава; с друге стране, истраживачи посвећени обавештајним студијама (*intelligence studies*) истражују краткорочне ефекте који се остварују овим видом интервенције. Утицајем страних држава на изборне процесе остварује се следеће: подршком одређеном кандидату или партији повећавају се његове изборне шансе; отворено мешање у изборе корисније је изборном кандидату, односно политичкој партији, поредећи са прикривеним мешањем у процес (Levin 2016, 190–192).

Поред видљивог ефекта који се огледа у освајању власти од стране подржаних кандидата и/или партија, мешање у изборне процесе утиче и на демократију у држави у којој се овај вид хибридне претње реализује: 1) снижавање нивоа демократије; 2) успешно реализована прикривена изборна интервенција штети више демократији од отвореног мешања у изборни процес и 3) изборне интервенције од стране демократских режима се перципирају као благотворне по демократију, док се оне од стране ауторитарних режима повезују са опадањем нивоа демократије (Levin 2019, 5–9).

Данијел Корстенц (*Daniel Corstange*) и Николај Маринов (*Nikolay Marinov*) разликују две врсте страног мешања у изборне процесе: партијско и процесно. Партијска интервенција у изборе може да обухвата финансијску подршку одређеној политичкој партији, претњу санкцијама уколико буде изабран непожељан кандидат, захтевање „независне” изборне комисије и „узнемиравање”

противника. Процесна интервенција у изборни процес се одвија у случају захтева за демократским изборним принципима без обзира на исходе избора (Corstange and Marinov 2012, 657). Занимљиву типологију са аспекта вредности нуди Џонатан Годинез (*Jonathan Godinez*): глобално мотивисана изборна интервенција и интересно мотивисана интервенција. Глобално мотивисана интервенција у изборни процес се одвија у случају када држава утиче на изборе у другој држави за интересе, бољитак или благостање међународне јавности. Интересно мотивисана интервенција се дешава у случају када држава интервенише у складу са сопственим интересима (Godinez 2018, 5).

Примена методологије мешања у изборне процесе захтева пажљиво планирање пре реализације процеса, као и избор актера који ће бити носиоци ових активности. Шулман и Блум (*Stephen Shulman, Stephen Bloom*) наводе да „агенти утицаја” могу бити: државе (односно државне институције и специјализовани органи изврше власти), међународне организације (на пример НАТО, ЕУ, Савет Европе, Организација за европску безбедност и сарадњу), невладине организације (Национални демократски институт, Међународни републикански институт, Фондација за отворено друштво) и појединци – политички консултанци и специјалисти за изборне кампање (Shulman and Bloom 2012, 449–455). Државе посредством специјализованих органа извршне власти могу да прикривено логистички, организационо или новчано подржавају фаворизоване политичке опције на изборима или да финансијски подрже изборни процес. За време Никсоновог (*Richard Nixon*) председничког мандата и Кисинџеровог (*Henry Kissinger*) боравка на месту саветника за националну безбедност, Сједињене Америчке Државе су вршиле систематску опструкцију марксистичког кандидата за председника Чilea – Салвадора Аљендеа (*Salvador Allende*), који је и упркос спољним потешкоћама победио на изборима. Аљенде је 1973. године свргнут у пучу који су предводиле војне снаге руковођене генералом Пиночеом (*Augusto Pinochet*) уз логистичку подршку Сједињених Америчких Држава (Daugherty 2010, 618).

Међународне организације и невладине организације у складу са својим декларисаним програмским начелима могу бити укључене у процесе утицаја на изборе, иако се њихова улога чешће посматра са становишта утицања на процесе избора, оне се, такође, могу отворено сврстати на страну фаворизоване политичке опције.

Осамдесетих година XX века (односно за време председничког мандата Роналда Регана) тежиште извођења активности у политичким интервенцијама прелази са владиних агенција на невладин сектор. Невладине организације као што су Национална задужбина за демократију (*National Endowment for Democracy – NED*) и Међународни републикански институт (*International Republican Institute – IRI*) имају значајну улогу у саветовањима политичких субјеката изван граница Сједињених Америчких Држава. За разлику од ранијих политичких операција које су извођене „испод радара”, невладине организације јавно делују у остваривању дефинисаних спољнополитичких циљева државе из које долазе и које финансирају њихове активности. Америчке невладине организације у циљу подршке политичким опцијама за остваривање бољих резултата током изборних процеса делују у следећем опсегу: тренинг лидера и образовни програми, преношење идеја и информација, продубљивање личних и институционалних веза. (Robinson 1996, 86–108). Едукативни модалитет интервенције настоји да претендентима на власт омогући стицање практичних политичких вештина којим би се у периоду пре, за време и након изборне кампање, надоместила организациона и логистичка надмоћ у односу на носиоце власти и остварио што бољи изборни резултат који би омогућио преузимање власти. Ове активности не морају нужно бити ограничене на претенденте освајања власти. Оне се могу употребити за учвршћивање положаја носилаца власти и повећање шанси за победу на изборима уколико су угрожени од стране опозиционих актера чија политика може да угрози одређене (гео)политичке интересе.

Од друге половине XX века све већу улогу у изборним кампањама имају професионални политички консултанци који су ангажовани од стране кандидата да би повећали њихове шансе за победу на изборима. Специјалисти за политички маркетинг су задужени да дизајнирају атрактивне кампање и да преточе политичке доктрине у ефикасне поруке усмерене ка што већем обухвату бирача (Landtsheer, Vries, and Vertessen 2008, 230). Политички консултанци у одређеним случајевима представљају одлучујући фактор у интеракцији између кандидата, политичких партија, бирача и медија (Dulio 2004, 5). Оно што одваја професионалне политичке консултанте за изборне кампање од осталих ангажованих лица у изборним процесима је следеће: прво, консултанци су плаћени за

своје активности за разлику од волонтера, чланова изборног штаба кандидата, чланова политичке партије; друго, професионалци су ангажовани у више изборних циклуса и саветовали су више од једног кандидата или политичке партије и треће, њихова саветодавна делатност може бити укључена у све сегменте кампање или се може ограничити на један специфичан проблем (Medvic 2004, 124).

Сазнања о ангажовању политичких консултаната могу да мотивишу остале актере изборног процеса да адекватно одговоре на делатности конкурената. Оваква сазнања их могу упутити како у правцу ангажовању сопствених професионалаца, тако и на изучавању ранијих ангажмана консултаната у другим изборним кампањама. Није реткост да се професионалци ангажују од стране кандидата како би они изградили жељени имиџ код бирача, али и стварања другачије перцепције у очима међународне јавности.¹ Политички консултанати који у својој радној биографији имају ангажман у државној администрацији пре уплива у консултантске делатности су сачували бројне професионалне контакте и социјални капитал. Трагом ове чињенице и узимајући у обзир њихове везе са државним структурама, можемо да дођемо до индиције које државе су интересно ангажоване ка победи одређеног кандидата у одређеним случајевима.

УЛОГА САЈБЕР ПРОСТОРА И ДРУШТВЕНИХ МРЕЖА: ПРЕДСЕДНИЧКИ ИЗБОРИ У СЈЕДИЊЕНИМ АМЕРИЧКИМ ДРЖАВАМА

Свакодневни живот савременог цивилизованог човека без технологије је практично незамислив. Скоро сви аспекти друштвене и политичке сфере су прожети утицајем технологије. Технологија представља морално, политички и друштвено неутрални инструмент којим се човек користи у сврху остваривања својих циљева (Damjanović 2018, 102). Данашња политичка теорија и пракса придаје значајан утицај интернету. Изборне кампање у XXI веку

---

¹ Карактеристичан пример употребе професионалних политичких саветника за потребе кампање на нашим просторима је ангажман бившег градоначеника Њујорка, Рудолфа Ђулијанија (*Rudolph Giuliani*), током изборне кампање у Србији 2012. године. Познат по резултатима у вођењу највећег америчког града, Ђулијани је допринео изградњи имиџа тадашње опозиционе политичке партије у погледу односа са администрацијом у Вашингтону.

су незамисливе без интернета. Од почетка 2000-их, интернет је постао незаобилазан током комуникације са бирачима у изборним кампањама (Gibson et al. 2003, 47–75).

Имајући напред наведено, интернет постаје незаобилазан инструмент манипулације изборним процесима. Кључни налази аналитичара РАНД Корпорације (*RAND Corporation*)² иду у следећем правцу: друштвене мреже (*Facebook, Instagram, Twitter*) су нарочито погодне за остваривање утицаја на изборне процесе и пласирање дезинформација. Путем троловских налога (*troll account* – лажни налози на друштвеним мрежама креирани с циљем ширења политичких порука) и суперконектора (*super connector* – особа која има способност да одржи контакт са много корисника и у стању је да оствари утицај на њихово понашање) се остварује интеракција са корисницима друштвених мрежа (Marcelino et al. 2020).

Амерички председнички избори из 2016. године су обележени бројним наводима о малициозној умешаности Руске Федерације. Током изборне кампање агенти Владе Руске Федерације су хаковали имејл налог Џона Подесте (*John Podesta*), високог званичника Беле куће и Демократске партије, и објавили их с циљем доношења штете кандидаткињи Хилари Клинтон (*Hillary Clinton*), односно обарању њеног рејтинга у корист кандидата Републиканаца, Доналда Трампа (*Donald Trump*). Руска војна обавештајно-безбедносна служба Главни директорат Генералштаба Оружаних снага Руске Федерације (*Главное управление Генерального штаба Вооружённых сил Российской Федерации*), у дискурсу често навођена под бившим акронимом ГРУ (*Главное разведывательное управление*), је руководила тајном акцијом пласирања дезинформација путем интернет портала *DCLeaks* на друштвеним мрежама и слањем поверљивих преписки америчким новинарима. Путем креирања бројних троловских налога на друштвеним мрежама, из Русије су пласиране објаве с циљем стварања што веће политичке поларизације у америчком друштву у корист републиканског кандидата (Ohlin 2021, 69–70). Индиције о руској умешаности у америчке изборе су покренуле реакцију у виду истраживања малигног утицаја Руске Федерације у остатку света.³

² РАНД Корпорација је независна истраживачка организација која се бави изучавањем глобалних политика. Основана је 1948. године да би обављала истраживачко-аналитичке послове за потребе Оружаних снага САД-а. Финансирана је од стране америчке владе, приватних фондова и корпорација (Rand Corporation 2022).

³ Извештај Комитета за спољне односе (*Committee on Foreign Relations*) америчког Сената наводи да Кремљ инструментализује цивилно друштво, идеологију, културу,

Амерички Федерални истражни биро (*Federal Bureau of Investigation*) је 2018. године расписао потерницу за дванаест руских држављана оптужених за заверу против Сједињених Америчких Држава, лажну регистрацију интернет домена, крађу идентитета и заверу у сврху прања новца, а све у циљу утицаја на резултате председничких избора 2016. године у корист Руске Федерације. На основу подигнуте оптужнице, осумњичени руски држављани (за које се наводи да су официри војне обавештајно-безбедносне службе Руске Федерације) били су укључени у активности неовлашћеног приступа рачунарима америчких држављана, неовлашћени приступ туђим подацима, пласирање отуђених података с циљем утицаја на изборни процес, крађа идентитета, прања новца, приступ рачунарима америчких држављана и субјеката који су пружали софтверску подршку за изборну администрацију (*Federal Bureau of Investigation [FBI] 2018*).

Извештај Стејт Департамента (*State Department*) о мешању Руске Федерације у америчке председничке изборе 2016. године наводи да је примена „активних мера” почела са хаковањем рачунарске мреже Демократског националног комитета (*Democratic National Comitee*). Посредством Агенције за истраживање интернета (*Internet Research Agency*) Русија је вршила утицај на бираче путем друштвених мрежа *Twitter* и *Facebook* и посредством ботовских налога. Након што је руска војна обавештајно-безбедносна служба дошла у посед поверљивих материјала, исти су дистрибуирани путем интернет портала *DCLeaks*, *Guccifer 2.0* и *WikiLeaks*. Утврђено је и да су чланови руске владе остварили бројне контакте и са члановима изборног штаба Доналда Трампа (*US Department of Justice [USDoJ] 2019*). Иако је извештај у његовим појединим деловима класификован у складу са регулативом која се тиче тајности података и примењене методологије прикупљања информација, из њега се могу јасно уочити главни налази и индиције за процес на који се односи.

На крају, овај изборни процес је остао упамћен и по афери у вези са приватношћу и безбедношћу корисника друштвених мрежа. На основу истраживања спроведеном у Центру за психометрику

енергенте и организоване криминалне групе. Поред неконсолидованих демократија и транзиционих друштава (Украјина, Грузија, Црна Гора, Бугарска, Србија и Мађарска), малигном утицају Руске Федерације су подложне и консолидоване демократије: државе Балтика, нордијске земље, Холандија, Уједињено Краљевство, Француска, Немачка, Шпанија и Италија (*Committee on Foreign Relations [CFR] 2018*).

Универзитета у Кембрицу (*University of Cambridge's Psychometrics Centre*) утврђена је јасна корелација између психолошких карактеристика личности и активности на мрежи *Facebook*. Ове налазе је искористила приватна консултанска компанија Кембриц Аналитика (*Cambridge Analytica*) за психометријско микротаргетирање корисника друштвених мрежа. Током кампање за председничке изборе у САД 2016. године, потенцијални бирачи оба кандидата су били изложени садржајима како би се остварила предност Доналда Трампа (Isaak and Hanna 2018, 57).

Председнички избори у Сједињеним Америчким Државама 2020. године, такође, нису прошли без индиција о страном мешању у изборни процес. Обавештајна процена Националног обавештајног савета (*National Intelligence Council*) из марта 2021. године садржи неколико закључака у вези са мешањем Руске Федерације у изборни процес. Обавештајна заједница Сједињених Америчких Држава није утврдила да је технички аспект председничких избора нарушен дејствима страних влада (регистрација бирача, бројање гласова, објављивање резултата). Изнесена је оцена да је председник Руске Федерације наложио извођење операција с циљем да се кандидату Џоу Бајдену (*Joe Biden*) умањи шанса за победу на изборима, смањи поверење америчких грађана у изборни процес и демократију и да се створе одговарајуће друштвено-политичке поларизације. Кључни елемент стратегије Кремља је била употреба посредника повезаних са руским обавештајно-безбедносним службама у пласирању жељених наратива ка америчким медијима, владиним званичницима и истакнутим личностима у политичком животу. О страном мешању у америчке председничке изборе снимљени су и квалитетни документарни филмови и серијали који на приступачан начин расветљавају ове процесе: *Active Measures* из 2018. године, две епизоде прве сезоне серијала *Agents of Chaos* из 2020. године и *The Great Hack* из 2019. године

Поред Руске Федерације у активности мешања у изборни процес је била укључена и Исламска Република Иран. Иранске сајбер операције и пласирање порука у медијима су имали за циљ nanoшење штете кандидату републиканаца, Доналду Трампу, снижење поверења у изборни процес и институције, изазивање подела и друштвених тензија. Према наводима обавештајне процене, Народна Република Кина се није мешала у изборни процес. Коначно, обавештајна заједница је уочила малициозно учешће Кубе, Венецуеле и либанског Хезболаха (National Intelligence Council [NIC] 2021).

Горенаведени случајеви указују да посебан значај у очувању националне безбедности од хибридних претњи у виду страног мешања у изборе имају информационо-комуникациони системи изборне администрације и најутицајнијих политичких партија. Ови системи представљају критичну инфраструктуру подложну дејствима нападача, те је од изузетног значаја улагање напора ка њеној заштити од неовлашћеног приступа и сајбер напада. Међутим, иако овај вид критичне инфраструктуре може бити изузет од приступа интернету ослањајући се на интерне рачунарске мреже чиме би се смањила могућност од малициозних сајбер операција, лица која имају приступ тајним подацима из ових система морају бити посебно обучено за њихово руковање, као и да поседују одговарајуће сертификате за приступ тајним подацима издатим од стране надлежних институција које врше безбедносне процене. Коначно, од посебне важности је изградња респектабилног нивоа безбедносне културе у сајбер простору како би се сачували безбедносно поверљиви садржаји од компромитације актера политичког живота и елемената политичког система.

Председнички избори у Сједињеним Америчким Државама који су одржани 2016. и 2020. године су показали да ни светска супер сила са својим сложеним обавештајно-безбедносним системом није била у стању да адекватно одговори на безбедносни ризик. Чак ни високи званичници Беле куће нису имали довољан ниво безбедносне културе како би превентивно деловали да заштите сопствене налоге електронске поште. Сајбер простор брише физичке границе и омогућава да се штета нанесе дубоко унутар територије супарничке државе, без обзира што је у питању земља која има најразгранатији безбедносни апарат.

ЗАКЉУЧАК

Наше истраживање показује да страно мешање у изборе представља актуелан феномен у политичкој пракси XXI века. Иако се утицај страних држава на изборне процесе може пратити деценијама у назад, он је посебно актуелизован након последња два изборна циклуса за председника Сједињених Америчких Држава и замрзавања односа између Истока и Запада. Ови догађаји су показали да ни државе са најкомплекснијим системима безбедности нису спремне да предвиде где ће се хибридна претња реализовати, али и

да њихово деловање није у довољној мери проактивно. Држава која је према налазима бројних истраживања била активно укључена у правцу утицаја на исходе многих изборних процеса није очекивала да је могуће такву операцију реализовати на њеном тлу.

Страно мешање у изборе је *par excellence* пример хибридне претње националној безбедности: њену реализацију могу да изводе војни и цивилни органи извршне власти, међувладине и невладине организације, приватне компаније, чак и терористичке организације; може се одвијати у сајбер и/или физичком простору; у савременим условима је блиско повезана са употребом рачунарских технологија; ова активност може бити сегмент шире стратегије у конфликту између држава. Модалитете ове хибридне претње ограничава једино граница имагинације њених креатора и способност њених реализатора. Са развојем технологија и повећањем улоге коју оне имају у свим сферама живота, субверзивна употреба научних достигнућа може бити само учесталија.

Поред злоупотребе интернета и питања о угрожености приватности појединаца као корисника интернета и друштвених мрежа, ови случајеви су отворили и тему угрожености суверенитета држава у савременим глобалним односима посредованим сајбер простором. Овим случајевима је отворено и питање о могућности супротстављања мањих држава овим претњама. Посебно имајући у виду да ни најмоћнија држава није била способна да адекватно одговори на напад на једне од њених фундаменталних вредности: демократију и слободне изборе. Проблем рањивости рачунарских мрежа је практично показао да би са могућом имплементацијом демократије преко интернета требало сачекати до стварања комплетне изборне инфраструктуре која ће бити имуна на сајбер нападе - наравно уколико је то могуће. Рањиви изборни информациони системи могу само да допринесу смањењу поверења грађана у изборне процесе и да доведу у питање легитимитет изабраних представника. На крају, поставља се питање у којој је мери изборна одлука бирача донесена у складу са објективном информисаношћу и приступом релевантним информацијама, а у којој мери је она део социјалног инжењеринга и манипулације путем савремених технологија и друштвених мрежа.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Бајагић, Младен. 2010. *Методика обавештајног рада*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
- Карпович, Олег и Андрей Манойло. 2015. *Цветные революции: теория и практика демонтажа современных политических режимов*. Москва: Юнити – Дана.
- Мијалковић, Саша. 2010. *Национална безбедност*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
- Митровић, Мирослав. 2017. „Хибридно ратовање и асиметричне безбедносне претње.” *Војно дело* 69 (5): 333–347. doi: 10.5937/vojdela1705333M.
- Симеуновић, Драган. 2002. *Теорија политике – ридер, I део*. Београд: Удружење „Наука и друштво”.
- Симеуновић, Драган. 2009. *Увод у политичку теорију*. Београд: Институт за политичке студије.
- Committee on Foreign Relations [CFR]. 2018. *Putin's Asymmetric Assault On Democracy In Russia And Europe: Implications For U.S. National Security*. Washington: US Government Publishing Office. <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CPRT-115SPRT28110/html/CPRT-115SPRT28110.htm>,
- Corstange, Daniel and Nikolay Marinov. 2012. “Talking Sides In Other People’s Elections: The Polarizing Effect of Foreign Intervention.” *American Journal of Political Science* 56 (3): 655–670. doi: 10.1111/j.1540-5907.2012.00583.x.
- Damnjanović, Ivana. 2018. *Politika i tehnologija: teorijski pristupi*. Београд: Удружење „Наука и друштво”.
- Daugherty, William J. 2010. “Covert Action: Strengths And Weaknesses.” In *Handbook of National Security Intelligence*, ed. Loch Johnson, 608–628. New York: Oxford University Press.
- Dulio, David A. 2004. *For A Better or Worse? How Political Consultants are Changing Elections in the United States*. New York: State University of New York Press.
- Dorđević, Obren. 1986. *Leksikon bezbednosti*. Београд: Partizanska knjiga.
- Federal Bureau of Investigation [FBI]. 2018. *Russian Interference In 2016 U.S. Elections: Conspiracy To Commit An Offense Against The United States; False Registration Of A Domain Name: Aggravated Identity*

- Theft; Conspiracy To Commit Money Laundering*. Federal Bureau of Investigation. Last accessed: 12. December 2022. <https://www.fbi.gov/wanted/cyber/russian-interference-in-2016-u-s-elections>
- Fridman, Ofer, Vitaly Kabernik, and James Pearce. 2019. "Hybrid Conflicts and Information Warfare." In *Hybrid Conflicts and Information Warfare: New Labels, Old Politics*, eds. Ofer Fridman, Vitaly Kabernik and James Pearce, 1–8. Boulder: Lynne Reinner Publishers.
- Gibson, Rachel K., Michael Margolis, David Resnick, and Stephen J. Ward. 2003. "Election Campaigning On The WWW In The USA And UK: A Comparative Analysis." *Party Politics* 9 (1): 47–75. doi: 10.1177/135406880391004.
- Godinez, Jonathan J. 2018. "The Vested Interest Theory: Novel Methodology Examining US- Foreign Electoral Intervention." *Journal of Strategic Security* 11 (2): 1–31. doi: 10.5038/1944-0472.11.2.1672.
- Hoffman, Frank G. 2009. "Hybrid War and Challenges." *Joint Force Quarterly*, 52 (1): 34–39. Washington: National Defence University.
- Isaak, Jim, and Mina J. Hanna. 2018. "User Data Privacy: Facebook, Cambridge Analytica, and Privacy Protection." *Computer* 51 (8): 56–59. doi: 10.1109/MC.2018.3191268.
- Johnson, Loch K. 2010. "National Security Intelligence," In *Handbook of National Security Intelligence*, ed. Loch K. Johnson, 3–32. New York: Oxford University Press.
- Krivokapić, Boris. 2010. *Enciklopedijski rečnik međunarodnog prava i međunarodnih odnosa*. Beograd: Službeni glasnik.
- Landtsheer, Christ'l, Philippe De Vries, and Dieter Vertessen. 2008. "Political Impression Management: How Metaphors, Sound Bites, Appearance Effectiveness, and Personality Traits Can Win Elections." *Journal of Political Marketing* 7 (3/4): 217–238. doi: 10.1080/15377850802005083.
- Levin, Dov H. 2016. "When The Great Powers Gets a Vote: The Effects of Great Power Electoral Interventions on Election Results." *International Studies Quarterly* 60 (2): 189–202. doi: 10.1093/isq/sqw058.
- Levin, Dov H. 2019. "A Vote for Freedom? The Effects of Partisan Electoral Interventions on Regime Type." *Journal of Conflict Resolution* 63 (4): 838–868. doi: 10.1177/0022002718770507.

- Mansoor, Peter. 2012. "Hybrid Warfare In History." In *Hybrid Warfare: Fighting Complex Opponents from the Ancient World to the Present*, eds. Murray Williamson and Peter Mansoor, 1–24. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marcelino, William, Christian Johnson, Marek N. Posard, and Todd C. Helmus. 2020. *Foreign Interference in the 2020 Election: Tools for Detecting Online Election Interference*. Santa Monica: RAND Corporation.
- Medvic, Stephen K. 2004. "Political Consultants: An Operational Definition." *Politics* 23 (2): 119–127. doi: 10.1111/1467-9256.00187.
- National Intelligence Council [NIC]. 2021. *Intelligence Community Assessment: Foreign Threats to the 2020 US Federal Elections*. Last accessed: 12. December 2022. <https://www.dni.gov/files/ODNI/documents/assessments/ICA-declass-16MAR21.pdf>,
- Ohlin, Jens David. 2021. "A Roadmap for Fighting Election Interference." *American Journal of International Law* 115: 69–73. doi: 10.1017/aju.2020.87.
- Robinson, William. 1996. *Promoting Polyarchy: Globalization, US intervention and hegemony*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shimer, David. 2020. *Rigged: America, Russia, and One Hundred Years of Covert Electoral Interference*. New York: Alfred A. Knopf.
- Shulman, Stephen and Stephen Bloom. 2012. "The Legitimacy of Foreign Intervention In Elections: The Ukrainian Response." *Review of International Studies* 38 (2): 445–471. doi: 10.1017/S0260210512000022.
- Simeunović, Dragan. 1989. *Političko nasilje*. Beograd: Radnička štampa.
- Tzu, Sun. 2008. *The Art of War: Bilingual Chinese and English Text*. North Clarendon: Tuttle Publishing.
- US Department of Justice [USDoJ]. 2019. "Report On The Investigation Into Russian Interference In The 2016 Presidential Election". *US Department of Justice*. Last accessed: 12. December 2022. <https://www.justice.gov/archives/sco/file/1373816/download>

Dejan Tadić*Faculty of Political Sciences, Belgrade***FOREIGN ELECTION INTERFERENCE
AS A HYBRID THREAT TO NATIONAL
SECURITY – PRESIDENTIAL ELECTIONS
IN THE USA IN 2016 AND 2020****Resume**

The second decade of the twenty-first century was marked by an expansion of interest in hybrid threats to national security. Foreign election interference became actual during the 2016 US presidential elections. As one of the modalities of subversive activities, foreign election interference faced a practical transformation along with the development of new technologies and the expansion of the social networks' influence. The hybrid character of foreign election interference is shown both in the fact that it can be realized in physical cyberspace by state or non-state actors. This hybrid threat is limited only by the imagination of its creators and the ability of its implementers. 2016 and 2020 United States presidential elections have shown that countries with the most complex security systems are not able to predict where the hybrid threat will realize. The author concludes that foreign election interference will remain actual in contemporary international relations, because of avoiding direct armed confrontation in gaining dominance in the interest zones of great and regional powers.

Keywords: national security, cyber security, hybrid threats, elections, social networks, contemporary international relations, political violence

---

* Овај рад је примљен 25. фебруара 2023. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. маја 2023. године.

УДК 323(5)''20''
323.343(4-672EU)''20''
DOI: 10.5937/pr76-43862
Прегледни рад

Лазар Стојановић*

Институт за европске студије, Београд

САЈБЕР КОМПОНЕНТА ОБОЈЕНИХ РЕВОЛУЦИЈА: СЛУЧАЈ ЕВРОМАЈДАН

Сажетак

Сајбер простор представља све значајније тло за остваривање најразличитијих идеја и циљева. Поред неоспорног олакшавања свакодневних активности, сајбер простор постаје и предмет злоупотребе у најразличитијим сферама друштва. Присутност великог броја актера, уз једноставност и ефикасност метода извођења, отвара широке могућности. Област политичког деловања нипошто није изостављена, шта више представља важну интересну сферу на коју је могуће остварити утицај наметањем политичких идеја. Генеза таквог процеса неретко доводи до значајних друштвено-политичких промена. Рад, полазећи од општих увида, указује на главне карактеристике како сајбер простора тако и обојених револуција, представљајући историјску компоненту обе синтагме, сукцесивно их приближавајући конкретном примеру који је детаљно приказан у централном делу рада. У том смислу примарни циљ рада је приближавање каузалног односа сајбер простора и обојених револуција са посебним освртом на политичке промене у Украјини познатије под називом *Евромајдан револуција*. У ту сврху биће примењена комбинација основних истраживачких метода, аналитичких и синтетичких. Поступном анализом кључних појмова предмет истраживања се најпре разлаже на чиниоце који се појединачно

---

* lazarfb97@gmail.com

анализирају док се касније систематским поступцима синтетишу креирајући смислену целину.

Кључне речи: сајбер простор, промена режима, обојене револуције, Украјина, Евромајдан

УВОД

Континуираним развојем савремене технологије обухваћене су све сфере друштвеног живота. Појам *сајбер простор* проистекао из свакодневне интеракције технологије и човека, се појављује средином 20. века, од тог момента постаје тло најразличитијих дешавања. Иако су примарни циљеви постмодерне, оличене у информатичкој револуцији, усмерени на олакшавање свакодневних животних активности, од размене порука до обављања радних дужности, битно је напоменути да се поред неспорно позитивних аспеката развија и деструктивно деловање оличено у злоупотреби сајбер простора. Апропо тога, дијапазон деструктивности се веома успешно грана и усавршава на свим пољима. Једно од њих, веома значајно, су друштвене мреже. Масовност, оличена у вишемилионском броју корисника, отвара могућност за најразличитије поступање од малолетничке проституције и политичке манипулације све до терористичког застрашивања и ширења моралне панике савременим друштвом.

Рад има за циљ да сајбер простор доведе у везу са променом режима. Конкретније, готово паралелно са усавршавањем сајбер простора долазило је до урушавања социјалистичких режима, пре свега у земљама бившег Совјетског Савеза. Низ политичких транзиционих промена, познатих кроз синтагму *обојене револуције*, је био усмерен пре свега на ширење демократичности у политичком животу неретко уз подршку Сједињених Америчких Држава, као хладноратовског победника и носиоца новонасталог униполарног система. Иако револуције у основи представљају доста старији појам од сајбер простора то их нипошто није спречило да ово ново тло искористе за остваривање и промовисање својих идеја. Шта више, пласирање најразличитијих ставова је постало никад лакше. У том смислу примарни циљ рада је представљање активности политичких промена насталих у Украјини уз анализирање значајне улоге коју је имао сајбер простор у развијању грађанског бунта.

ПОЈАМ САЈБЕР ПРОСТОРА

Савремено друштво карактерише перманентни динамизам са мноштвом промена у многим сферама које суштински модификују раније обрасце функционисања. Управо сајбер простор представља појам који постаје јако важан за свакодневно бивствовање. Иако је реч о релативно младој синтагми, она се веома брзо проширила светом и није мимоишла готово ниједан аспект друштва. Постаје међупростор у коме индивидуе са лакоћом размењују мишљења, уједно добијајући епитет колективног ума (Suler 2015). Тло са таквим потенцијалом своју сврху налази међу свим друштвеним категоријама подједнако успешно их везујући за неки од својих појавних облика. На тај начин све разлике међу људима успевају бити пренебрегнуте, те свака индивидуа са успехом проналази аспект сајбер простора који је сфера њеног интересовања без обзира на пол, ниво образовања, карактер (Sung Hwang 2017, 1033). Протоком времена средства и методе сајбер дејстава су се импозантним интензитетом надограђивала и прилагођавала нововековним потребама. Од складишта података оличених у масивним контејнерима све до минијатурних меморијских гиганата. Дакле, током времена је уочена диспропорционалност између гломазности рачунарских средстава и њихових капацитета. Постајали су све мобилнији али и способнији.

Како је претходно указано, виртуелност као таква омогућила је олакшано обављање устаљених радњи чиме је постала примамљива савременом човеку. Међутим, благодети које са собом носи сајбер простор могу бити препознате и искоришћене од стране деструктивних актера и у нелегитимне сврхе. У том смислу улази се у својеврсну безбедносну дилему, термин иманентан студијама безбедности, у којој и једна и друга страна теже да превазиђу технолошке и информационе способности супарника. Безбедносна дилема представља стање у коме се јачање способности противника тумачи као претња по сопствену безбедност, чиме се улази у стање перманенте трке у парирању супарнику (Jervis 1978, 171). Суштински, сајбер криминал представља илегалну активност која се спроводи употребом савремених технолошких достигнућа (Лукнар 2022, 176). Иако је дијапазон области у којима је сајбер простор деструктивно искоришћен јако широк као неке од најзначајнијих области злоупотребе, из угла студија безбедности, издвајају се тероризам, шпијунажа и организовани криминалитет.

Гомилањем недозвољених дела на пољу виртуелности исказала се потреба за стварањем нормативног оквира који ће регулисати уједно и санкционисати преступе из ове области. Високо технолошки криминал, који се препознаје кроз неколико кључних појмова попут софистицираности, комерцијализације, организованости и транснационалности, се наметнуо као област којој треба посветити доста пажње у расветљавању кривичних дела из ове групације али и смањењу сиве бројке за коју се верује да је значајна (Ђukić 2018, 139).

Политичка компонента сајбер простора

За успешно разумевање могућег остваривања политичког утицаја кроз поље виртуелности потребно је указати на карактеристике *Теорије предикције понашања*. У складу са овом теоријом на ставове и понашања појединца се може утицати пажљивом селекцијом и контролом информација као и путем неспорног утицаја друштвених мрежа (Vulić i Sabarkara 2020, 82–83). Флексибилни алгоритми успевају да се наметну као коректори понашања и међу најзахтевнијим корисницима. На другој страни, конвенционални модели политичког деловања постају маргинализовани, док све више простора задобијају савремене технологије које делује, уз евидентно мање ресурса и муке, са значајним успехом остварују сврху.

У том смислу активацијом сајбер простора политика добија ново рухо иако суштински задржава истоветност циљева. Продорност сајбер простора је путем друштвених платформи преузела примат у пласирању политичких порука (Tong and Landong 2020, 365). Њихово представљање циљним групама никад пре није било једноставније али ни делотворније. Међутим, потребно је указати да поред лица која представљају личне ставове и убеђења има и професионалаца са јасно дефинисаним политичким задацима у сајбер простору. Као продукт такве активности настају популистички наративи оличени у објавама са ограниченим бројем карактера – популарни твитови (Yilmaz and Barton 2021, 1). Овако конципиране изјаве веома често садрже елементе ксенофобије сакривене иза псеудонима (Campos 2021). Таква слобода говора иманентна савременом демократском поретку указује на фразу према којој превише слободе може бити готово подједнако опасно као и одсуство слободе.

ПОЈАМ ОБОЈЕНИХ РЕВОЛУЦИЈА

Иако је то било мимо и најоптимистичнијих очекивања, хладноратовско надметање се завршило без сукоба већих размера. Међутим, након пада Берлинског зида и дезинтеграције Совјетског Савеза улази се у нови период униполарног међународног поретка који са собом доноси низ промена. Велико пространство совјетске империје је заузело петнаест независних држава. Наиме, раније обрасце функционисања, које су обележили социјалистички режими, је било потребно заменити савременом постхладноратовском демократијом. Такав вид трансформације државног апарата представља комплексан задатак који са собом носи низ изазова. У тој сложеној политичко-економско-друштвеној модификацији наилази се на мноштво транзиционих проблема који неретко резултују масовном грађанском непослушношћу. Овакви облици друштвене реакције су најчешће усмерени на насилну промену режима кроз државни удар, револуцију, преврат устанком или војном интервенцијом са циљем преврата.

Револуција, која представља централни појам рада, се дефинише као искорак из једног у други систем друштвено-политичког уређења. Револуционарно стање карактерише активност масе, уз директну употребу силе са често великим бројем жртава. (Milenković i Mitrović 2019, 253). У освит новог униполарног система долазило је до низа револуција које носе епитет *обојене*. Управо серија оваквих револуција се догађала убрзо након Хладног рата међу бившим чланицама Совјетског Савеза али и другим постсоцијалистичким земаља.

Обојене револуције представљају релативно младу синтагму која се, пре свега, везује за државе источног блока. Њихова специфичност је углавном у ненасилној врсти отпора према режиму. У том смислу јавља се низ протеста и демонстрација уз значајну масовност и подршку, финансијско-политичке природе, која долази од актера споља. Револуционари теже да изазивањем емоција и запаљивом реториком изазову промене режима, уз клаузулу спремности да уколико не дођу до жељеног резултата примене силу чиме се њихов епитет „ненасилности” суштински доводи у питање (Milenković i Mitrović 2019, 257–258). Иако маса игра значајну улогу у стварању револуционарне климе битно је указати да њен успех у многоме зависи од логистике организатора, односно револуционарне позадине.

Међутим, источни и западни актери дијаметрално различито перципирају могућности за успех обојених револуција. Наиме, источни блок сматра да крајњи епилог зависи пре свега од финансијске подршке која долази споља уз маргинализацију унутрашњих државничких питања (Смирнов и Сундиев 2016). На другој страни, прозападни теоретичари апострофирају унутрашње проблеме државе попут корупције, економске нестабилности, одсуства једнакости и демократичности, међуетничких сукоба (McFaul 2005, 6). И једна и друга аргументација јасним популистичким оптужбама према супротној страни тежи да скине одговорност са себе и у целини је пренесе противнику. Стога, анализа објективног стања најчешће указује да присутност и екстерних и интерних фактора у одређеној мери представља предуслов за револуционарно расположење уз превагу појединих сегмената у зависности од конкретног случаја. На тај начин се било какве круте правилности чине немогућим за општу формулацију.

Методи борбе

Важан метод борбе код обојених револуција представља маса. Према психолошким теоријама међу члановима масе долази до поистовећивања чиме се ствара монолитна реакција. Социолошке теорије указују на феномене импулсивности, сугестивности, нетолеранције и неког степена диференцијације функција појединаца у оквиру масе (Zlatar 2003, 27). Наведени епитети масу чине доста крутом и нефлексибилном за постизање консензуса и у први план истичу нетрпељивост и тензиčnost. Овако конципирана маса тражи истакнуте појединце, у чију харизматску моћ се верује, који ће је усмерити путем антисистемске пропаганде. Искусни појединци запаљивим фразама подижу степен спремности масе за борбу и остваривање револуционарних циљева. Иако се потенцира на масовности и слободи приступа великог броја актера потребно је указати на значај који ресурси имају и у овом смислу (Миленковић 2022, 170). Наиме, поседовање ресурса је директно повезано са располагањем софистицираним системима и крајњој ефикасности постављених постулата.

Савремене обојене револуције доживљавају својеврсну генезу у виду надоградње и прилагођавања тренутку. Ширење револуционарног антирежимског бунта и представљање циљева

деловања је у примарним обојеним револуцијама *de facto* било везано за масовне скупове и демонстрације, док информатички писмено друштво поменуте циљеве доследно може представљати у сајбер простору. Експлозивне паролe, симболе, заставе веома ефикасно мењају постови, твитови и остали облици информатичке кореспонденције. Шарп (*Sharp*) је такву палету метода које подразумевају духовите фразе, мимове¹, даривање цвећа полицијским службеницима али и твитовање обухватио синтагмом *ненасилна индустрија* (Ђурковић 2020, 314–316). Иако се тло борбе са физичког све значајније премешта у виртуелни свет тиме се могућност последица нипошто не смањује. Закључно, сајбер активизам веома лако може ескалирати физичким блицкригом².

Најзначајније обојене револуције

Након турбулентних и тешких година које су обележене распадом Југославије, ратом и агресијом пред освит новог миленијума овај простор је захваћен и демократским променама које су имале све карактеристике уџбеничке дефиниције обојене револуције. Почетак последње деценије 20. века на тлу Југославије бележи интензивирана активност медија са епитетом *независни* и невладиних организација (НВО). Такав тренд кулминацију доживљава оснивањем студентске организације под називом *ОТПОР!*. Прозападни револуционарни дискурс ове организације потврђен је кроз праћење идеја које је у својој књизи *Од диктатуре до демократије* исказао Шарп. Ово дело је касније преточено у приручник за ненасилне револуционарне методе, уједно и искоришћено у случају Југославије према тврдњи аутора (Sharp 2010). Преведени примерци овог дела су уз залагање америчке администрације кроз обуку чланова *ОТПОРА!* и вишемилионску финансијску подршку, значајно допринели делегитимизацији тадашњег председника, Слободана Милошевић (Ђурковић 2020, 312–313). Тако креирана клима је одржана до септембарских избора који су према примарним извештајима државне изборне комисије завршени победом кандидата *Демократске опозиције Србије* (ДОС)

¹ Мим (*Meme*) представља вирални садржај који се веома брзо шири међу интернет корисницима. Најчешће представља фотографију са додатим текстом у виду кратке фразе.

² Блицкриг (*Blitzkrieg*) представља муњевити рат. Овај термин се први пут појављује током Другог светског рата услед брзог и изненадног напада немачког Вермахта.

али без већине изашлих бирача, чиме је према изборном закону следио други круг председничких избора. У знак бунта 5. октобра 2000. године су организоване масовне демонстрације грађана који су из свих делова земље пристизали пред здање Народне Скупштине (The Guardian 2004). Такав снажан притисак, праћен скупштинским упадом, заузимањем Радио Телевизије Србије и других институција резултовао је накнадним признањем изборних резултата у корист кандидата ДОС-а. Тиме је званично дошло до демократских промена у Југославији, које представљају круну добро организоване револуционарне борбе на свим фронтима, посматрано из угла домаћих револуционара, покровитеља и финансијера.

Сличан развој ситуације уследио је и у бившој Совјетској републици, Грузији. Готово идентичним методама, мобилизацијом и обучавањем младих људи, кроз формирање покрета *КМАРА* вршен је притисак на институције и спровођена пропаганда. Веома слично југословенском сценарију, након незадовољства изборним резултатима уследиле су демонстрације које су обележиле руже, као симбол ненасилне борбе. Но, убрзо након тога дошло је до насилних упада у државне институције након којих је актуелни председник поднео оставку. У годинама након тога Европска унија је позитивним економским мерама, у виду ослобађања царине и олакшавања спољнотрговинских токова, додатно подстицала дистанцирање од источног блока учвршћујући своју позицију (Andronova and Katamadze 2018, 212).

Поред Украјине, о којој ће бити речи у наставку, постсовјетско тло је било поприште многих обојених револуција. Један од упечатљивијих примера представља Белорусија, на челу са режимом Александра Лукашенка који се од 1994. године налази на тој позицији и одолева спољним притисцима. Белорусија бележи најнижу стопу сиромаштва међу постсовјетским државама и у том сегменту се може поредити са скандинавским државама, док је ниво социјалне неједнакости нижи од било које чланице Европске Уније (Kazharski and Makarychev 2021, 1–2). Наведене економске категорије дају одређену дозу стабилности режиму Лукашенка, чиме опозициони револуционарни наратив није лако наметнути становништву. Поређења ради у Југославији до демократских промена долази убрзо након агресије у моментима када је гнев грађана на врхунцу. Стога, активност *ЗУБР!*, организације која представља пандан поменутих омладинских покрета, је знатно отежана и пред собом има

комплекснији задатак. Једна од примарних теза протагониста промена је успостављање равнотеже између председничке и законодавне власти, где би улога председника била маргинализованија чиме би се отворио простор за изградњу демократичног уставног поретка, према уверењима опозиционих лидера (Way 2020, 17). Стога, судбина демократских промена у Белорусији остаје неизвесна и поред значајних финансијских инвестиција. Традиционални обрасци Александра Лукашенка релативно успешно одолевају обојеној револуцији која је годинама уназад на прагу.

АНАЛИЗА ЕВРОМАЈДАН РЕВОЛУЦИЈЕ И ЊЕНЕ САЈБЕР КОМПОНЕНТЕ

Република Украјина се након распада Совјетског Савеза налази на раскрсници између евроинтеграција и проруске политике. У том смислу унутар земље развијају се најразличитије тежње које отежавају долазак до консензуса око важних националних питања. Циљ овог поглавља је представљање генезе Евромајдан револуције уз апострофирање кључних консеквенци и указивање на значај сајбер простора у савременим политичким променама.

Политички мотив

Период након завршетка Хладног рата уводи Украјину у нову геополитичку фазу. Различита схватања политичких приоритета међу регионима су званичну националну политику чинили неодлучном и у неком делу растрзаном између утицаја источног и западног блока. Утицај прозападне политике је своју евидентност доказао током Наранцасте револуције, која је представљала увод у украјинску кризу која се и током наредне деценије неће стишавати. Након одржаног другог круга председничких избора опозициони блок је оспорио изборне резултате и покренуо низ демонстрација (Earle and Gehlbach 2015, 5–6). Наиме, победу је остварио Виктор Јанукович. На другој страни опозициони блок, на челу са Виктором Јушченком, је изразио сумње у регуларност изборног резултата које су постале окидач грађанског бунта на улицама Кијева. Притисак је резултовао одлуком Врховног суда Украјине да се изборни процес понови. Читав процес је добио епитет обојене револуције због неспорно проевропског и евроатлантског опредељења новог председника

као и стране финансијске потпоре (Jović-Lazić i Lađevac 2018, 30). Такође, изборни процес је одржан под активном присмотром представника ОЕБС-а и Савета Европе (Moskalenko and Streltsov 2015, 111). Овај пример залагања и борбе светских актера за унутрашњу политику Украјине је неспоран доказ значаја који ова држава има у геополитичком смислу. Она представља мост између Европе и Азије, али и простор који би НАТО трупима омогућио стратешки важан долазак на границу са Руском Федерацијом. Пар година након тога политичка превирања су се прелила и у област економије/енергетике. Наиме, долази до обуставе гасног снабдевања у два наврата током 2006. и 2009. године. Званични разлог таквог поступања Русије било је неслагање око цене енергената. Иако многи теоретичари међународних односа сматрају да је „завртање славине” гаса каузални одговор на раније тенденције југозападног суседа ка прозападном дискурсу. Поменути ембарго гаса је довео до значајних енергетских криза широм Европе, која остаје зависна од руског гаса и украјинске кључне транзитне позиције (Jović-Lazić i Lađevac 2018, 31).

Но, тиме руско-украјинским превирањима није крај. Питање Крима додатно компликује билатералне односе двеју земаља. Наиме, велика флота која представља елемент руске надмоћи на Медитерану у великој мери зависи од Севастопоља, највећег града на полуострву Крим. Стога, сукоб који настаје око тог полуострва представља сложено државничко питање како Москве тако и Кијева. Немогућност стварања компромиса и постојање тенденција ка својатању и присвајању тог подручја чини кримско питање јако значајним аспектом њихових билатералних односа. Свака од страна поседује, или бар верује да поседује, компетентне разлоге који јој дају за право да настави борбу за ово стратешки јако битно полуострво у Црном мору. Сваки покушај да нека од страна понесе превагу у одлучивању или успостави било који вид доминације се историјски посматрано завршавао грађанским ратом и додатним удаљавањем од наде у заједничко компромисно решење (Kissinger 2014).

Представљена генеза украјинске кризе је преко потребно штиво за разумевање суштине проблема и догађаја који ће уследити са Евромајданом. Овако конципиран мултидисциплинаран проблем отвара простор прозападним актерима за (ин)директним присуством, чиме се остварује почетна теза према којој унутрашња нестабилност представља подстрек страном фактору у циљу дестабилизације и

постизања особених интереса кроз обојене револуције (Политика 2018).

Хронологија револуције Евромајдан

У овом делу рада биће приказана хронологија револуције по фазама одвијања. Почетну фазу карактерише интензивна примена сајбер простора док се остале етапе надовезују и имплементирају представљене циљеве.

Рађање револуције – од тастатуре до улице

Иако је од 2010. године био на позицији председника Украјине, Виктор Јанукович се суочавао са својеврсном кризом легитимитета. Наиме, поверење грађана у државне институције је током периода владавине јако ниско. У тим моментима Украјина се налазила на последњем месту међу држава Европе по индексу поверења у Владу, Парламент, правосудни систем, полицију (Shveda and Park 2016, 85). Такве околности апсолутног одсуства грађанског поверења стварају стање несигурности у коме се готово сваки потез гарнитуре на власти тумачи као угрожавање националне безбедности. До додатног продубљавања проблема долази неједнаким третманом свих грађана, пре свега у погледу верске припадности, где се као извор демонстрација намеће становништво са запада земље оличено у римским католицима, кримско-татарском становништву као и у готово свим конфесијама изузев руске православне цркве (*Russian Orthodox Church – ROC*) (86).

На конкретном примеру Евромајдан револуције потребно је раздвојити узрок и повод њеног настанка. Као узрок, или кап која је прелила чашу, дефинише се одбијање представника власти да потпишу *Споразум о асоцијацији са Европском Унијом* (Deutsche Welle 2013). На другој страни као неформални повод за почетак сматра се Фејсбук (*Facebook*) објава украјинског новинара авганистанског порекла, Мустафе Најема (*Mustafa Nayem*). Фејсбук је овом приликом добио епитет платформе задужене за муњевито ширење политичке поруке која је позивала на окупљање грађана на Мајдану, централном тргу у главном граду Украјине. У преводу, порука коју је Најем објавио на друштвеној мрежи гласи: „А сада озбиљно. Ко је данас до поноћи спреман да изађе на Мајдан? Лајкови се не рачунају. Само

коментар под ову објаву попут 'ја сам за'. Ако буде више од хиљаду, организоваћемо се" (Al Jazeera 2018). Реакције на ову објаву су биле невероватне, притом вероватно изненадивши и оптимизам аутора. Веома брзо било је на хиљаде лајкова, коментара и масовног дељења објаве. Тиме се улази у нову фазу револуционарства која сајбер простор препознаје као битно тло за политички активизам. Сајбер простор нуди добру полазну основу за регрутацију појединаца који деле идентична политичка уверења. Путем савремене свеprisутности становништва у сајбер простору постаје готово незамисливо да поруке који се шаљу овим путем не дођу до највећег броја грађана. Фејсбук представља најчешћи извор Украјинцима за долазак до широког спектра информација. Сва истраживања указују да тако пласиране поруке бележе већу доступност најпре од штампаних издања, а затим и од садржаја телевизијских кућа (Metzger et al. 2016, 15).

Током трајања демонстрација Твитер (*Twitter*) бележи значајну пораст активности. Према процени Јандекса³ број корисника ове социјалне мреже је у периоду 2013–2014 удвостручен (Bohdanova 2014, 137). Ово значајно повећање је повезано управо са политиком, што потврђују хештегови (*hashtag*), као ознаке које упућују ка конкретной теми. Истраживачи који су се подробније бавили Твитером, као једном од најпопуларнијих друштвених мрежа, у сврху остављања политичких порука и коментара, су дошли до низа занимљивих података значајних за креирање шире слике. Један од њих је локација са које долазе објаве. До тих података се веома лако долази будући да у биографији креатора садржаја опционо може стајати и локација. Овако настала мапирања, не гарантују хируршку прецизност, али могу бити јако занимљиви за извођење закључака (Слика 1.). На основу тих података се може увидети да се активност бележи на територији читаве државе, уз логичне порасте око највећих градова. До интересантних података се долази и анализом језика на коме је твит написан. Више од половине чине објаве на руском језику, на другој позицији се налази енглески са 20%, након тога следи украјински са сличним скором. У укупном збиру реч је о бројци од преко 3 милиона твитова (Metzger et al. 2016, 18).

---

³ Јандекс (*Yandex*) – реч је о корпорацији активној у источном делу света која пружа услуге у области Интернета истовремено обрађујући податке на мрежама.

Слика 1. Мапа распореда локације твитова током револуције Евромајдан

Извор: Metzger et al. 2016, 18.

Поред друштвених мрежа значајну активност су забележиле и друге платформе. На пример, блогу под називом *Voices of Ukraine's* (гласови Украјине) је било приступљено у чак 192 државе, док је најпрегледанијем чланку приступљено више од 350 хиљада пута (Krasynska and Martin 2017, 425). Тиме је дошло до глорификације овог популарног облика писане речи, који је бележио резултате значајније од познатих медијских кућа.

Импозантни подаци потврђују тезу према којој се обојене револуције у многоме преносе у сајбер простор, где са подједнаком ефективношћу шире своје политичке ставове. На другој страни, подаци из отворених извора (*OP – open sources*) нуде изузетну лакоћу поступања са њима будући да је највећи број информација јавно доступан широком аудиторијуму. У том смислу, прикупљање информација са друштвених мрежа не мора нужно захтевати активност специјализованих полицијских стручњака или примену посебних правних мера које омогућавају увид у сајбер податке. Иако су друштвене мреже одиграле значајну улогу у рађању револуције Евромајдан битно је указати да су оне представљале почетну основу али и остале пратеће консеквенце током читавог трајања револуције

(BBC 2014). У пракси, виртуелним позивима са друштвених мрежа одазвао се велики број Украјинаца. Тиме је тастатура била замењена централним кијевских тргом.

Ток револуције

Ради лакшег разумевања и тумачења догађаја на тргу Мајдан аутори Шведа и Парк нуде три фазе развоја демонстрација. *Прву фазу – студентски Евромајдан* чини окупљање грађана који су након позива на друштвеним мрежама отпочели омасовљење. Током ноћи број људи се значајно повећавао и веома брзо дошао до бројке од преко 10 хиљада људи. Ова фаза назив дугује студентима који су преузели кључну улогу и представљали значајно тело у револуционарном бунту. Током ноћи, 23–24. новембра 2013. године, само два дана од виралног фејсбук позива, студенти из свих крајева земље су пристизали на централни трг уз све значајнију подршку грађана (Shveda and Park 2016, 87). Ова фаза је постала кључна јер је представила своје циљеве и приоритете. Они су се пре свега односили на оставке водећих људи и на настављање евроинтеграција.

Почетак *друге фазе – Мајдан кампа* карактерише активност преко две хиљаде чланова полицијских снага чији задатак је био растеривање демонстраната и гушење протеста. Акције које су уследиле су представљале оличење полицијске бруталности уз свеприсутно кршење правила примене средстава принуде. Сlike пребијања младих људи су веома брзо обишле свет и контрапродуктивно деловале распламсавајући додатно демонстранте (Britannica 2019). Стога, друга фаза представља моменат у коме је скуп добио све радикалнији карактер и у коме је број присутних премашо бројку од пола милиона. Овај период назив дугује шаторима који су постали саставни део барикада које окупљени демонстранти нису напуштали (Shveda and Park 2016, 87). Популарно камповање је постало неизоставан сегмент демонстраната.

Мајданску борбу, како је названа трећа фаза, обележава преливање револуционарног бунта и у наредну 2014. годину где сукоби доживљавају кулминацију. Све методе законодавне власти се показују као неделотворне и додатно продубљују сам конфликт. Један од таквих примера је доношење закона о забрани окупљања на отвореном. Такав гест је протумачен као додатно удаљавање од демократичности и приближавање тоталитарним или

ауторитарним режимима (Shveda and Park 2016, 87–88). Ова фаза указује на усложњавање конфликта у протоку времена, уосталом читаву револуцију прати такав карактер у коме је сваки наредни дан екстремнији од претходног.

Крајњи епилог

Подвлачењем црте након тромесечних дешавања долази се до података о свој бруталности и озбиљности конфликта који је свој повод пронашао у наизглед безазленој поруци са друштвених мрежа. Наиме, оружани напади на голоруке демонстранте су резултовали бројком од 88 убијених демонстраната. Уколико се на то додају лица која су подлегла повредама задобијеним током револуције долази се до броја од најмање 113 преминулих и на хиљаде повређених (Shveda and Park 2016, 88). Поред тога, настала је велика материјална штета и држава се нашла у својеврсној блокади за време трајања револуције. Финално, немогућност доласка до икаквог консензуса је приморала председника Јануковича, да у страху за своју безбедност напусти Кијев 21. фебруара 2014. године. Наредног дана Парламент је разрешио Јануковича председничке функције чиме је Евромајдан револуција званично завршена (90). Према свим параметрима ова обојена револуција је представљала новитет. Од начина свог рађања у сајбер простору до масовности и сукоба незапамћених размера.

ЗАКЉУЧАК

Савремено друштво је са собом донело прегршт новитета. Један од најзначајнијих јесте сајбер простор. Ово тло постаје место на коме се обављају свакодневне људске активности од пословне комуникације све до куповине и политичког активизма.

Рад има за циљ да поступном анализом укаже на појединости најпре сајбер простора, а затим и других кључних појмова и указује на појам сајбер простора са представљањем начина злоупотребе уз апострофирање политичког сегмента таквог деловања. Недвосмислено раздваја обојене револуције од класичних револуција и других облика смене режима. Издваја њихове основне карактеристике и анализира околности настанка на конкретним примерима најпре обојене револуције у Савезној Републици Југославији затим и у Републици Грузији и Републици Белорусији.

Централни аспект рада је усмерен на дешавања која су обележила сам крај 2013. и почетак 2014. године у Украјини. Серију масовних демонстрација, које ће на врхунцу премашити бројку од пола милиона присутних грађана, карактерише виртуелни позив који представља повод за све што је уследило. Стога, потребно је свеобухватно анализирање таквог преседана међу обојеним револуцијама. Доступна литература не препознаје у потпуности срж новонастале ситуације, те се указује потреба за додатним тумачењем украјинских догађаја. Рад пружа увид у оригиналне објаве са друштвених мрежа, као и у доступне студије које анализирају податке који се тичу Евромајдан револуције, а прикупљени су из отворених извора. Представља се важност отворених извора, које карактерише јавна доступност, за извођење закључака који могу бити од значаја за сличне догађаје у будућности. Закључно, рад позива на промишљање о позицији сајбер простора и савремене информационе технологије у свакодневном животу кроз практичан пример поступне анализе украјинске кризе.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Ђурковић, Миша. 2020. „Обојене револуције као део хибридног рата.” *Зборник Матице српске за друштвене науке* 175: 309–327. doi: 102298/ZMSDN2075309D.
- Лукнар, Ивана. 2022. „Злоупотреба информационих и комуникационих технологија: појам и уређење у Републици Србији.” *Политика националне безбедности* 22 (1): 171–188. doi: 10.22182/pnb.2212022.8.
- Миленковић, Весна. 2022. „Развој штампе и медијске политике у оквиру медијског система Србије – историјски пресек.” *Политичка ревија* 73 (3): 167–191. doi: 10.22182/pr.7332022.8.
- Самарџија, Слободан. 2018. „Пет година расула у Украјини.” *Политика*, 26. новембар. Последњи приступ 3. јануар 2023. <https://www.politika.rs/scc/clanak/416624/Svet/Pet-godina-rasula-u-Ukrajini>.
- Смирнов, Александр Александрович, и Игорь Юрьевич Сундиев. 2016. *Теория и технологии социальной деструкции (на примере «цветных революций»)*. Москва: Русский биографический институт.

- Andronova, Inna, and Aliko Katamadze. 2018. "Transformation of the economic policy of Georgia." *RUDN Journal of Economics* 26 (2): 212–223. doi: 10.22363/2313-2329-2018-26-2-212-223.
- Bohdanova, Tetyana. 2014. "Unexpected Revolution: The Role of Social Media in Ukraine's Euromaidan Uprising." *European View* 13 (1): 133–142. doi: 10.1007/s12290-014-0296-4.
- Britannica. 2019. "The Maidan protest movement." *Britannica*. November 2019. <https://www.britannica.com/place/Ukraine/The-crisis-in-Crimea-and-eastern-Ukraine>.
- Campos, Marcio. 2021. *Is Democracy in the Hands of Social Media? A Liberal Perspective on Populism, Social Media and Free Press*. Potsdam: The Friedrich Naumann Foundation for Freedom.
- Dukić, Anđelija. 2018. „Organizovani visokotehnološki kriminal – pojam, razvoj i osnovne karakteristike.” *Vojno delo* 70 (3): 128–156. doi: 10.5937/vojdela1803128D.
- Earle, John, and Scott Gehlbach. 2015. "The Productivity Consequences of Political Turnover: Firm-Level Evidence from Ukraine's Orange Revolution." *American Journal of Political Science* 59 (3): 708–723.
- Gončarenko, Roman, i Darko Janjević. 2013. „Male šanse za sporazum Ukrajine i EU.” *Deutsche Welle*, 18. novembar. <https://www.dw.com/sr/male-%C5%A1anse-za-sporazum-ukrajine-i-eu/a-17234010?maca=ser-rss-ser-all-1494-rdf>, poslednji pristup 15. decembra 2022.
- Jervis, Robert. 1978. "Cooperation under the security dilemma." *World politics* 30 (2): 167–214.
- Jović-Lazić, Ana, i Ivona Lađevac. 2018. „Razvoj i posledice ukrajinske krize.” *Međunarodna politika* 69: 27–51.
- Kazharski, Aliaksei, and Andrey Makarychev. 2021. "Belarus, Russia, and the escape from geopolitics." *Political Geography* 89: 1–3. doi: 10.1016/j.polgeo.2021.102377.
- Kissinger, Henry. 2014. "How the Ukraine crisis ends." *The Washington Post*, 5 March: 6.
- Krasynska, Svitlana, and Eric Martin. 2017. "The Formality of Informal Civil Society: Ukraine's EuroMaidan." *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations* 28 (1): 420–449. doi: 10.1007/s11266-016-9819-8.

- Kurkov, Andrey. 2014. "Ukraine's revolution: Making sense of a year of chaos." *BBC*, November 21. <https://www.bbc.com/news/world-europe-30131108>, last accessed 19 December 2022
- McFaul, Michael. 2005. "Transitions from Postcommunism." *Journal of Democracy* 16 (3): 5–19.
- Metzger, Megan, et al. 2016. "Tweeting identity? Ukrainian, Russian, and# Euromaidan." *Journal of Comparative Economics* 44 (1): 16–40.
- Milenković, Miloš, i Miroslav Mitrović. 2019. „Obojene revolucije u paradigmi hibridnog rata.” *Vojno delo* 71 (6): 248–263. doi: 10.5937/vojdelo1906248M.
- Moskalenko, Oleksandr, and Volodymyr Streltsov. 2015. "The European Parliament in the EU-Ukraine relations—from independence to Orange revolution." *Eastern Journal of European Studies* 6 (2): 111–129.
- Sharp, Gregory. 2010. *From Dictatorship to Democracy*. New York: Albert Einstein Institute.
- Shveda, Yuriy, and Joung Ho Park. 2016. "Ukraine's revolution of dignity: The dynamics of Euromaidan." *Journal of Eurasian Studies* 7 (1): 85–91. doi: 10.1016/j.euras.2015.10.007.
- Suler, John. 2015. *Psychology of the digital age: Humans become electric*. UK: Cambridge University Press.
- Sung Hwang, Ha. 2017. "The Influence of personality traits on the Facebook Addiction." *Transactions on Internet and Information Systems* 11 (2): 1032–1042. doi: 10.3837/tiis.2017.02.022.
- The Guardian. 2004. "US campaign behind the turmoil in Kiev." *The Guardian*, November 26. <https://www.theguardian.com/world/2004/nov/26/ukraine.usa>.
- Tong, Jingrong, and Zou Landong. 2020. "Mainstreaming populism through the Twitter practices of politicians and the news media: A case study of the 2016 Brexit referendum debates." *Information Polity* 25: 361–375. doi: 10.3233/IP-190197.
- Varga, Boris. 2018. „Godišnjica ‘Revolucije dostojanstva’ pokrenute na Facebooku.” *Aljazeera*, 21. november. Poslednji pristup 3. januar 2023. <https://balkans.aljazeera.net/opinions/2018/11/21/godisnjica-revolucije-dostojanstva-pokrenute-na-facebooku>.

- Vulić, Ana, i Milanko Čabarkapa. 2020. „Mogućnost uticaja sajber prostora na donošenje odluka o karijernom napredovanju.” *Vojno delo* 72 (2): 79–97. doi: 10.5937/vojdela2002079V.
- Way, Lucan Ahmad. 2020. “Belarus Uprising: How a Dictator Became Vulnerable.” *Journal of Democracy* 31 (4): 17–27. doi: 10.1353/jod.2020.0052.
- Yilmaz, Ihsan, and Greg Barton. 2021. “Political Mobilisation of Religious, Chauvinist, and Technocratic Populists in Indonesia and Their Activities in Cyberspace.” *Religions* 12 (10): 822. doi: 10.3390/rel12100822.
- Zlatar, Jelena. 2003. „Pojam i značenje mase u nekim filozofskim, sociološkim i psihološkim teorijama.” *Časopis studenata filozofije* 11: 27–42.

Lazar Stojanović

Institute for European Studies, Belgrade

CYBER COMPONENTS OF COLORED REVOLUTIONS: THE EUROMAIDAN CASE

Resume

Cyberspace represents an increasingly important ground for the realization of the most diverse ideas and goals. In addition to the undeniable facilitation of everyday activities, cyberspace is also becoming the subject of abuse in the most diverse spheres of society. The presence of a large number of actors, along with the simplicity and efficiency of the execution methods, opens up wide possibilities. The field of political action is by no means left out, what is more, it represents an important sphere of interest on which it is possible to exert influence by imposing political ideas. The genesis of such a process often leads to significant socio-political changes. The paper, starting from more general insights, points to the main characteristics of both cyberspace and color revolutions. It represents the historical component of both syntagms, successively bringing them closer to a concrete example, which is presented in detail in the central part of the paper. In this sense, the primary goal of the work is to approach the causal relationship between cyberspace and color revolutions with a special reference to the political change in Ukraine better known as the Euromaidan revolution. For this purpose, a combination of basic research methods, analytical and synthetic, will be applied. Through the gradual analysis of key concepts, the subject of research is first broken down into factors that are analyzed individually, while later they are synthesized by systematic procedures, creating a meaningful whole.

Keywords: cyberspace, regime change, color revolutions, Ukraine, Euromaidan

---

* Овај рад је примљен 26. јануара 2023. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. маја 2023. године.

ВЕРСКА И НАЦИОНАЛНА ПИТАЊА

115

Миодраг Д. Перић

ИСТОРИЈСКО–ПРАВНИ ОДНОСИ
ИЗМЕЂУ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ
И МАКЕДОНСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ
ОД 1967. ГОДИНЕ ДО ДАНАС

137

Вељко М. Богатовић

ВЕРСКО–ПОЛИТИЧКИ СУКОБ ИЗМЕЂУ БУДИСТА
И РОХИНЦА МУСЛИМАНА У МЈАНМАРУ

УДК 281.222:291.96''1967/2023''

DOI: 10.5937/pr76-44060

Прегледни рад

Миодраг Д. Перић

Институт за политичке студије, Београд

ИСТОРИЈСКО-ПРАВНИ ОДНОСИ ИЗМЕЂУ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ И МАКЕДОНСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ ОД 1967. ГОДИНЕ ДО ДАНАС

Сажетак

Аутор у првом делу рада говори о једностраном проглашењу Македонске православне цркве аутокефалном на трећем македонском црквено-народном сабору 18. јула 1967. године у цркви „Св. Климента” у Охриду и негирању аутокефалности Македонске православне цркве од њене Мајке-цркве – Српске православне цркве (СПЦ). У другом делу рада, аутор говори о даривању Светог архијерејског сабора Српске православне цркве аутокефалности Македонској православној цркви – Охридској архиепископији (МПЦ–ОА), 20. маја 2022. године. Одлука о аутокефалности Македонске православне цркве је и свечано, административно потврђена на Светој литургији у Саборној цркви у Београду 5. јуна 2022. године доделом Томоса о аутокефалији Македонској православној цркви – Охридској архиепископији из руку Његове светости патријарха Порфирија, поглавару МПЦ–ОА, архиепископу Стефану. Аутор аргументује гледиште да је признање аутокефалности МПЦ–ОА од стране СПЦ као Мајке-цркве, историјски и канонски валидно и да је значајно како за православље Балкана и шире тако и за колективни национални идентитет Македонаца и даљу афирмацију Северне Македоније као суверене државе са међународно правним субјективизмом.

Кључне речи: Српска православна црква, Македонска православна црква, Охридска архиепископија, аутокефалност, аутономна црква, Мајка црква, Северна Македонија

ПРОГЛАШЕЊЕ АУТОКЕФАЛНОСТИ МАКЕДОНСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ 1967. ГОДИНЕ И СТАВ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

Базирајући се на устројству СФРЈ према Уставу од 1963. године и Уставу СРМ од 1963. године, који је презентовао генезу Социјалистичке Републике Македоније, надовезујући се на историјске тежње македонског народа да има своју аутокефалну цркву, руководство аутономне МПЦ је заузело одлучан став да македонско свештенство и православни Македонци имају суверено право да у саставу СРМ у оквиру СФРЈ имају аутокефалну Македонску православну цркву. Полазећи од чињенице да је МПЦ интегрални део македонског народа коме је стало до братства и јединства са српским народом и осталим народима у оквиру СФРЈ, Архијерејски синод МПЦ, настојећи да не нарушава братство и јединство српског и македонског народа, односно братство и јединство југословенских народа, се писмом бр. 226 од 5. децембра 1966. године обратио Архијерејском сабору СПЦ са захтевом МПЦ да се призна њена аутокефалност. Чврсто одлучан у својој намери да МПЦ задржи са статусом аутономне православне цркве, Архијерејски сабор СПЦ не само да није уважио захтев Архијерејског синода МПЦ за признавање њене аутокефалности, већ се увредљиво позивао на санкције против руководства МПЦ уколико дође до проглашења аутокефалности без сагласности СПЦ (Белчовски 1985, 153).

Не налазећи ни мало разумевања код руководства СПЦ за споразумно проглашење аутокефалности МПЦ, на бази неопходно испуњеног услова македонског народа да у својој СРМ има аутокефалну цркву, Архијерејски синод МПЦ базирајући се на 38. правилу V–VI васељенског или Трулског сабора, које понавља завршну наредбу 17. правила IV васељенског сабора и које гласи: „Ако је царском влашћу основан нови град, или унапријед се оснује, у таквоме случају разрешење црквених послова нека слиједи разрешењу државном и грађанском” (Милаш 1895, 521),

одлучио је да сазове Трећи македонски црквено-народни сабор на коме ће се самостално поставити питање будућег статуса МПЦ. Стојећи на становишту да са проглашењем аутокефалности МПЦ потребно је имати задовољавајући број македонских архијереја, Архијерејски синод МПЦ је од пролећа 1966. године па до јула 1967. године посветио озбиљну пажњу хиротонисању архијереја МПЦ. „Пролећа 1966. године Синод је изабрао викарног епископа са титулом Велешки, кандидата Методија и хиротонисао га у цркви Св. Благовештеније” у Прилепу. У јуну следеће 1967. године, по враћању из Московске духовне академије, где је био на школовању, Синод је изабрао кандидата јерођаконa Кирила Поповског и хиротонисао у чин епископа 12. јула 1967. године са титулом тивериополски. На тај начин број синодалних чланова повећао се на пет архијереја (Димевски 1989, 1077).

У циљу проглашења аутокефалности МПЦ, Свети архијерејски синод је сазвао за 17. јул 1967. године Трећи македонски црквено-народни сабор у Охриду. У катедралној црви Охридске архиепископије „Св. Софија” 17. јула 1967. године у раним јутарњим часовима окружен саборјанима и гостима, митрополит Македонски Доситеј са приступањем позивања светог Духа означио је историјски чин почетка Трећег македонског црквеног народног сабора на коме ће вековна жеља македонског православног народа бити остварена да на основу историјског и канонског права прогласи аутокефалну МПЦ и тиме у целости оствари духовну слободу. Архијерејски синод МПЦ, састављен од пет архијереја приступио је корекцији Устава, допуном Устава МПЦ везаних са повећањем епархија МПЦ, установљењем двеју нових епархија: Дебарско-кичевске и Американско-канадско-аустралијске (Димевски 1989, 1077–1078). На Трећем црквено-народном сабору Архијерејски синод МПЦ је у садржајном извештају дао историјски преглед односа између СПЦ и МПЦ, приказујући неразумевања, сударе и дефинитивно разилажење после последњег Архијерејског сабора СПЦ. Извештај о раду Архијерејског синода МПЦ је једногласно прихваћен од Трећег македонског црквено-народног сабора, који је 17. јула 1967. године издајући посебну Резолуцију у име целог свештенства и православног македонског народа који је са задовољством поздравио став Светог архијерејског синода Македонске православне цркве да МПЦ постане аутокефална, следећи традицију аутокефалне Охридске архиепископије која је укинута 1767. године, дајући сагласност Синоду МПЦ да прогласи аутокефалном МПЦ.

Свети архијерејски синод МПЦ у саставу од петорице архијереја на челу са митрополитом Македонским Доситејем је 18. јула 1967. године у цркви „Св. Климента” у Охриду прогласио Македонску православну цркву за аутокефалну и донео:

Одлуку

за проглашење аутокефалности Македонске православне цркве

Чл.1

Македонска православна црква – наследница обновљене Охридске архиепископије се проглашава аутокефалном.

Чл.2

На челу аутокефалне Македонске православне цркве стоји архиепископ са достојанством „архиепископ охридски и македонски.

Чл.3

Дијацеза аутокефалне Македонске цркве поклапа се да границама македонске националне државе – Социјалистичке Републике Македоније.

Чл.4

Аутокефална Македонска црква, као део јединственог света, саборна и апостолска црква, чува Свето писмо, прописе свих васељенских помесних сабора како чувају и друге аутокефалне православне цркве и она одбацује свако друго верско учење.

Чл.5

Аутокефална Македонска православна црква управља се сагласно са Светим писмом, Светим предањем, Апостолским правилима, канонима светих васељенских и помесних сабора и Уставом Македонске православне цркве.

Чл.6

Препис од ове Одлуке да се достави свим аутокефалним црквама, као и свим епархијским и црквеним општинама аутокефалне Македонске цркве.

Чл.7

Објављивањем ове Одлуке да се изврши пред црквено-народним сабором МПЦ, свештенством и благочеститим хришћанима на Светој архијерејској литургији у цркви „Св. Климент Охридски” у Охриду.

Чл.8

Ова одлука ступа на снагу одмах по доношењу.

У образложењу Одлуке о проглашењу МПЦ аутокефалном, као наследнице обновљене Охридске архиепископије Свети Архијерејски синод МПЦ, поред осталог руководио се следећим:

- На простору бивше СРМ рано се јавља аутокефална Охридска архиепископија, која је у време Самуилове Македонске државе (10. век) уздигнута у достојанство патријаршије, а касније, по падању Самуиловог царства, била поново сведена на степен архиепископије.
- Охридска архиепископија, као аутокефална црква на подручју ондашње слободне националне државе – СРМ постојала је и ширила Христово учење око 800 година. Плодна и богоугодна делатност аутокефалне Охридске архиепископије била је прекинута 18. маја 1767. године, када је ирадом турског султана Мустафе III била укинута, а њене епархије биле присаједињене Цариградској патријаршији.
- У 1919/20 години, по узајамном признању између Цариградске патријаршије и црквених представника Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца епархије подручја данашње Републике Северне Македоније биле су присаједињене Уједињеној Српској православној цркви, од 1922. године Српској патријаршији.
- У консолидацији МПЦ од ванредног значаја била је Одлука Светог архијерејског сабора СПЦ од јуна 1959. године, у којој поред препоруке за измену и допуну Устава Македонске православне цркве донесеног на црквено-народном сабору од јуна 1958. године, између другог речено је: „Св. Архијерејски сабор констатује да су се епархије Скопска, Охридско-битољска и Злетовско-струмичка на црквено-народном сабору одржаном 4–6. октобра 1958. године у Охриду издвојиле у самосталну Македонску цркву која се управља према Уставу донесеном на том Сабору, а остаје и даље у канонском јединству са Српском православном црквом преко њеног поглавара Његове Светости патријарха Српске православне цркве”.
- Прокламовано канонско јединство МПЦ са СПЦ преко личности патријарха СПЦ може да се сматра као јединство

засновано на догмама и канонима, а такво јединство постоји међу свим православним црквама. Према томе, са одлуком Светог архијерејског сабора СПЦ од 1959. године, МПЦ је призната самосталност, тачније са признавањем заједничког поглавара је била призната ограничена аутокефалност.

- Архијерејско достојанство аутокефалне МПЦ одговара достојанству што је имала аутокефална Охридска архијерејска епархија. Достојанство *архијерејско охридски* поглавара аутокефалне МПЦ одговара достојанству архијерејског Охридске архијерејске епархије. Допуна са речју *и македонски* додата је према примеру других помесних цркви и симболизује национални белег Архијерејске епархије као аутокефалне цркве слободног македонског народа.
- Дијецеза аутокефалне МПЦ, сагласно са чл. 3 Одлуке, протеже се само на подручје македонске државе – СР Македоније и на све македонске вернике ван отаџбине (татковине) који су организовани у својим македонским православним општинама.
- Са овом Одлуком престају да важе прописи Устава Српске православне цркве за епархије и архијереје СР Македоније (Одлука за прогласување на аутокефалност на Македонската православна црква 1967, 5–6).

Саопштење Одлуке о проглашењу аутокефалности МПЦ од стране архијерејског охридског и македонског Доситеја у цркви Св. Климента Охридског у Охриду је примљено од присутних са великом радошћу. Одлука Синода МПЦ о проглашавању аутокефалности је са симпатијама прихваћена не само у Македонији, већ и од људи ван СР Македоније по питању МПЦ као дела бића македонског народа. То потврђују бројне честитке истакнутих личности држаног и политичког врха СФРЈ, Социјалистичке Републике Македоније и македонских иселјеника у прекоморским земљама. И челни људи државног и политичког живота СР Србије, као и део српског свештенства поздравили су проглашење аутокефалне МПЦ. Међу првим честиткама, послали су и представници Извршног савета СР Србије, као и Савеза свештеничког удружења из Београда (Димевски 1989, 1086).

У духу одржавања сестринске љубави између СПЦ и МПЦ, Свети архијерејски синод МПЦ са актом бр. 141 од 19. јула 1967. године обратио се Светом архијерејском сабору СПЦ да призна

проглашење аутокефалности. Полазећи од становишта јединства и добрих односа између помесних православних цркви, главни Савез удружења православног свештенства СФРЈ обратило се са писмом бр. 298 од 12. септембра 1967. године, Светом архијерејском сабору СПЦ инсистирајући да се македонско црквено питање регулише на бази националног права македонског народа. Сагледавајући околност да раскол између СПЦ и МПЦ може утицати штетно на братство и јединство југословенских народа највиши представници државне власти СР Србије и СФРЈ сугерисали су руководству СПЦ да по питању односа према македонском црквеном питању уважавају традицију и национално право македонског народа (Димевски 1989, 1087–1088).

Упркос настојањима руководства МПЦ, Главног савеза удружења православног свештенства СФРЈ, српског и југословенског државног врха, да на основу националног права македонског народа руководство СПЦ призна проглашење аутокефалности МПЦ, Архијерејски сабор СПЦ под утицајем спољне и унутрашње реакције сазвао је ванредно заседање Светог архијерејског сабора СПЦ 14. и 15. септембра 1967. године поводом проглашења аутокефалности Македонске цркве, на коме је одлучено: „Пошто се виша јерархија Македонске православне цркве оглушило о надлежно донету одлуку Светог архијерејског сабора Српске православне цркве АС бр. 44/ зап. 10. до 24. (11. маја 1967. године) и самовољно и неканонски сама се отцепила од своје Мајке цркве у расколничку верску организацију, то сходно поменутој Саборској одлуци прекинути са овом јерархијом службено и канонско општење и ставити у дужност Светом архијерејском синоду Српске православне цркве да против виновника раскола поведе поступак. Са верним народом Македоније не прекидати општење, већ удовољавати њиховим потребама. Богословима и студентима Богословије из Македоније, који то желе, одобрити да се могу и даље уписивати у наше богослове школе и учити у њима. Пријем ће вршити архијереји у чијим се епархијама налазе богословске школе. Ову одлуку објавити у првом наредном броју Гласника, службеног листа Српске православне цркве и о њој обавестити све сестринске цркве ради знања” (Одлука ванредног заседања Светог архијерејског сабора СПЦ од 14. и 15. IX 1967, бр. 9 1967,182).

Образлажући своју негативну одлуку по питању проглашења аутокефалности МПЦ донесену на ванредном заседању 14. и 15.

септембра 1967. године, Свети архијерејски сабор СПЦ оспорава проглашење наводно аутокефалне МПЦ доказујући у образложењу своје одлуке како је према канонима Православне цркве проглашење аутокефалности неканонски чин, јер је у колизији са одређеним канонима. На крају образложења Одлуке сама активност руководства МПЦ око проглашења оквалификована је од стране Архијерејског сабора СПЦ као неканонска акција. У време конфликтивних односа између више јерархије СПЦ и руководства МПЦ оспоравајући аутокефалност МПЦ поменутом одлуком, Свети архијерејски синод СПЦ се позива на право СПЦ као Мајке-цркве за епархије у Вардарској Македонији које је, тобоже, стекла након стварања прве заједничке државе југословенских народа Краљевине СХС и уједињењем у тој заједничкој држави постојећих православних области и епархија у аутокефалну СПЦ. Образлажући право Српске православне цркве као Мајке-цркве над епархијама у Вардарској Македонији, базирајући то право на канонима васељенских сабора, Свети архијерејски сабор СПЦ манифестовао је безобзирност према променама после Другог светског рата у Југославији. Васељенски сабори представљали су регулисање верских питања васељенске цркве у време њиховог доношења. Црква, као и остале институције друштва услед еволуирања друштва, треба да се уклопе у промене и потребе друштва.

Од VIII века када је одржан последњи Седми васељенски сабор прошло је много времена до нашег времена у развоју друштва и живота цркве. Пођимо од чињенице одржавања неког Васељенског сабора у наше време, вероватно би неке његове одлуке имале печат развоја друштва и живота цркве. Полазећи од таквог становишта, уз поштовање екуменизма, Свети архијерејски сабор СПЦ је требало да призна аутокефалност и пре 2022. године. За канонско признање аутокефалности МПЦ од стране Мајке-цркве СПЦ су довољна постојећа правила васељенских сабора, односно правило 17. од IV и 38. правило од V–VI Трулског сабора. Непризнавање аутокефалности МПЦ од стране Светог архијерејског сабора СПЦ пре 2022. године није базирано само на канонима, већ и на недовољном разумевању СПЦ као Мајке-цркве да испуни жељу своје кћерке МПЦ доделом Томоса о аутокефалности МПЦ.

Архијерејски сабор СПЦ у својој одлуци поводом питања проглашења аутокефалности МПЦ није негирао само аутокефалност МПЦ, већ и државно-правни статус СРМ што недвосмислено

потврђује образложење Одлуке у коме се каже: „Свети синод од МПЦ базира свој захтев за аутокефалију на томе да је СР Македонија држава. Међутим, СР Македонија није држава него само федерални део државе са ограниченим суверенитетом” (182). Међутим, овај атак Архијерејског сабора СПЦ против самобитности македонског народа и равноправност статуса македонског народа са осталим југословенским народима није имао реперкусије на државно-правни статус Македоније, правно регулисан Уставом СРМ и Уставом СФРЈ.

Негирањем државности СР Македоније у образложењу поменуте одлуке Архијерејског сабора СПЦ се политички конфронтирао са Уставом СРМ, Уставом СФРЈ којима се Македонија уставно-правно више није третирао „Јужном Србијом” већ Социјалистичком Републиком Македонијом која је имала као државна заједница равноправан статус са осталим републикама у СФРЈ. Одлука Архијерејског сабора СПЦ о негирању аутокефалности МПЦ и државности у СФРЈ је изазвала реакцију не само у Македонији, већ и у осталим републикама СФРЈ и шире. „Реагирале су не само политичка и црквена јавност, већ и све добронамерне православне, католичке и друге хришћанске средине, а посебно македонске црквене општине македонских иселеника у прекоокеанским земљама” (Димевски 1989, 1091). Македонска јерархија и верници су били најнезадовољнији завршним делом Одлуке Светог архијерејског сабора СПЦ којим се Македонска православна црква проглашава расколничком верском организацијом, са јерархијом се прекида богослужбено и канонско општење и стављањем у дужност Архијерејском синоду да против виновника раскола поведе поступак, а са верним народом Македоније настављати општење и удовољавати њиховим верским потребама. Завршни део Одлуке Архијерејског сабора СПЦ показао је праве намере врха СПЦ да у то време македонски православни народ са његовом јерархијом у црквеном погледу подреди СПЦ.

Доношењем Одлуке Архијерејског сабора СПЦ на ванредном заседању 14. и 15. септембра 1967. године о негирању аутокефалности Македонске православне цркве и проглашењу МПЦ за расколничку организацију, поред осталог, Архијерејски сабор је погазио своју Одлуку од јуна 1959. године којом је фактички од стране СПЦ дат канонски отпуст за македонске епархије, којом је констатовао самосталност МПЦ којом се управља према Уставу донесеном на црквено-народном сабору одржаном 4–6. октобра 1958. године у Охриду и истиче да престају да важе прописи Устава СПЦ за епархије и архијереје на територији НР Македоније.

У Одлуци Архијерејског сабора СПЦ од септембра 1967. године по питању проглашења аутокефалности МПЦ није било нигде помена о политичким и уставним променама после Другог светског рата у Југославији, поред осталог признавање националне самосталности македонског народа и стварање НР Македоније као државе у оквиру друге Југославије. Без обзира што је руководство СПЦ било информисано преко званичног писма Синода СПЦ о стварном стању црквеног живота у македонским епархијама, о Одлуци Архијерејског сабора СПЦ тенденциозно су презентовани нетачни подаци за бројно стање македонских епархија и кадровско стање клира у циљу оспоравања аутокефалне МПЦ. На место пет македонских епархија у Одлуци се наводе три епархије и слаби кадар клира у тим македонским епархијама (183).

У складу са Одлуком Архијерејског сабора СПЦ од 15. септембра 1967. године не одричући се позиција СПЦ из времена прве Југославије, Синод СПЦ је са својим актом бр. 1150/зап. 142 од 19. марта 1968. године, донео решење са којим се покреће канонско-судски поступак против архиепископа охридског и македонског Доситеја и свих архијереја МПЦ ради „стварања расколничке организације у Православној цркви у Македонији” (Свети архијерејски синод СПЦ, акт бр. син. 1150/зап. 142 од 19. марта 1968, Архив Св. синода СПЦ). Тиме је овог пута руководство СПЦ отворено манифестовало континуитет политике и тежње према становништву Македоније из прошлог времена што је утицало на стварање још напетих односа између СПЦ и МПЦ. Акт Синода СПЦ од марта 1968. године, потписан од патријарха СПЦ Германа, Синод МПЦ одбацио је као неканонски, с обзиром да је такав акт Синода био у колизији, не само са Уставом МПЦ према коме је за архијереје МПЦ био меродаван црквени суд МПЦ, са Уставом СПЦ према коме је црквени суд СПЦ био меродаван само за архијереје СПЦ, већ и са правилима васељенских сабора што потврђује правило Другог васељенског сабора. „Епископи да не простиру власт преко своје дијацезе на туђе цркве, те да не заметају црквама, него по правилима, александријски епископ нека управља само оним црквама које су у Египту, источни епископи пак воде старање о истоку уз очување повластица признатим никејским правилима антиохијској цркви; епископи азијске дијацезе нека воде старање само у Азији, епископи понтијски само о Понту, тракијски да управљају само у Тракији. Ако нису позвани, епископи нека не прелазе границе своје

дијазезе ради рукополагања или ради другог каквог посла, којим се црквене управе тиче. Кад се очува у пуноћи изложено правило о дијазезама, јасно је да ће, као што је установљено у Nikeји, свим пословима сваке поједине епархије управљати дотични епархијски сабор” (Милаш 1895, 242).

Македонска православна црква је функционисала самостално 55 година (1967–2022) и поред непризнавања аутокефалности од њене Мајке-цркве Српске православне цркве.

ПРИЗНАЊЕ АУТОКЕФАЛНОСТИ МАКЕДОНСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ – ОХРИДСКЕ АРХИЕПИСКОПИЈЕ ОД СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ 2022. ГОДИНЕ

Македонска православна црква у Северној Македонији после једностраног проглашења аутокефалности 1967. године налазила се у расколу, не само у односу на своју Мајку-цркву – СПЦ него и у односу на све друге помесне православне цркве, без изузетака. За време раскола између МПЦ и помесних православних цркава (1967–2022) било је више покушаја да се МПЦ врати у канонско јединство, да се заобиђу политички и други притисци и да, ослањајући се искључиво на еклесиолошке, канонске и пастирске разлоге и начела, СПЦ и њен део у Северној Македонији дођу до преко потребног евхаристијског јединства и канонско-административног регулисања својих односа. Међутим, сви покушаји да дође до нормализације односа између СПЦ од 1967. до 2022. године завршили су се без успеха, иако су неки преговори, попут преговора у Нишу 2002. године, били близу решења, али решење између СПЦ и МПЦ (2002) није остварено због спољних утицаја и притисака. Ипак, захваљујући покушајима решавања проблема, сусретима и контактима очувана је свест код православних верника и руководства СПЦ и православних верника и руководства МПЦ о неопходности регулисања њиховог односа (Гагић 2022, 36).

Међу првим црквама у православном свету Цариградска патријаршија је донела одлуку да призна МПЦ која је 1967. године једнострано прогласила аутокефалност без сагласности СПЦ као Мајке-цркве у којој је од 1959. године имала широку аутономију. Цариградска патријаршија је у синодском саопштењу најавила

да ће о еухаристијском превазилажењу раскола издати и посебан патријаршки и синодски акт да СПЦ оставља да у оквиру канонског акта и црквеног предања регулише административна питања која постоје између СПЦ и МПЦ у Северној Македонији. Најновијом одлуком Цариградске патријаршије, Македонска православна црква је добила назив Охридска архиепископија, чији се поглавар архиепископ Стефан (Вељановски) у писаној форми обавезао, да како се истиче у цариградском саопштењу, неће користити реч Македонија нити из ње наведене термине, иако се 2018. године тадашњи македонски премијер Зоран Заев у јеку решавања новог имена БЈРМ у преговорима са Грчком јавно клео да таква „пунуда” не постоји са фанаром. Вест о ступању Цариградске патријаршије у еухаристијско јединство са Македонском православном црквом 9. маја 2022. године под називом Охридска архиепископија први је објавио грчки црквени портал Ортодокстајмс (*Orthodox Times*) са заједничком фотографијом цариградских „синодалаца” и македонских владика.

Прва честитка стигла је из званичне Атине. Како Бугарска црква има претензије да буде једини наследник Охридске архиепископије, давање назива Охридска архиепископија Македонској православној цркви, Цариградска патријаршија жели само да повећа сукобе између Македонаца и Бугара, као и између Срба и Македонаца. Актуелни грчки премијер Киријак Мицотакис поручио је да је одлука Цариградске патријаршије по питању назива МПЦ „потврда вековног вишеструко негираног македонског националног идентитета”. Актом Цариградске патријаршије 2022. године по питању православне цркве у Републици Северној Македонији нису решени коначни статус и име МПЦ. Како је руководство МПЦ било свесно да од Цариградске патријаршије нису добили аутокефалност, делегација МПЦ наставила је разговоре са СПЦ до регулисања статуса (Tasić 2022, 9).

На иницијативу патријарха српског Порфирија (Перића), уз сагласност пуноће СПЦ, обновљени су разговори са МПЦ који су показали расположење делегације СПЦ да се коначно реши статус. Поглавар МПЦ архиепископ и Сабор су прихватили иницијативу. Упркос веома сложеним глобалним и међуправославним околностима у овом историјском тренутку, СПЦ је на редовном заседању Светог архијерејског сабора од 15. до 21. маја 2022. године донела историјску одлуку о даривању аутокефалије делу своје канонске територије у Републици Северној Македонији. Свети архијерејски сабор СПЦ

је „једногласно и једнодушно изашао у сусрет молби МПЦ и благосиља, одобрава, прихвата и признаје аутокефалност Македонске православне цркве – Охридске патријаршије”. Први значајан резултат разговора био је повратак МПЦ у канонски поредак, кроз враћање у окриље СПЦ, у статус аутономије, додељене јој још 1959. године. Та чињеница истакнута је у саопштењу Светог архијерејског сабора СПЦ од 16. маја 2022. године. Одлука Сабора СПЦ од 16. маја 2022. године да МПЦ поврати статус аутономне цркве је као нужну позитивну последицу произвела успостављање евхаристијског јединства, то јест могућност саслуживања и заједничарења у Светим тајнама Цркве. Према томе, са становишта цркве, на основу њеног вековног устројства, неисправно је мишљење да је евхаристијско јединство успостављено на основу саопштења Цариградске патријаршије од 9. маја 2022. године. Једини могућу пут у евхаристијско јединство јесте овај који је прешла МПЦ повратком под окриље СПЦ од које расколом била одвојена 55 година. Вест да и Цариградска патријаршија прима у општење МПЦ, иако исхитрена (пре објаве Архијерејског сабора СПЦ о резултатима дугих преговора), је свакако добродошла, јер је свеправославно прихватање Одлуке Сабора СПЦ у вези са МПЦ и био циљ како Светог архијерејског сабора СПЦ, тако и разговора који су вођени за исцељење раскола као и крајња жеља МПЦ (Гагић 2022, 36–37).

Након 55 година раскола између МПЦ и СПЦ 19. маја 2022. године СПЦ је обновила канонско и литургијско јединство са својом ћерком-црквом у Северној Македонији. У Светосавском храму на Врачару високодостојници СПЦ и МПЦ служили су литургију помирења после 55 година. На тој првој заједничкој литургији, није прочитан ниједан црквени акт који би конкретно објаснио шта су све договориле делегације, каква је улога у томе Цариградске патријаршије, чији је Синод седам дана пре Сабора СПЦ први у православном свету одлучио да успостави евхаристијско јединство са МПЦ, али под именом Охридска архиепископија, чија се јурисдикција односи само на Северну Македонију и не обухвата македонску дијаспору. Поглавар МПЦ Стефан захвалио се лично патријарху Порфирију на доброј вољи и иницијативи за сусрете и решавање проблема МПЦ, као и члановима Сабора СПЦ на сагласности са одлуком васељенског патријарха Вартоломеја, који је прихватио јерархију и верни народ МПЦ – Охридске архиепископије у евхаристијском и канонском јединству што је 19. маја 2022. године

првом заједничком литургијом помирења у пракси потврђено. Литургија помирења служена је на српском и македонском језику, уз византијско појање (Tasić, 2022, 5).

Други резултат обновљених разговора између представника СПЦ и МПЦ је позитивна одлука Светог архијерејског сабора на челу са српским патријархом Порфиријем СПЦ о питању молбе МПЦ да јој се додели аутокефални статус. Та одлука сабора је обнародована и аутокефалност Македонске православне цркве – Охридске патријаршије свечано је црквено проглашена на светој литургији на празник Светих равноапостолних Кирила и Методија у Скопљу, 24. маја 2022. године. Истовремено су све помесне цркве, по диптиху, са Цариградском патријаршијом на челу, позване да прихвате ову одлуку СПЦ и да прихвате МПЦ–ОА као сестринску Цркву свих. Одлука о аутокефалности свечано и административно, потврђена је на Светој литургији у Саборној цркви у Београду 5. јуна 2022. године када је патријарх српски Порфирије (Перић) уручио Томос о аутокефалности Македонске православне цркве – Охридске архиепископије њеном поглавару архиепископу охридском и македонском Стефану (Вељановском). Поглавар МПЦ–ОА је прихватио Томос СПЦ уз захвалност и наду да ће остале сестринске цркве прихватити додељену им аутокефалију и да тако буде заокружено прихватање МПЦ–ОА у породицу аутокефалних цркава (Гагић 2022, 37).

Додељивање аутокефалности МПЦ 2022. године од СПЦ као Мајке-цркве историјско-правно је исправно. У својој сувереној и међународно правно признатој држави Републици Северној Македонији, македонски народ је остварио историјску тежњу да има своју аутокефалну цркву као наследницу аутокефалне Охридске архиепископије. Даривање аутокефалности МПЦ–ОА од стране СПЦ као Мајке-цркве 2022. године у сувереној држави у Северној Македонији базирано је на црквено-правним основама 17. правила IV васељенског сабора Халкедонског (451) које гласи: „Ако је царском влашћу основан нови град, или се унапријед оснује, у таквоме случају разређење црквених области нека слиједи разређењу државном и грађанском” као и на 38. правилу Васељенског Петошестог или Трулског (691–692) које понавља завршну наредбу 17. правила IV васељенског сабора Халкедонског (Милаш 1895, 369; 521). У урученом Томосу СПЦ о аутокефалности МПЦ–ОА архиепископу охридском и македонском Стефану (Вељановском),

СПЦ је, како стоји у Томосу, МПЦ дала пуну црквену самосталност и јурисдикцију на простору данашње Северне Македоније и њене дијаспоре, уступајући јој на коришћење све своје храмове, манастире, немањихке и све друге средњовековне задужбине, као и сву своју покретну и непокретну имовину на простору ове бивше југословенске републике. Патријарх Порфирије је нагласио да поступак давања аутокефалности МПЦ нема никакве везе са другим просторима на којима функционише СПЦ. После 55 година раскола за непуне три недеље Српска православна црква 5. јуна 2022. године бар формално решила македонско-црквено питање. Према Данасовим незваничним сазнањима, СПЦ је аутокефалност МПЦ дала „на бланко” – без конкретних договора о статусу Православне охридске архиепископије којој је Српска патријаршија 2005. године издала Томос о црквеној аутономији којој је тада дала на коришћење своју имовину у тадашњој Македонији, верском статусу Срба у Северној Македонији, такође верском статусу Македонаца у Србији и другим међуцрквеним питањима која би требало прецизно да се договоре и званично унесу у највиша акта СПЦ и МПЦ – Охридске патријаршије (Tasić 2002, 6).

Доделом аутокефалије МПЦ, Мајка-црква СПЦ на првом месту је утврдила способност МПЦ за аутокефални статус. Способност МПЦ је утврђена на основу тренутног стања из црквеног живота (не политичког угла). СПЦ се, поштујући јеванђелске принципе, није бавила историјским реваншизмом и није кажњавала МПЦ због претходног нарушавања јединства 1967. године. Примивши молбу за повратак аутокефалног статуса Кћери – МПЦ, СПЦ је најпре оценила валидност такве одлуке и нашавши да је у складу са еклисиолошко-канонским начелима и црквено-пастирским потребама, великодушно изашла у сусрет молби и даривала јој аутокефалију. Не постоји ниједна црквено-канонска препрека за прихватање/рецепцију аутокефалности МПЦ од стране осталих Цркава. Постоје етничко-географско-историјско-идентитетске несугласице с Грцима и историјско-географске и идентитетске несугласице с Бугарима као и притисци, који ће бити превазиђени (Гагић 2022, 37). После признања МПЦ аутокефалном од стране СПЦ настављена је сарадња представника СПЦ и МПЦ на решавању међуцрквених питања. Брзој завршници у саборским одлукама претходили су тајни преговори врха СПЦ и МПЦ. Наводно су се састали једном у Солуну и три пута у Ђунису, што је Сабору СПЦ

било довољно да на препоруку Синода, а под притиском државне политике, прихвати да се МПЦ најпре врати у аутономију, а да јој после неколико дана да и аутокефалност (Tasić 2022, 8).

Македонска православна црква функционисала је од проглашења аутокефалности 18. јула 1967. године до признања њене аутокефалности 5 јуна. 2022. године без сагласности Мајке-цркве – СПЦ. Као главни правни фактор за аутокефалију црква јесте сагласност Мајке-цркве. Сагласност Мајке-цркве за неку одељену цркву је базирано на 12. правилу Халкедонског, IV васељенског сабора које гласи: „Дознали смо, да неки, противно црквеним установама, обративши се велможама, на основу прагматика, раздијелише једну епархију надвоје, тако да услијед тога бивају два митрополита у једној истој епархији. Одређује за то Свети сабор, да се никакав епископ унапријед на тако што не усуди, јер који то покуша биће збачен са свог степена.” (Милаш 1895, 359–360). Томос СПЦ као Мајке-цркве о аутокефалности МПЦ-ОА је базиран на 12. правилу Халкедонског васељенског сабора. Признањем аутокефалности Македонске православне цркве – Охридске архиепископије од стране СПЦ 5. јуна 2022. године у Северној Македонији остварена је неопозива жеља Првог македонског црквено-народног сабора да у њиховој држави имају своју аутокефалну МПЦ-ОА (Резолуција Првог македонског црквено-народног сабора, бр. 1/67).

Статус цркве у Северној Македонији је канонски потпуно решен. Примедба да је СПЦ „предала и продала” своје немањихке светиње у Северној Македонији представља просто-напросто подметачину. У Томосу о аутокефалији се јасно и гласно каже да Српска православна црква „уступа на коришћење” своје историјско наслеђе новој аутокефалној цркви – Македонској православној цркви – Охридској архиепископији. Све помесне цркве су успоставиле литургијско и канонско општење са МПЦ-ОА, неке су је већ признале и као аутокефалну, неке то одлажу док се не постигне сагласност о њеном имену, а Бугарска црква је нашла солomonско решење признајући јој аутокефални статус и уопштено име „Црква у Северној Македонији” (дакле ни „Македонска” ни „Охридска”) (Буловић 2022, 13–14).

ЗАКЉУЧАК

На Другом македонском црквено-народном сабору 1958. године у Охриду створена је МПЦ. Године 1959. СПЦ је као Мајка-црква дала аутономију МПЦ. Аутономна МПЦ уз подршку комунистичке власти друге Југославије, 18. јула 1967. године, једнострано се прогласила аутокефалном без сагласности СПЦ која је негирала аутокефалност МПЦ. Македонска православна црква у Северној Македонији после једностраног проглашења налазила се у расколу 55 година (1967–2022) не само у односу на своју Мајку-цркву – СПЦ него и на све друге помесне православне цркве, без изузетака. У околностима глобалних политичких и међуцрквених сукоба и државног и дипломатског притиска Србије 2022. године на врх СПЦ на челу са српским патријархом Порфиријем да СПЦ призна аутокефалност МПЦ у Северној Македонији у оквиру сарадње Отворени Балкан, врх СПЦ донео је одлуку о признавању аутокефалности МПЦ–ОА. На мајском заседању 2022. године Светог Архијерејског сабора СПЦ Сабор СПЦ на челу са патријархом Порфиријем је једногласно и једнодушно изашао у сусрет молби МПЦ и благосиља, одобрава, прихвата и признаје аутокефалност МПЦ–ОА. Одлука Сабора СПЦ је обнародована и аутокефалност Македонске православне цркве-Охридске архиепископије свечано је црквено проглашена на светој литургији на празник Светих равноапостолних Кирила и Методија у Скопљу, 24. маја 2022. године. Истовремено су све помесне цркве, по диптиху, са Цариградском патријаршијом на челу, позване да прихвате одлуку СПЦ и да прихвате МПЦ–ОА као сестринску цркву свих. У Скопљу вест о одлуци о признавању аутокефалности МПЦ прихваћена с одушевљењем и вишеминутним аплаузом. Одлука о аутокефалности МПЦ је и свечано, административно потврђена на Светој литургији у Саборној цркви у Београду 5. јуна 2022. године у Београду уручивањем Томоса о аутокефалији МПЦ–ОА архиепископу охридском и македонском Стефану (Вељановском). Прихватањем Томоса СПЦ архиепископа охридског и македонског Стефана (Вељановског) МПЦ–ОА је формално постала аутокефална православна црква. Даривање аутокефалности МПЦ–ОА од стране Српске цркве као Мајке-цркве 2022. године у сувереној и међународно правној држави у Северној Македонији је базирано на црквено-правним основама 17. правила IV васељенског сабора, Халкедонског

(451) као и на 38. правилу васељенског Пето-шестог или Трулског сабора (691–692) (Милаш 1895, 369; 521).

РЕФЕРЕНЦЕ

- Акт Светог Синода СПЦ 1150/зап. 142 од 19. марта 1968. године. Београд: Архив Српске православне цркве.
- Архив на Македонската православна црква [Архив МПЦ]. „Први македонски црквени-народни сабор 4 и 5. марта 1945. године у Скопљу и доношење Резолуције македонског црквено-народног сабора о неопозивој жељи за обнову Охридске архиепископије као аутокефалне Македонске православне цркве формиран је био Иницијативни одбор за реализацију Одлуке Сабора”, *Весник* бр. 1/67 сл. орган на Македонската православна црква, Скопје.
- Архив на Македонската православна црква [Архив МПЦ]. „Трећи македонски црквено-народни сабор 17. и 18. јула у Охриду и проглашење аутокефалности 18. јула 1967. године у цркви Св. Климента у Охриду.” *Весник на македонската МПЦ*, бр. 5–6.
- Архив на Македонската православна црква [Архив МПЦ]. „Одлука ванредног заседања Светог архијерејског сабора СПЦ од 14. и 15. IX 1967. године, бр. 9”, Скопје.
- Архив Српска православне цркве [Архив СПЦ]. „Одлука Светог архијерејског сабора СПЦ бр. 47/1959. године и 6/1959. године, зап. 57 од 17. јуна 1959. године”, Београд.
- Белчовски, Јован. 1985. *Афтокефалноста на Македонската православна црква*. Скопје: Македонската православна црква.
- Буловић, Иринеј. 2022. „СПЦ је сачувала а не продала и предала своје немањичке светиње.” *Печат*, 30. децембар 2022.
- Весник на МПЦ. 1967. „Одлука за прогласување на автокефалноста Македонската православна црква 18. јула 1967. године”, *Весник на МПЦ* бр.5–6.
- Гагић, Ведран. 2022. „О македонској аутокефалији.” *Печат*, 15. јул 2022.
- Димевски, Славко. 1989. *Историја на Македонската православна црква*. Скопје: Култура.

Милаш, Никодим. 1895. *Правила православне цркве с тумачењима*. књ. I, Нови Сад: А. Пајевића.

Одлука за прогласување обновата на Охридска ерхиепископија, „Гласник“ бр. 5/59 сл. орган на МПЦ. Скопје: Архив на Македонската црква.

Tasić, Jelena. 2022a. „Skoplje najavilo pregovore sa Beogradom.” *Danas*, 11. maj 2022.

Tasić Jelena. 2022b. „Zaceljene rane čudo Božje.” *Danas*, 20. maj 2022.

Tasić. Jelena. 2022c. „SPC ustupila imovinu u Severnoj Makedoniji.” *Danas*, 6. jun 2022.

Tasić, Jelena. 2022d. „Na popravnom zbog brzopletih odluka.” *Danas*, 22. jun 2022.

Miodrag D. Perić

Institute for Political Studies, Belgrade

HISTORICAL-LEGAL RELATIONS BETWEEN THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH AND THE MACEDONIAN ORTHODOX CHURCH UNTIL TODAY

Resume

In the first part of the paper, the author talks about the unilateral declaration of the Macedonian Orthodox Church as autocephalous at the third Macedonian Church-People's Assembly on July 18, 1967, and the church St. Kliment in Ohrid and the denial of the autocephaly of the MPC by its mother, the Serbian Orthodox Church. In the second part of the paper, the author talks about the donation of autocephaly by the Holy Council of Bishops of the Serbian Orthodox Church to the Macedonian Orthodox Church – Ohrid Archdiocese. The decision on autocephaly of the MPC–OA was ceremoniously and administratively confirmed at the Holy Liturgy in the Cathedral Church in Belgrade on June 5, 2022, by the awarding of the Tomos on Autocephaly–Macedonian Orthodox Church – Ohrid Archdiocese from the hands of His Holiness, Serbian Patriarch Porfirije (Perić) to the head of the MPC–OA Archbishop Stefan (Veljanovsko) of Ohrid and Macedonia. The author of the paper argues the point of view that the recognition of the autocephaly of the Macedonian Orthodox Church – Ohrid Archdiocese is historically and canonically valid and that it is significant both for Orthodoxy in the Balkans and beyond, as well as for the collective national Macedonian identity and the further affirmation of North Macedonia as a sovereign state with international legal subjectivity.

Keywords: Serbian Orthodox Church, Macedonian Orthodox Church, Ohrid Archdiocese, autocephaly, Mother Church, North Macedonia

---

* Овај рад је примљен 20. марта 2023. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. маја 2023. године.

УДК 908.591

323.1:2(410.7)

DOI: 10.5937/pr76-43811

Прегледни рад

Вељко М. Ђогатовић*

Multidisciplinary Digital Publishing Institute, Београд

ВЕРСКО-ПОЛИТИЧКИ СУКОБ ИЗМЕЂУ БУДИСТА И РОХИНЦА МУСЛИМАНА У МЈАНМАРУ

Сажетак

На простору југоисточне Азије одвија се сукоб између будистичке заједнице насељене на западном делу Индокине и муслиманске мањине – Рохинца муслимана. Иако је овај сукоб у бити верски, он је најчешће означаван као међунационални, односно као једна врста грађанског рата. Овај рад има за циљ да представи верску страну овог сукоба те и да укаже на очигледну погрешку при квалификовању самог сукоба као искључиво међунационалног а не међуверског. С обзиром на значајан степен прожетости религије и политике у овом конкретном случају, из угла политикологије религије ће бити анализирани позиције обе стране у сукобу, њихове основне идеје, циљеви и промотери као и значај међународног фактора. Први део рада послужиће за представљање овог верско-политичког сукоба, како кроз његов историјски развој тако и кроз тренутно стање. У другом делу рада биће анализирано учешће верских и верско-политичких организација у овом сукобу. Трећи део рада биће посвећен анализи утицаја међународног фактора на ескалацију и (потенцијално) разрешење овог сукоба. Коначно, последње поглавље ће послужити изношењу увида до којих се дошло овим истраживањем те ће бити указано на потенцијална решења за његово успешно превазилажење.

---

* veljko.djogatovic23@yahoo.com

Кључне речи: будизам, ислам, верски сукоб, Мјанмар, политикологија религије

УВОД

Значајан број, како журналистичких тако и научно-истраживачких радова, чије се гравитационо поље креће око проблема статуса муслиманске верске мањине у данашњем Мјанмару, о истој мањини говори као о „највише прогоњеној мањини на свету” (The Correspondent 2016). Када се на уму има академски допринос разјашњењу самог проблема и потенцијалном разрешењу насталог сукоба, недостатак објективне анализе представља велики проблем. Овај рад ће се бавити управо тиме—покушајем давања доприноса проширењу научног фонда о овој теми анализом сукоба у којој ће у обзир бити узето како искуства односно угао „највише прогоњене мањине на свету”, тако и позиција будистичке већине, уз осврт и на утицај међународног фактора и верских односно верско-политичких организација. С обзиром да је политичка наука у потпуности промашила у својим предвиђањима по питању природе потенцијалних сукоба који би се у овом веку могли догодити, од велике је важности проучавати природу сукоба између будистичке већине и муслиманске мањине у Мјанмару (Јевтић 2014, 178). Овај сукоб је деценијама карактерисан као искључиво међунационални, односно као једна врста грађанског рата, те су и методе којима се покушавало утицати на долазак до трајног решења овог проблема биле неуспешне. Показало се да приступ који овај сукоб декларише као међунационални неће донети ни брзе ни успешне резултате. Такође, показало се да, упркос доминантној секуларизацијској парадигми, утицај религије и у овом делу света заправо расте. Стога, анализа из угла политикологије религије додатно добија на значају. Управо у том смислу, овај рад, односно његов теоријски оквир, чини друго поље истраживања политикологије религије односно истраживање „манифестација религијских уверења и религијских пракси које нису видљиво везане за политику али имају видљиве политичке последице” (Јевтић 2009, 17).

Први део рада биће посвећен уводу у проблематику сукоба између Рохинџа муслимана и будиста, док ће затим тежиште бити преусмерено ка аналитичко-синтетичкој обради тренутног стања у овом делу југоисточне Азије из угла политикологије религије.

Трећи део рада биће посвећен улози верских и верско-политичких организација и међународног фактора, те критичком осврту ка будућности овог сукоба, потенцијалним начинима за превазилажење истог и изношењу закључака до којих се дошло овом студијом. У самом раду биће коришћене бројне основне и опште-научне методе од којих су, како се показало, најбоље резултате дале аналитичко-синтетичка метода и метода анализе садржаја.

НАСТАНАК, РАЗВОЈ И КАРАКТЕРИСТИКЕ СУКОБА

Један од готово свеprisутних недостатака научно-истраживачких радова који су писани на тему верско-политичког сукобљавања између Рохинца муслимана и будиста на територији Мјанмара јесте непознавање и недовољно уважавање његовог настанка. Рохинца муслимани (*Rohingya*; ар. رَوْنڠِي) припадају сунитском огранку ислама док њихови обреди садрже и примесе суфизма. Поред њих, међу Рохинца народом постоји и један број хиндуса, међутим он је толико мали да се обично појмови Рохинца муслимани и Рохинце користе као синоними. Сам термин Рохинца није коришћен у претколонијалном и колонијалном периоду већ бива популаризован тек од половине XX века (*International Crisis Group 2014, 22*). Иако је често наглашавано да су Рохинца муслимани присутни на територији данашњег Мјанмара још од половине XI века¹, ретко је спомињано да је ова мањина неблагонаклоно дочекана, а изузетно ретки су покушаји давања одговора на питање зашто је то био случај. Анализа из угла политикологије религије указује на то да постоје дубоко теолошка трвења између будизма и ислама² која су почела да се преображавају у војно-политичке акције изузетно рано, првим нападима на две будистичке статуе у Авганистану (тзв. Бамијанске Буре). Коначно уништење ове две велике статуе уклесане у камену извршено је деловањем Талибана 2001. године, дакле читав миленијум након првог напада на њу (*USA Today 2001*). Као део чина реталијације, будисти су у потпуности уништили једанаест цамија широм Мјанмара. Дакле, прве две врло популарне тезе (да је

¹ Понегде се могу пронаћи и подаци да су Рохинца муслимани присутни у Аракану (данашња област Ракин) још од VIII века (*Cimino and Schedler 2014, 5*).

² Најједноставнији пример који поткрепљује ову тврдњу представља појам „бога“. Док будизам не познаје овај појам, у исламу цела тринаестовековна традиција гравитира око њега – негирањем статуса бога Алаху негира се сама бит исламске вероисповести.

сукоб око статуса муслиманске верске мањине у Мјанмару започет у XX веку и да будизам, као религија или филозофија, не познаје идеју насиља те да су будисти увек ненасилни), бивају одбачене већ након изношења ових података. Важно је додати да будизам сам по себи не позива на насиље већ то бива пракса онда када се будизам помеша са национализмом и политиком искључивања (Knuters 2018, 36). Ипак, како је циљ овог рада објективан приказ међу-верских односа у Мјанмару, овде је потребно на систематичнији начин изложити развој и карактеристике овог сукоба.

Прве муслиманске породице доселиле су на територију Ракина, тј. област у којој данас живи највећи број Рохинџа муслимана, још од половине XI века (Yegar 1972, 2). Сукобима између будиста и муслимана изван југоисточне Азије преношена је идеја о непожељности даљег досељавања муслимана на те просторе. Стога су у XVI и XVII веку муслиманима биле забрањиване бројне верске праксе (ритуално клање животиња, неконзумирање харам (недозвољене) хране и сл.). Под британском влашћу, бурмански муслимани су виђени као Индијци иако су имали другачије порекло (прве муслиманске породице које су насељавале Аракан долазиле су са територија Пакистана и арапског полуострва) те су бурмански муслимани, индијски муслимани и индијски хиндуси колективно били називани „кала” (појам који је веома значајан у хиндуизму и ђаинизму а који може означавати како појам времена тако и нешто што је црно односно тамно/негативно, али нема блиске везе са исламом). У годинама непосредно пре, током и након одвајања Бурме од Индије (1937. године) те добијања независности (1948. године), Бурмом су тињали нереди између Индијаца (махом муслимана) и будиста. Током Другог светског рата Јапан је врло лако и брзо покорио Бурму, а Рохинџа муслимани су стали на страну Британије (бившег колонизатора) док су будисти ратовали на страни Јапана. Обе стране формирале су своју војску те ратовале једна против друге. По завршетку рата, 40.000 Рохинџа муслимана пребегло је у Бангладеш, у чину који је започео сада већ традицију масовних прогона овог народа ка суседним државама. Већ 1947. године започете су акције муџахедина³ које су биле вођене идејом припајања области Ракин Источном Пакистану (International Crisis Group 2014, 4). Ове акције трајале су све до 1961. године, када су муџахедини (привремено) поражени те је дошло до стварања „Мају линије разграничења”

---

³ Множина од именице *муџахид* (ар. *مجاهد*) односно онај који узима учешће у *муџаду*.

(*Mayu Frontier District*), која је делила област Ракин на северни (муслимански) и јужни (будистички) део (Biver 2014, 39). Током 1962. године на власт је дошла војна хунта генерала Не Вина (*Ne Win*), те муслимани бивају избачени из војне службе и владе. „Мају линија разграничења” је укинута 1964. године а муцахедини су своје акције наставили током 1970. и 1971. године, надахнути ослободилачким ратом који је водио Источни Пакистан. Политика генерала Вина је ескалирала 1978. године током операције „Краљ змај” (бурм. *Nagamin*) када је војна хунта протерала између 200.000 и 250.000 Рохинца муслимана у Коксов Базар, град у југоисточном Бангладешу. Након 16 месеци исцрпне дипломатије, 180.000 људи се вратило у Мјанмар (Human Rights Watch, н.д.). Само пар година након тешко извојеваног договора између Мјанмара и Бангладеша о репатријацији избеглица, влада Мјанмара донела је Закон о држављанству (1982 *Citizenship Law*), један од најконтроверзнијих докумената у историји права. Овим документом Рохинца муслимани нису препознати као један од 135 конститутивних народа⁴. Њиме су Рохинца муслимани обележени као „бенгалски Индуси-избеглице из Бангладеша” чиме су одрешене руке војсци Мјанмара (бурм. *Tatmadaw*) да отворено прогони не-држављане, међу којима Рохинца муслимани чине огромну већину (Hasnat Milton et al. 2017, 2). Током 1988. године одржани су продемократски протести а држава је наредне године променила име у Мјанмар. Иако је Национална лига за демократију (NLD) победила на изборима, на челу са Аунг Сан Су Ћи (*Aung San Suu Kyi*), већ током 1991. и 1992. године војна хунта (која је остала на власти до 2010. године упркос победи продемократских снага на изборима) је започела акције елиминисања муслимана у области Ракин операцијом „Чиста и лепа нација” (бурм. *Pyi Thaya*). Као последица ових акција, око 250.000 људи поново прелази у Бангладеш, док је политичка партија која заступа интересе Рохинца муслимана забрањена а Аунг Сан Су Ћи бива притворена.

Од зачетка овог сукоба, епитет „верски” не може се одвојити од истога. Власти које су господариле територијом данашњег Мјанмара

⁴ Ник Чизмен (*Nick Cheesman*), политиколог из Канбере, аутор је веома важне студије (Cheesman 2017, 461–483) о самом појму *taingyintha* којим се, на бурмежанском језику, означава нешто другачија концепција од западно-цивилизацијски прихваћених „аутохтоних/националних раса”. У овој студији он објашњава генеалогiju и политизацију појма, данас васколико коришћеног при одбрани Рохинца муслимана од државне репресије. Последично, долази се до закључка да је групни идентитет (*taingyintha*) надвладао концепт држављанства те да се, говорећи о другом, заправо мисли на први.

успеле су да довољно утичу на дискурс омогућивши тако да се на овај сукоб гледа као на сукоб заснован на националној основи, међутим, анализирајући унутрашње односе у Мјанмару, те имајући у виду три активна грађанска рата на његовој територији (у области Ракин у којој су муслимани чинили готово 50% становништва, у области Качин (бурм. *Kachin*) у којој хришћани чине готово 95% становништва те у области Кајин (бурм. *Kayin*) у којој народ Карени чини велику већину, међу којима значајан удео чине хришћани и анимисти) јасно је да се сепаратистичке тежње верских мањина приказују само као параван иза кога се скрива намера Татмадава да ове мањине угуши и тако осигура изузетно висок ниво верске хомогености широм државе (Pum 2016, 148–167; The Transnational Institute 2011). Према попису из 2014. године, првом након 30 година, будиста има 87,9%, хришћана 6,2%, муслимана 4,3%, а осталих 1,6% (Department of Population 2016, 4). Користећи се правним средствима (пре свега Законом о држављанству), војском, верско-националистичким покретима (попут Покрета 969) и тешком економском ситуацијом, влада Мјанмара је одлучила да муслиманску мањину у региону Ракин у потпуности прогна или уништи.⁵

Прелазак са XX на XXI век довео је до заоштравања односа између Рохинца муслимана и пробудистички оријентисане власти у Мјанмару. Већ 1997. године дошло је до нереди чији су исходи поново били веома индикативни – три убијена муслимана, 100 ухапшених будистичких монаха, 18 уништених џамија и увођење полицијског часа у Менделеју. Само четири године касније Талибани су уништили две велике Будине статуе у Бамијану (Авганистан) а организација Свебурманска муслиманска заједница је означена терористичком. Реакција будистичке заједнице Мјанмара била је очекивана – две најзначајније џамије у Таунгу (*Han Tha Mosque* и *Taungoo Railway Station Mosque*) бивају потпуно уништене. Све до 2012. године односи су били у фази мировања. Повод за нови низ немира било је наводно силовање једне будисткиње од стране

⁵ Друге, малобројније муслиманске групације на територији Мјанмара (индијски муслимани, Пантаји, муслимани малајског порекла, Зербоди и Камани) не трпе верске прогоне у обиму у ком то трпе Рохинца муслимани. На последњем спроведеном попису становништва, Рохинца муслимани су нашли своје место под горенаведеном категоријом, не улазивши у коначан број становника. Незванично, у тој држави живи између 800.000 и 1.100.000 Рохинца муслимана. Поред Мјанмара, Рохинца муслимани насељавају Бангладеш (900.000), Пакистан (350.000) Саудијску Арабију (200.000), Малезију (150.000) и друге земље (Al Jazeera 2018).

неколицине Рохинца муслимана.⁶ Искористивши „аргумент” да ће муслимани демографски надјачати будисте у области Ракин, започете су акције масовних убистава (International Crisis Group 2014, 14). У кратком временском периоду је убијено неколико Рохинца муслимана, а влада је издала саопштење у коме се ограђује од масовног насиља али налаже становништву да брани своју расу и религију. Војска се у потпуности позиционирала као бранилац будизма од „напада” Рохинца муслимана а њене акције су биле веома учинковите – убијено је више од 75 људи а 140.000 је расељено. Ови конфликти довели су до развоја антибурмежанске, пророхинџанске џихадистичке реторике широм света (Steckman 2015, 11). Већ 2013. године долази до нових антимуслиманских протеста широм Мјанмара. Прво убиство починили су муслимани – будистички монах је жив спаљен у џамији (Reuters 2013). Протести су трајали од марта до октобра а живот је изгубило више од 50 особа. Исте године долази до великог успона Покрета 969 а напади се понављају. Само у периоду јануар-март 2015. године, из области Ракин је побегло преко 25.000 Рохинца муслимана, док је ускоро додатних 32.000 људи регистровано у Коксовом Базару. У периоду од краја 2016. до почетка 2018. године догодило се оно чега су се сви прибојавали, а што је међународна заједница називала геноцидом⁷, погромом (верским, националним, етничким и географским), апартхејдом,⁸ масовним прогоном, егзодусом, злочиним против човечности и етничким чишћењем. Током 2017. године убијено је преко 6.700 људи, а у 2018. још готово 200 што је Мјанмар сврстало на пето место по броју жртава ратних сукоба у свету те године (иза Сирије, Авганистана, Мексика и Ирака) (The New York Times 2017). Крајем августа, Татмадав покреће „акције чишћења” (*Clearance Operations*) у којима је убијено преко 3.000 људи. У другој половини 2017. године у Бангладеш је прешло 625.000 људи (Reuters 2017). У новембру

⁶ Да је повод био само лоше изрежирана представа показало је сведочење патолога који је био задужен за обдукцију а који је дао исказа да „на телу жртве није било трагова силовања” док је касније утврђено да је „један од оптужених био будиста” (видети Middle East Institute 2017).

⁷ Ибрахим Азем (*Ibrahim Azeem*) је посветио једно поглавље своје књиге (2016, 116–128) управо доказивању подударања теорије (дефиниције геноцида) са праксом (акцијама против Рохинца муслимана).

⁸ Вејд (*Francis Wade*) је Мјанмар назвао „апартхејдном државом” у којој постоје кампови и гетои за људе, те државом у којој је у току „формирање нове архитектуре контроле” (Wade 2017, 199).

исте године владе Мјанмара и Бангладеша потписале су *Акт о репатријацији Рохинџа муслимана у област Ракин*, међутим, крајем 2018. године дошло је до поновног покретања „акција чишћења” након што су четворица будиста нападнути а двојица убијени од стране Рохинџа муслимана (BBC 2018; New Straits Times 2018). На том таласу, Армија спаса араканских Рохинџи (ARSA) је извела два терористичка напада током 2019. године (Iftekharul 2019, 15). Детаљним увидом у податке из прихватних кампова дуж границе између Бангладеша и Мјанмара долази се до податка да је крајем 2018. године у њима боравило више од 918.000 људи, број који се до данашњег дана додатно увећао и сасвим сигурно прелази бројку од милион (Iqbal 2019, 8).

Сумирано, од 1978. године и операције Нагамин до треће деценије XXI века и поновних „акција чишћења” над Рохинџа муслиманима: (1) спроведено је у дело 13 војних акција, резултирајући у (2) вишемилионском егзодусу у Бангладеш, Тајланд, Малезију и друге државе, (3) одузимајући живот између 37.000 и 140.000 људи, (4) наносећи физичке повреде десетинама хиљада људи те (5) спаљујући више хиљада села, насеља и џамија.

УЛОГА ВЕРСКИХ И ВЕРСКО-ПОЛИТИЧКИХ ОРГАНИЗАЦИЈА

Војска и влада Мјанмара нису се увек бориле искључиво против хетерогене групе људи већ су своје акције често управљале против организација које заступају интересе Рохинџа муслимана. Сама улога војске је толико велика да и након пада полувековне хунте (1962–2011) она именује 25% чланова оба скупштинска дома. Како је број становника у области Ракин и даље растао (1973. године 1.700.000, 2014. године 3.100.000) а поред свих прогона и број муслимана је увећан, демографска слика и међусобна нетрпељивост су постали веома усложњени, те су захтевали развијену организациону структуру са обе стране (Department of Population 2016, 3–4).

Са једне стране слика је врло јасна – војска Мјанмара црпи подршку из готово деведесетопроцентне будистичке већине у уделу становништва и најчешће делује паралелно са наоружаним цивилима из области Ракин (United Nations 2017, 1). Међутим, будистичке интересе најактивније брани Покрет 969 чији је лидер Ашин Вирату (*Ashin Wirathu*) од стране америчких медија прозван

„бурмежанским Бин Ладеном” (Colombo Telegraph 2013). Овај покрет је окарактерисан као антиисламски, будистичко-ревивалистички те религијско-националистички и ужива велику подршку међу мјанмарским народом (969 Movement 2013). Политички будизам, као и све друге политичке (ре)интерпретације религијских учења, показује многе карактеристике религијског фундаментализма (Knuters 2018, 17). Сам „политички будизам” може се идентификовати онда када се будистичка религија користи у националистичке и политичке сврхе ради изопштавања небудистичког становништва а све у сврху јачања осећаја припадања (25). Овај покрет пропагира идеју оправданости напада на Бенгалце (Рохинца муслимане) који тероришу етничке Ракинце (будисте), указује на то да мјанмарске муслимане финансирају блискоисточне терористичке организације, да су муслимани предуго угњетавали Ракинце (будисте), те да треба успоставити сарадњу са Боду Бала Сена (*Bodu Bala Sena*) организацијом која на територији Шри Ланке заступа ставове врло блиске ставовима Покрета 969 (*The Daily Star* 2013)⁹. Када је Државни Санга Маха Најака комитет (*State Sangha Maha Nayaka Committee*) крајем 2013. године запретио гашењем Покрета 969 те забраном коришћења амблема покрета у политичке сврхе, основан је покрет Патриотска асоцијација Мјанмара (бурм. *MaBaTha*), будистичка монашка заједница са мисијом да заштити теравада будизам у Мјанмару (*The Irrawaddy* 2013; *Radio Free Asia* 2014). Његову идеологију чине „теравада будизам, одбрана будизма и будистички национализам”, док екстремистичко крило базира своје акције на идеји „ултра-национализма, екстремно десне политике те анти-ислама” (*Economist* 2017). Организација је до сада предложила усвајање четири контроверзна закона (заједно чине пакет Закона за заштиту расе и религије), од којих су два већ усвојена: први, Закон о контроли броја становништва, чији је циљ давање ингеренција влади по питању контроле женских репродуктивних права и други, Закон о међуверским браковима будисткиња, којим се од будисткиња захтева да пре удаје за небудисте морају добити дозволу од стране локалних власти (*The Irrawaddy* 2015).

⁹ А да овај покрет није једини ове оријентације, показује и врло активно деловање две будистичке монашке организације (Асоцијација младих монаха Ситвеа и Асоцијација монаха Мраук У-а) које позивају Ракинце да се не идентификују као Рохинца муслимани те константно спречавају испоруку хуманитарне помоћи Рохинца муслиманима (*Hindstrom* 2012).

Са друге стране, историја војно-политичког организовања Рохинца муслимана врло је плодносна. Већ је поменуто да су још од 1947. године на територији Бурме деловале муџахединске организације (све до 1961. године и поново током 1970. и 1971. године). Развој ових организација текао је еволутивно. Већ 1964. године је основан Ослободилачки фронт Рохинца који 1969. године прераста у Армију независности Рохинца а 1973. године у Патриотски фронт Рохинца чије су вође неки од истакнутих исламских/исламистичких појединаца – Мухамед Џафар Хабиб, Мухамед Јунус и Нурул Ислам (*Muhammad Jafar Habib, Muhammad Yunus* и *Nurul Islam*) – а коначно, 1986. године, прераста у „Исламски фронт араканских Рохинци”. Дакле, није било потребно пуно времена да у први план избије верска уместо националне димензије. Паралелно је основана и „Национална организација араканских Рохинци”, политичка организација са седиштем у Лондону која је и даље врло активна на пољу заштите људских права.¹⁰ Исламски фронт араканских Рохинци је 1998. године прерастао у Националну армију Рохинца (уз поновну замену верског националним призивом) која је чинила десну (наоружану) руку Националне организација араканских Рохинци. Спорадично делује и Организација солидарности Рохинца (RSO), коју неретко повезују са терористичким актима у области Коксовог Базара, што не представља ништа неочекивано, с обзиром да је њена идеологија заправо мешавина „рохинџанског национализма и исламизма”. Ипак, најутицајнија верско-политичка организација која делује у интересу Рохинца муслимана јесте Армија спаса араканских Рохинци (ARSA) која је основана 2013. године а све до 2016. године је функционисала под именом *Harakah al-Yakin*. Међутим, 2016. године ова организација радикализује своје акције, што покушава да прикрије променом имена (армија спаса). Групу предводи Пакистанец Јунуни (*Ataullah abu Ammar Jununi*), док је сама ARSA крајем августа 2017. године означена као терористичка од стране власти Мјанмара (*Dhaka Tribune* 2017). До сада је неколико пута истицана повезаност ARSA са пакистанским обавештајним службама а оптужена је и за злочине који су почињени крајем

---

¹⁰ Поред тога, осниване су и бројне политичке организације, попут Националног већа Рохинци, Партије демократије и људских права и Ослободилачке партије Рохинци (под вођством муџахедина Џафара Кавала (*Jafar Kawal*) те војне организације Ослободилачка армија Рохинца (под вођством муџахедина Абдул Латифа и Мухамеда Џафара Хабиба (*Abdul Latif*), Национално веће Аракана и Државна армија Аракана.

августа 2017. године у којима је масакрирано више од педесет људи (Amnesty International 2018). У коначном, ни промена имена саме организације није успела да завара власти и војску Мјанмара али ни међународне организације.¹¹

Од организација које нису настале на територији Мјанмара, требало би нагласити утицај: (1) Ал Каиде, која од 2014. године спроводи план о оснивању новог халифата на територијама Индије, Пакистана, Бангладеша и Мјанмара, посредством своје организације Ал Каида индијског потконтинента; (2) Исламског покрета Узбекистана те (3) Исламске државе (ISIS/ISIL) (Steckman 2015, 12; Nabulan et al. 2018, 13–18; видети Вукелић 2019, 9–23; Iftekharul 2019, 15–18).

УЛОГА МЕЂУНАРОДНОГ ФАКТОРА

Чињеница да у ери „глобалне доминације концепта људских права” на тако окрутне начине иста константно бивају ускраћена читавој једној верско-националној групи, отворила је питања о значају међународног фактора за решавање конфликта између пробудистичке власти Мјанмара и Рохинџа муслимана. До сада је покушано деловање на неколико начина, о чему ће бити речи у наставку поглавља.

Прву чињеницу коју треба нагласити, с обзиром на учесталост постављања питања о улози Савета безбедности Уједињених нација, јесте велика подршка коју влада Мјанмара ужива од стране влада Народне републике Кине и Руске федерације (видети Tanzimuddin Khan and Saima 2019, 12–13), као сталних чланица овог тела и без чијег позитивног гласа није могућа никаква званична реакција Савета безбедности (The Guardian 2017b). Међутим, у последње време НР Кина и Руска федерација не успевају да одврате Савет безбедности од расправљања о питању положаја Рохинџа муслимана, што показује и неуспех да се спречи излагање комесара Уједињених нација о почињеном „геноциду војске Мјанмара над Рохинџа муслиманима” (Reuters 2018). Додатни подстрек влади Мјанмара пружало је и константно снабдевање оружјем од стране Израела које је прекинуто у тренутку када су власт и војска Мјанмара отпочеле најсуровије

¹¹ Оно што је важно додати јесте постојање неколико организација које не крију своје исламистичке тежње, међу којима се истичу *Aqa Mul Mujahidin*, *Faith Movement Arakan* и *Kebangkitan Mujahid Rohingya* (Bangkok Post 2016).

насиље према Рохинца муслиманима, дакле тек половином 2017. године (Al Jazeera Balkans 2017; Times of Israel 2017).

Други важан чинилац представља само квалификовање почињеног насиља над Рохинца муслиманима које, као такво, представља отворено поље за манипулацију. До сада је, као што је раније у раду и указано, коришћено најмање седам одредница уз додатне покушаје да се сви злочини подведу под заједнички чинилац, често спајајући две или више врсте насиља под једним именом.¹²

Трећи важан чинилац при анализи деловања међународног фактора на разрешавање сукоба у Мјанмару чине резолуције донете од стране утицајних националних и међународних органа, од којих су најважније Уједињене нације, Конгрес САД, Асоцијација народа југоисточне Азије (ASEAN) те Организација исламске сарадње (ОИС). Позиција Уједињених нација према овом проблему чешће је изражавана путем ставова њених индивидуалних представника – генералног секретара и високог комесара за избеглице (Al Jazeera 2017). Висока представница Европске уније за спољну и безбедносну политику Федерика Могерини (*Federica Mogherini*) је посетила избегличке кампове у Бангладешу, те обећала континуирану подршку ЕУ (The Nation Thailand 2017). Званичан став САД најчешће је изражаван на конференцијама појединих владиних службеника (нпр. бившег потпредседника Мајка Пенса [*Mike Pence*], бивше амбасадорке при УН Ники Хејли [*Nikki Haley*] или бившег сенатора Џона Мекејна [*John McCain*]) (Voice of America 2017; News24 2017). Конгрес САД је донео „једноставну резолуцију” (*Single Resolution*; одлука коју доноси само један дом) 7. маја 2014. године, у којој ургира да влада Мјанмара оконча дискриминацију над Рохинца народом унутар својих граница те позива САД и међународну заједницу да изврше притисак на власт Мјанмара како би она то што пре и учинила (H. Res. 418) (Congress 2013).

Иако АСЕАН прихвата чињеницу да је третирање Рохинца муслимана од стране владе Мјанмара проузроковало регионалну кризу и појаву насиља изван територије Мјанмара, ова организација и даље није изнела заједнички став, примарно због тога што АСЕАН поштује принцип немешања у унутрашњу политику држава чланица који је установљен на оснивачкој седници (International Crisis Group 2014, 29). Током свог заседања АСЕАН-ом, Мјанмар је успешно

---

¹² За разлике у међународно-правним дефиницијама између етничког чишћења, геноцида и злочина против човечности, видети: Warzone Initiative 2015, 14.

држао ситуацију у Ракину изван званичне агенде, стога не би требало очекивати озбиљније уплитање АСЕАН у сам конфликт у региону Ракин, осим кроз регулисање питања трговине људима, као регионалног проблема (International Crisis Group 2014, 29). Бројни аутори виде АСЕАН као организацију која би требало да има највећи утицај на Генералну скупштину Уједињених нација и Савет безбедности поводом кршења људских права у области Ракин. Наиме, с обзиром на његову доктрину политичко-безбедносне заједнице (*Political-Security Community*), сматра се да би АСЕАН могао да имплементира комплементарну доктрину одговорности заштите/спречавања (*Responsibility to Protect* или R2P) коју су Уједињене нације усвојиле пре више од једне деценије, те је искористи како би појачао притисак на владу Мјанмара поводом кршења људских права над Рохинца муслиманима у области Ракин користећи се економским санкцијама као оружјем (Trihartono 2018, 4–15). Коначно, чак је и Генерални секретар Уједињених нација, Антонио Гутереш (*António Guterres*), говоривши на заседању АСЕАН крајем 2019. године, истакао да група у целини мора радити на разрешењу овог сукоба како не би дошло до даље ескалације, потенцијално штетне по читав регион.

Више пута је до сада ОИС изразио забринутост положајем Рохинца муслимана у Мјанмару, међутим, за муслиманске земље питање положаја Рохинца муслимана било је више хуманитарне него политичке природе (Trihartono 2018, 30). Од 2014. године ова организација оштро осуђује владу Мјанмара и захтева издавање пуног држављанства Рохинца муслиманима и укидање контроверзног Закона о држављанству. Утицајне чланице ОИС из региона југоисточне Азије – Малезија и Индонезија – критиковале су Мјанмар искључиво током АСЕАН седница и то у минималној мери, док су посете званичника ОИС Ракину дочекане уз велике протесте будистичке заједнице (31). Трбало би издвојити и понуду владе Гамбије, која је истакла да је њена „света дужност” да прихвати све Рохинца муслимане због чега је обећала да ће их распоредити у избегличке кампове широм земље (The Guardian 2015). Гамбија је крајем 2019. године, у име свих држава чланица ОИС поднела тужбу против владе Мјанмара Међународном суду правде, тражећи од њега да преиспита учешће владе Мјанмара у масовном кршењу људских права над Рохинца муслиманима (ABC News 2019). Ова

тужба представља историјски куриозитет и преседан с обзиром да ју је потписало/поднело чак 57 држава.

Четврти важан чинилац при анализи утицаја међународног фактора на решавање сукоба у Мјанмару односи се на реакције верских лидера поводом овог сукоба. У ту сврху би требало споменути посету папе Фрање Бангладешу као и његову приврженост помагању и спасавању „браће Рохинџи”, током екуменског заседања будистичких, муслиманских и католичких високих верских службеника крајем 2017. године у Даки (CNN 2017).

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА: ДА ЛИ ЈЕ РЕШЕЊЕ СУКОБА НА ВИДИКУ?

Мјанмар и његово друштво су *уплашени*. Они су уплашени од нове колонизације – стога страни држављани не могу добити држављанство Мјанмара односно становници Мјанмара који добију друго држављанство више не могу користити мјанмарско. Они су уплашени од стране, пре свега, индијских и бангладешких избеглица које долазе у Мјанмар како би се запослили. Становници Мјанмара су уплашени и од саме могућности да постану нови случај уништавања будистичке културе од стране исламске, подучени примерима Индонезије и Авганистана (Frazer 2015, 83). Коначно, они су уплашени и од успона исламског екстремизма и тероризма који се шири пограничним просторима између Бангладеша и Мјанмара.

Како овај сукоб бива окарактерисан и као „најдужи грађански рат на свету”, он неминовно ствара трвења у читавом региону: (1) проблем трговине људима присутан је у великој мери, на шта се највише фокусира агенда редовних састанака АСЕАН; (2) став Бангладеша, државе од 166.300.000 становника и једне од најгушће насељених држава света, је да једноставно не жели додатно увећање броја становника, поготово у пограничним пределима; (3) Тајланд, Малезија и Индонезија све више одбијају захтеве за држављанство Рохинџа муслиманима (актуелнији је дискурс који истиче бројне изливе насиља/тероризма над Рохинџа муслиманима на територијама ових држава а до сада је чак пронађено и неколико масовних гробница пуних посмртних остатака Рохинџа муслимана на пограничним пределима између Мјанмара и Бангладеша односно Мјанмара и Тајланда), док (4) АСЕАН својим деловањем не исказује намеру да упловљава у сферу унутрашње политике једне од држава чланица,

иако се бави питањима трговине људима и тероризмом у овом делу света. Оно што отежава сарадњу читавог региона јесте чињеница да ниједна од држава које су географски блиске Мјанмару (са изузетком Камбоџе) па ни сам Мјанмар, нису потписнице Конвенције о регулисању статуса избеглица (Warzone Initiatives 2015, 6–12; Holmes 2017; Cimino and Schedler 2014, 20).

Требало би истаћи и бројне последице до којих су довели Закон о држављанству, затим пакет Закона о заштити расе и религије и 13 војних операција током претходних пет деценија. Ови закони нису усклађени са Универзалном декларацијом о људским правима, они крше норме Конвенције о правима детета те Конвенције о елиминацији свих облика дискриминације на основу расе док је њима, Рохинца муслиманима, укинута право на учешће у изборном процесу (што, између осталог, подразумева и оснивање политичких партија, кандидовање на изборима као и гласање на истим), чиме се поставља велики знак питања поред правца у којем се креће процес демократизације Мјанмара, тако усхићено дочекан свргавањем војне хунте (Burmese Rohingya Organisation United Kingdom 2014, 1). Кршења људских права настављена су нападом на репродуктивна права жена, утицањем на формирање избегличког идентитета код Рохинца муслимана, кршењем верских слобода, али и права на кретање, права на образовање као и права на достојанствен живот. Намеће се закључак да влада Мјанмара мора, односно има потребу, да одржи активним сукоб са Рохинца муслиманима с обзиром да тек у том случају добија оправдање за контролу над читавом територијом, имајући у виду да је улога војске и даље веома значајна. Томе у корист иде и константно кршење Споразума о прекиду ватре (*The Nationwide Ceasefire Agreement*), потписаног током октобра 2015. године (Reuters 2015).

Неки увиди могу се искористити за формулисање праваца у којима је потребно деловати. У том смислу, Организација бурмежанских Рохинци Велике Британије (BROUK) је сачинила план од 8 тачака којим је могуће у значајноме ублажити колективне друштвено-политичке страхоте кроз које пролазе Рохинца муслимани. Тај план тиче се: (1) ревизије Закона о држављанству; (2) укидања расе као критеријума за добијање држављанства; (3) деце недржављана, која би морала да имају право на држављанство; (4) процеса натурализације, који би морао да буде праведнији; (5) закона Мјанмара, који би морали бити имплементирани на недискриминишући и

неарбитрарни начин; (6) Закона о држављанству, који не би смео да уводи категорије држављанства и на тај начин да ствара хијерархију међу сународницима; (7) самог Мјанмара, који би морао да подигне квалитет оквира за доношење закона и политика како би осигурао заштиту људских права за све недржављане унутар своје територије те поново; (8) Закона о држављанству, који би морао да буде посматран не само као правно-изолационо средство већ као део ширег процеса етничког чишћења и уништења Рохинца муслимана као етничке групе у Мјанмару (BROUK 2014, 3). На путу успешне имплементације ове платформе такође се налази и питање репатријације Рохинца муслимана, међутим, мало тога је учињено како би се осигурало њено успешно извођење. Влада Мјанмара је до сада показивала само благу наклоност према овој идеји, јасно стављајући до знања да не жели ни минимално угрожавање будистичке већине на читавој територији, посебан нагласак стављајући на област Ракин.

Потенцијал за разрешење овог сукоба постоји али су шансе да се радикалне промене десе у догледно време незнатне, с обзиром на велики број друштвено-политичких активности који се догодио у претходних једанаест година, пре свега имајући у виду окончање полувековне владавине војне хунте, долазак на власт продемократске власти, велики број верско-политички обојених немира, започет процес транзиције, радикализовање верских покрета, јачање међународног исламизма и бројних других фактора. Са друге стране, половично решавање овог сукоба могло би трајно да угрози односе између Мјанмара и околних држава и тиме доведе, као што је у неким студијама већ и указано (видети Iqbal 2019) до војних сукоба већег обима.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Вукелић, Милан. 2019. „Исламски екстремизам у југоисточној Азији.” *Војно дело* 6: 9–23. doi: 10.5937/vojdelo1906009V.
- Јевтић, Мирољуб. 2009. *Политикологија религије*. Београд: Центар за проучавање религије и верску толеранцију.
- Јевтић, Мирољуб. 2014. „Верски ратови у 21. веку? Промашаји политичке науке.” *Национални интерес* 20 (2): 177–197.
- 969 Movement. 2013. “About.” *969 Movement*. Last accessed: 11. December 2022. <http://969movement.org/about/>

- Al Jazeera Balkans. 2017. „Izrael naoružava Mjanmar u jeku nasilja nad Rohindžama.” *Al Jazeera Balkans*. Последњи приступ: 11. децембар 2022. <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/izrael-naoruzava-mijanmar-u-jeku-nasilja-nad-rohinjama>
- Al Jazeera. 2017. “UN Chief Calls on Myanmar to Eng Rohingya Violence.” *Al Jazeera*, 5 September 2017. Last accessed: 11. December 2022. <https://www.aljazeera.com/news/2017/09/chief-calls-myanmar-rohingya-violence-170905191805342.html>
- Al Jazeera. 2018. “Who Are the Rohingya?” *Al Jazeera*, 18. April 2018. Last accessed: 11. December 2022. <https://www.aljazeera.com/indepth/features/2017/08/rohingya-muslims-170831065142812.html>
- Amnesty International. 2018. “Myanmar: New Evidence Reveals Rohingya Armed Group Massacred Scores in Rakhine State.” *Amnesty International*, 22. May 2018. last accessed: 11. December 2022. <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2018/05/myanmar-new-evidence-reveals-rohingya-armed-group-massacred-scores-in-rakhine-state>
- Ari Gross, Judah. 2017. “Amid Uproar, Israel Halts Arms Sales to Myanmar-Report.” *Times of Israel*. 1. November 2017. <https://www.timesofisrael.com/amid-uproar-israel-halts-arms-sales-to-myanmar-report/>.
- Azeem, Ibrahim. 2016. *The Rohingyas: Inside Myanmar’s Hidden Genocide*. London: Hurst & Company.
- Bangkok Post. 2016. “Islamist Fears Rise in Rohingya Linked Violence.” *Bangkok Post*. Last accessed: 11. December 2022. <https://www.bangkokpost.com/news/asia/1111481/islamist-fears-rise-in-rohingya-linked-violence>
- BBC. 2018. “Rohingya Crisis: Bangladesh and Myanmar Agree Repatriation Timeframe.” *BBC*, 16. January 2018. Last accessed: 11. December 2022. <https://www.bbc.com/news/world-asia-42699602>,
- Berlinger, Joshua, and Delia Gallagher. 2017. “Pope Francis: The Presence of God Today is Also Called Rohingya.” *CNN*. Last accessed: 11. December 2022. <https://edition.cnn.com/2017/12/01/asia/pope-bangladesh-myanmar-intl/index.html>
- Biver, Emilie. 2014. “Religious Nationalism: Myanmar and the Role of Buddhism in Anti-Muslim Narratives (An Analysis of Myanmar’s Ethnic Conflicts Through the Lens of Buddhist Nationalism).” Master’s Thesis. Lund University: Department of Political Science.

- Burmese Rohingya Organisation United Kingdom [BROUK]. 2014. *Myanmar's 1982 Citizenship Law and Rohingya*. London: Burmese Rohingya Organisation United Kingdom.
- Cheesman, Nick. 2017. "How in Myanmar 'National Races' Came to Surpass Citizenship and Exclude Rohingya." *Journal of Contemporary Asia* 47 (3): 461–483. doi: 10.1080/00472336.2017.1297476.
- Cimino, Ilaria, and Hanno Schedler. 2014. *The Rohingya People in Burma: The World's Most Persecuted Minority*. Gottingen: Society for Threatened Peoples.
- Colombo Telegraph. 2013. "Full Text of the Banned Time Story – The Face of Buddhist Terror". 3. July 2013. *Colombo Telegraph*. Last accessed: 11. December 2022. <https://www.colombotelegraph.com/index.php/full-text-of-the-banned-time-story-the-face-of-buddhist-terror/>
- Congress.gov. 2013. "H. Res. 418–Urging the Government of Burma to End the Persecution of the Rohingya People and Respect Internationally Recognized Human Rights for All Ethnic and Religious Minority Groups Within Burma." *Congress.gov*. Last accessed: 11. December 2022. <https://www.congress.gov/bill/113th-congress/house-resolution/418>.
- Department of Population. 2016. *The Union Report: Religion (Census Report Volume 2-C). The 2014 Myanmar Population and Housing Census*. Nay Pyi Taw: Department of Population, Ministry of Labour, Immigration and Population.
- Economist. 2017. "Militant Buddhist Monks are Stoking Sectarian Tensions in Myanmar." *Economist*, 10. August 2017. Last accessed: 11. December 2022. <https://www.economist.com/asia/2017/08/10/militant-buddhist-monks-are-stoking-sectarian-tensions-in-myanmar>.
- Finnegan, Conor. 2019. "57 Countries Sue Myanmar Over Reported Genocide of Rohingya in Historic Lawsuit." *ABC News*. Last accessed: 11. December 2022. <https://abcnews.go.com/Politics/57-countries-sue-myanmar-reported-genocide-rohingya-historic/story?id=66893262>
- Frazer, Owen. 2015. "International Engagement on Buddhist-Muslim Relations in Myanmar." *The Review of Faith & International Affairs* 13(4): 82–86. doi: 10.1080/15570274.2015.1104963.

- Habulan, Angelica, et al. 2018. "Southeast Asia: Philippines, Indonesia, Myanmar, Thailand, Singapore, Online Extremism." *Counter Terrorist Trends and Analyses* 10 (1): 7–30.
- Hasnat Milton, Abul, et al. 2017. "Trapped in Statelessness: Rohingya Refugees in Bangladesh." *Environmental Research and Public Health* 14: 1–8. doi: 10.3390/ijerph14080942.
- Hindstrom, Hanna. 2012. "Burma's Monks Call for Muslim Community to be Shunned." *The Independent*, 24. July 2012. Last accessed: 11. December 2022. <https://www.independent.co.uk/news/world/asia/burmas-monks-call-for-muslim-community-to-be-shunned-7973317.html>.
- Hofman, Lennart. 2016. "Meet the Most Persecuted People in the World." *The Correspondent*, 25. February 2016. Last accessed: 11. December 2022. <https://thecorrespondent.com/4087/meet-the-most-persecuted-people-in-the-world/293299468-71e6cf33>.
- Holmes, Oliver. 2017. "Thailand Convicts Traffickers After 2015 Mass Graves Discovery." *The Guardian*, 19 July 2017. <https://www.theguardian.com/world/2017/jul/19/thailand-convicts-dozens-of-traffickers-after-mass-graves-discovery>.
- Human Rights Watch. n.d. "Historical Background." *Human Rights Watch*. Last accessed: 11. December 2022. <https://www.hrw.org/reports/2000/burma/burm005-01.htm>.
- Iftekharyl, Bashar. 2019. "Rohingya Crisis and Western Myanmar's Evolving Threat Landscape." *Counter Terrorist Trends and Analyses* 11 (6): 14–18.
- International Crisis Group [ICG]. 2014. *Myanmar: The Politics of Rakhine State*. Asia Report No. 261. October 2014.
- Iqbal, Mohammad. 2019. *Rohingya Refugee Crisis Deepens: Are the Two Neighbouring Nations Heading for a Possible Military Confrontation?* Melbourne: RMIT University.
- Kingston, N. Lindsey. 2015. "Protecting the World's Most Persecuted: the Responsibility to Protect and Burma's Rohingya Minority." *The International Journal of Human Rights* 19 (8): 1163–1175. doi: 10.1080/13642987.2015.1082831.
- Knuters, Simon. 2018. "Political Buddhism and the Exclusion of Rohingya in Myanmar: Exploring Targeted Religious Nationalism Using

- Myanmar's Muslim Rohingya Minority as a Case Study.” Master’s Thesis. Uppsala University: Department of Theology.
- Middle East Institute. 2017. “Waves of Genocidal Terror against Rohingyas by Myanmar and the Resultant Exodus Since 1978.” *Middle East Institute*. Last accessed: 11. December 2022. <https://www.mei.edu/publications/waves-genocidal-terror-against-rohingyas-myanmar-and-resultant-exodus-1978>.
- New Straits Times. 2018. “Myanmar Forces Conduct ‘Clearance Operations’ After Two Killed in Rakhine State.” 20. December 2018. *New Straits Times*. Last accessed: 11. December 2022. <https://www.nst.com.my/world/2018/12/442553/myanmar-forces-conduct-clearance-operations-after-two-killed-rakhine-state>.
- News24. 2017. “As Myanmar Muslims Flee Crackdown, US is Wary of Involvement.” *News24*. Last accessed: 11. December 2022. <https://www.news24.com/World/News/as-myanmar-muslims-flee-crackdown-us-is-wary-of-involvement-20170909>, last accessed 11 December 2022.
- Nichols, Michelle. 2018. “China Fails to Stop U.N. Security Council Myanmar Briefing.” *Reuters*, 24. October 2018. Last accessed: 11. December 2022. <https://www.reuters.com/article/us-myanmar-rohingya-un/china-fails-in-bid-to-stop-u-n-security-council-myanmar-briefing-idUSKCN1MY2QU>.
- Pum, Za Mang. 2016. “Buddhist Nationalism and Burmese Christianity.” *Studies in World Christianity* 22 (2): 148–167. doi: 10.3366/swc.2016.0147.
- Sagolj, Damir. 2017. “Rohingya Widows Find Safe Haven in Bangladesh Camp.” *Reuters*, 7. December 2017. Last accessed: 11. December 2022. <https://www.reuters.com/article/us-myanmar-rohingya-widows/rohingya-widows-find-safe-haven-in-bangladesh-camp-idUSKBN1E136L>.
- Saine, Cindy. 2017. “US VP Condemns ‘Terrible Savagery’ Against Rohingya Muslims.” *Voice of America*, 7. December 2017. Last accessed: 11. December 2022. <https://www.voanews.com/a/us-to-provide-32-million-dollars-in-humanitarian-aid-to-rohingya-muslims/4036793.html>.
- Sakhawat, Adil. 2017. “Exclusive: Is This the Final Confrontation for the Rohingya.” *Dhaka Tribune*, 27. August 2017. Last accessed:

11. December 2022. <https://www.dhakatribune.com/world/south-asia/2017/08/27/final-confrontation-rohingyas/>.
- Slodkowski, Antoni. 2015. "Myanmar Signs Ceasefire with Eight Armed Groups." *Reuters*. Last accessed: 11. December 2022. <https://www.reuters.com/article/us-myanmar-politics/myanmar-signs-ceasefire-with-eight-armed-groups-idUSKCN0S82MR20151015>.
- South, Ashley. 2011. "Burma's Longest War: Anatomy of the Karen Conflict." *The Transnational Institute [TNI]*. Last accessed: 11. December 2022. <https://www.tni.org/en/briefing/burmas-longest-war-anatomy-karen-conflict>.
- Steckman, Laura. 2015. "Myanmar at the Crossroads: The Shadow of Jihadist Extremism." *Counter Terrorist Trends and Analyses* 7 (4): 10–16.
- Szep, Jason. 2013. "Special Report: Buddhist Monks Incite Muslim Killings in Myanmar." *Reuters*. Last accessed: 11. December 2022. <https://www.reuters.com/article/us-myanmar-violence-specialreport/special-report-buddhist-monks-incite-muslim-killings-in-myanmar-idUSBRE9370AP20130408>
- Tanzimuddin Khan, Mohammad, and Saima Ahmed. 2019. "Dealing with the Rohingya Crisis: The Relevance of the General Assembly and R2P." *Asian Journal of Comparative Politics* 5 (2): 1–23. doi:10.1177/2057891119868312.
- The Daily Star. 2013. "Religious radicals Driving Myanmar Unrest: Experts." *The Daily Star*, 1. April 2013. Last accessed: 11. December 2022. <https://www.thedailystar.net/news/religious-radicals-driving-myanmar-unrest-experts>.
- The Guardian. 2015. "South-East Asia Migrant Crisis: Gambia Offers to Resettle All Rohingya Refugees." *The Guardian*, 21. May 2015. Last accessed: 11. December 2022. <https://www.theguardian.com/world/2015/may/21/south-east-asia-migrant-crisis-gambia-offers-to-resettle-all-rohingya-refugees>.
- The Guardian. 2017. "China and Russia Oppose UN Resolution on Rohingya." *The Guardian*, 24. December 2017. Last accessed: 11. December 2022. <https://www.theguardian.com/world/2017/dec/24/china-russia-oppose-un-resolution-myanmar-rohingya-muslims>.
- The Irrawaddy. 2013. "Buddhist Committee's 969 Prohibitions Prompts Meeting of Movement Backers." *The Irrawaddy*, 8. April 2013.

- Last accessed: 11. December 2022. <http://www.irrawaddy.org/burma/buddhist-committees-969-prohibitions-prompts-meeting-of-movement-backers.html>.
- The Irrawaddy. 2015. “Lower House Approves Two Race and Religion Bills.” *The Irrawaddy*, 20. March 2015. Last accessed: 11. December 2022. <https://www.irrawaddy.com/news/burma/lower-house-approves-two-race-and-religion-bills.html>.
- The Nation Thailand. 2017. “Resolving Rohingya Crisis: Europe Stands by Bangladesh.” *The Nation Thailand*. Last accessed: 11. December 2022. <http://www.nationmultimedia.com/detail/asean-plus/30332034>.
- The New York Times. 2017. “At Least 6,700 Rohingya Died in Myanmar Crackdown, Aid Group Says.” *The New York Times*. Last accessed: 11. December 2022. <https://www.nytimes.com/2017/12/14/world/asia/myanmar-rohingya-deaths.html>.
- Trihartono, Agus. 2018. “Chapter 1: Myanmar’s Worsening Rohingya Crisis: A Call for Responsibility to Protect and ASEAN’s Response.” In *Sustainable Future for Human Security*, ed. B. Mc Lellan, 3–16. Singapore: Springer Nature.
- United Nations [UN]. 2017. *Mission Report of OHCHR Rapid Response Mission to Cox’s Bazar, Bangladesh*. New York: United Nations Human Rights, Office of the High Commissioner.
- USA Today. 2001. “Why the Taliban are Destroying Buddhas?” *USA Today*, 21. May 2001. Last accessed: 11. December 2022. <https://usatoday30.usatoday.com/news/science/archaeology/2001-03-22-afghan-buddhas.htm>
- Vandenbrink, Rachel. 2014. “Myanmar Buddhist Monks Launch Group for Defending Religion.” *Radio Free Asia*, 15. January 2014. Last accessed: 11. December 2022. <http://www.rfa.org/english/news/myanmar/buddhist-congress-01152014180734.html/>.
- Wade, Francis. 2017. *Myanmar’s Enemy Within: Buddhist Violence and the Making of Muslim ‘Other’*. London: Zed Books Ltd.
- Warzone Initiatives [WI]. 2015. *Rohingya Briefing Report*. Warzone Initiatives
- Yegar, Moshe. 1972. *The Muslims of Burma: A Study of a Minority Group*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Veljko M. Đogatović*

Multidisciplinary Digital Publishing Institute, Belgrade

RELIGIOUS-POLITICAL CONFLICT BETWEEN BUDDHISTS AND ROHINGYA MUSLIMS IN MYANMAR

Resume

In Southeast Asia, there is a conflict between the Buddhist community living in the western part of Indochina and the Muslim minority – the Rohingya Muslims. Although this conflict is essentially religious, it is most often labeled as inter-ethnic, that is, as a type of civil war. This paper aims to present the religious side of this conflict and to point out the obvious mistake in qualifying it as exclusively international and not inter-religious. Given the significant degree of interweaving of religion and politics in this particular case, the positions of both sides in the conflict, their basic ideas, goals and promoters, as well as the importance of the international factor, will be analyzed from the point of view of political science of religion. The first part of the paper will serve to present this religious-political conflict, both through its historical development and through its current state. The second part of the paper will analyze the participation of religious and religio-political organizations in this conflict. The third part of the paper will be devoted to the analysis of the influence of the international factor on the escalation and (potential) resolution of this conflict. Finally, the last chapter will serve to present the insights obtained through this research and will point to potential solutions for successfully overcoming of this conflict.

Keywords: Buddhism, Islam, religious conflict, Myanmar, political science of religion

---

* veljko.djogatovic23@yahoo.com

* Овај рад је примљен 13. децембра 2022. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. маја 2023. године.

АКТУЕЛНО

163

Владимир Јовановић

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА ПОЛИТИКА
ДУГОТРАЈНЕ НЕГЕ (*LONG TERM CARE*)
ЗА СТАРИЈУ ПОПУЛАЦИЈУ – АНАЛИЗА
(НЕ)УСАГЛАШЕНОСТИ СРБИЈЕ СА
КАРАКТЕРИСТИКАМА У ПОЛИТИКАМА
ПРИСУТНИМ У ЕУ

189

Петар Милутиновић

ИРАНСКИ НУКЛЕАРНИ СПОРАЗУМ КАО
ОДРАЗ НЕСАГЛАНОСТИ У ТРАНСАТЛАНТСКИМ
ОДНОСИМА ТОКОМ АДМИНИСТРАЦИЈЕ
АМЕРИЧКОГ ПРЕДСЕДНИКА ДОНАЛДА ТРАМПА

219

Даница Лазовић

ПОЛИТИКА ПРАВА НА ПРИВАТНОСТ И
ЗАШТИТА ПОДАТАКА О ЛИЧНОСТИ
НА ИНТЕРНЕТУ: СТУДИЈА СЛУЧАЈА ТУРСКЕ

УДК 613.98-053.9(497.11:4-672EU)

DOI: 10.5937/pr76-43698

Прегледни рад

Владимир Јовановић*

Факултет за социјални рад, Лубљана

**КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА ПОЛИТИКА
ДУГОТРАЈНЕ НЕГЕ (*LONG TERM CARE*)
ЗА СТАРИЈУ ПОПУЛАЦИЈУ
– АНАЛИЗА (НЕ)УСАГЛАШЕНОСТИ
СРБИЈЕ СА КАРАКТЕРИСТИКАМА У
ПОЛИТИКАМА ПРИСУТНИМ У ЕУ**

Сажетак

Политике дуготрајне неге представљају важно поље односа држава према најугроженијим деловима становништва, а карактерише их (не)постојање могућности, избора, алтернатива, не(поштовање) аутономије избора, људских права, хуманости друштва. Дакле, кроз конципирање социјалних политика дуготрајне неге, уређује се друштвени однос према онима који су дугорочно зависни од туђе подршке како би обављали своје дневне активности, задовољавали основне потребе, били социјално интегрисани. У раду се приступа анализи усаглашености ових аспеката социјалне политике у Србији и Европској унији, применом компаративног метода, у односу на индикаторе релевантних области. Предмет истраживања фокусиран је на социјалне политике, и то у оном њиховом делу који се односи на дуготрајну негу старијег становништва. Територијално одређење предмета подразумева анализу стања у Републици Србији и државама Европске уније. Циљ рада је утврдити сличности и разлике у основним елементима политика дуготрајне неге, спровести

---

* vladimir.jovanovicfpn@gmail.com

компаративну анализу у односу на Републику Србију и релевантне представнике одговарајућих социјално-политичких модела који се препознају у државама чланицама Европске уније. У раду се настоји одговорити на питање да ли постоје разлике у формулацији и обезбеђењу дуготрајне неге, као и које су садржинске сличности и разлике, како у односу на опредељена средства, тако и на доступне активности подршке.

Кључне речи: дуготрајна нега, социјална политика, Европска унија, старије особе, корисник, Република Србија

УМЕСТО УВОДА

Овај рад има за замисао да истражи сличности и разлике у концептуализацији политика у контексту дуготрајне неге (*long term care*) старије популације унутар ЕУ земаља и Републике Србије, те укаже на предности и недостатке у контексту овог битног дела са аспекта социјално-политичког приступа.

Из претходне формулације, индиректно, може се закључити шта представља циљ и предмет истраживања. Предмет истраживања фокусиран је на социјалне политике, и то у оном њиховом делу који се односи на дуготрајну негу и заштиту старијег становништва. Територијално одређење предмета подразумева, анализу стања у Републици Србији и државама Европске уније. Услед недостатка простора и могућности да се анализира проблематика у свим ЕУ државама, у овом раду ће се представити по једна држава представник сваког од различитих социјално-политичких модела социјалне заштите који су присутни у ЕУ.

Следствено предмету, циљ истраживања јесте утврдити сличности и разлике у основним елементима политика дуготрајне неге и спровести компаративну анализу, и то у односу на Републику Србију и релевантне представнике одговарајућих социјално-политичких модела социјалне заштите који се препознају у државама чланицама Европске уније.

Полазна хипотеза од које се у раду приступа јесте да су разлике у формулацији и обезбеђењу дуготрајне неге присутне, и да се огледају како у самој садржини заштите, тако и у односу

на новчана издвајања, доступне услуге, те обим активности и укључености, као и подршке које су на располагању вулнерабилним категоријама становништва и њиховим сродницима (члановима породице, старатељима, неформалним неговатељима и другим особама од значаја за подршку).

ДУГОТРАЈНА НЕГА – ПОЛИТИКА ЗА СТАРОСТ ЗАСНОВАНУ НА МОГУЋНОСТИМА

Након што су кључне одреднице у претходном делу наведене, на овом месту треба указати и на појмовно категоријалну операционализацију рада како би се пренебрегле могућности погрешног и/или непотпуног разумевања текста. С тим у вези, на првом месту треба навести шта појам дуготрајне неге (*long term care*) подразумева. Дуготрајна нега подразумева услуге и активности које су неопходне особама које зависе од помоћи и подршке у обављању основних дневних потреба. Ова централна компонента личне неге често се пружа у комбинацији са основним медицинским услугама, као што су помоћ при превијању рана, лечењу боли, давању и надгледању узимања терапије, превенцијом, рехабилитацијом или палијативном негом (ОЕЦД 2005).

Још једну значајну дефиницију дуготрајне неге дала је Европска комисија и Комитет за социјалну заштиту. Они наводе да дуготрајна нега подразумева „низ услуга и помоћи људима који, услед менталних и/или физичких слабости и/или инвалидитета у дужем временском периоду зависе од помоћи и подршке у реализацији дневних животних активности и/или им је потребна стална медицинска нега” (Европска комисија и Комитет за социјалну заштиту 2014, 11). Наводи се, такође, да је дуготрајна нега систем који најчешће подразумева микс услуга социјалне заштите и неге, као и финансијске надокнаде – у целисти или делимично финансиране кроз систем социјалне заштите – на локалном, регионалном и/или националном нивоу.

У својој бити дуготрајна нега може се поделити на ону која се реализује у окружењу заједнице и у институционалном окружењу. Осим тога може се односити на подршку кроз пружање услуге/услуга, новчано давање или подршку неформалним неговатељима.

Друга битна термилошка одредница која произилази из самог наслова рада, јесте појам старија особа. Старија особа подразумева ону особу која је навршила 65 година живота. Сходно том старосном

одређењу и Закон о социјалној заштити одређује старијег корисника (Закон о социјалној заштити 2011).

Дакле, социјалне политике које препознају и на одговарајући начин формулишу дуготрајну негу заправо пружају могућности и изборе старијој популацији, које одговарају њиховим индивидуалним преференцијама. На тај начин ове политике прате принципе који превазилазе медицински модел збрињавања, а што је у сагласности са Конвенцијом о правима особа са инвалидитетом, коју је и наша држава ратификовала, а потом и потврдила Законом из 2009. године.

ОПШТЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ СОЦИЈАЛНЕ ПОЛИТИКЕ У ДЕЛУ СОЦИЈАЛНЕ ЗАШТИТЕ У ЕУ

Један од аспеката дуготрајне неге, на основу ког се види суштински однос у имплементационој пракси представља одређење држава за концепте (де)институционализације. На самом почетку треба указати на чињеницу да је институционализација као облик заштите (барем декларативно) превазиђен у европској пракси (Јовановић и Бркић 2016). Тако деинституционализација, која представља више хуманизовано одређење и узима у обзир поштовање људских права свих становника заузима централни концепт у пракси. С тим у вези, узима се у обзир могућност аутономије и слободе избора корисника, пружа могућност за одређење провођења живота у институцијама или у властитом домаћинству. Један од одлучујућих аргумената који су допринели успостављању овог концепта у пракси јесте чињеница да резултати истраживања указују да већина особа изражава јасне тенденције да здравствено тешке периоде, као и друге ситуације у којима нису у могућности да самостално брину о себи, без додатне помоћи и подршке, ипак проведу у свом дому, а не у установи за смештај, институционалног типа (TNS Opinion and Social 2007).

Овај, управо наведени, податак представља својеврсни легитимитет за пружање подршке и помоћи у домаћинствима корисника. Ипак, иако један од најзначајнијих, овај аргумент није једини. Јер, пружање услуга из домена дуготрајне неге у домаћинствима корисника јесте и економски исплативије, него што је то случај са смештајем у институције. Нарочито је то изражено када се ради о неформалној подршци (Genet and Voergma 2014). Стога, у већини држава дугорочни планови несумњиво иду у правцу

пружања подршке, неге, бриге, помоћи у облику који подразумева деинституционални концепт и омогућује наставак животних активности у властитом дому, у заједници, уз обезбеђивање и формалне и неформалне подршке (ОЕЦД 2005).

Изузев наведеног, системи социјалне и здравствене заштите суочени су са све већим оптерећењем, и то како у односу на број корисника, тако и на њихове све сложеније потребе. Један од разлога због чега се дешавају промене ове врсте јесу и демографски фактори, као и друштвена кретања у већини европских земаља.

Посматрајући „ЕУ 27, тренутно на сваку особу старију од 65 година има четири радно запослена. Међутим, пројекције су да ће до 2050. године на сваку особу старију од 65 година бити само две радно ангажоване особе” (Genet and Voerman 2014, 3). Логична последица свега тога јесте да ће потреба за дуготрајном негом и заштитом бити у континуираном порасту у годинама које долазе. Актуелни став на који начин то обезбедити, а који заступају Владе држава чланица ЕУ није конзистентан у потпуности.

„С једне стране државне политике се налазе под притиском да дају предикцију будућих трендова и у односу на то развију макар визију обезбеђења становништва у стању потребе за додатном подршком и да самим тим предузму одговарајуће мере управљања. С друге стране, сектори социјалне и здравствене заштите у неким земљама показују очигледан тренд повлачења државног деловања и пружање све већег простора за приватне иницијативе” (Genet and Voerman 2014, 11).

У истраживању које је спроведено од стране ТНС истиче се да Европљани углавном (90% или више) заузимају став да би услуге и активности из домена система социјалне заштите требало да пружају јавне установе. Када је реч о финансирању и бризи, 48% испитаних мисли да би деца требала бити финансијски одговорна за бригу о старијим родитељима, уколико пензија и други приходи које остварују родитељи нису довољни. Али у том контексту, само 34% испитаних сматра да су услуге неге у домаћинствима корисника, финансијски приступачне (TNS Opinion and Social 2007).

Ипак, оно што карактерише савремене услове јесу и различите потешкоће. Између осталог, систем социјалне заштите се, услед све већег оптерећења, суочава са великим изазовом у обезбеђењу довољног и довољно компетентног броја професионалаца одговарајуће професије. Осим тог, проблем представља и све веће оптерећење

формалних система, а услед великог броја особа које немају сроднике који би им пружили потребну бригу и негу (Врачевић и др. 2022). Све ове ситуације и јесу нешто што се очекивало, јер уколико се узме у обзир однос броја радно способног и зависног становништва, а у контексту демографске реалности, јасно је да је све мање радно способних, а више особа зависних од подршке.

С тим у вези „питање недостатка неговатеља односи се како на формалне, професионално обучене особе, тако и на неформалне неговатеље (супружници, деца, други сродници, волонтери). У многим земљама неформална брига је све мање доступна, услед све веће мобилности, урбанизације и све већег учешћа жена на тржишту рада, које традиционално пружају у највећој мери неформалну негу (Genet and Voerma 2014). Такође, све је више и оних старијих и других вулнерабилних група, који услед различитих разлога нису заснивали брак, немају децу, супружнике или неке друге сроднике који би о њима бринули.

Боерма и Генет (2014) су се бавили испитивањем начина обезбеђења услуга у смислу дугорочне неге и заштите, у кућним условима. У својим истраживањима утврдили су да је обезбеђење дуготрајне неге релативно нова појава која се односи на начин функционисања социјалне заштите у државама источне и централне Европе. Више је разлога који су узроковали ту појаву, тврде, а између осталих препознају се финансијски разлози (јер је пружање подршке и помоћи у кућним условима јефтиније) и хуманизација друштва. Ипак, као главни разлог издваја се аутономија и поштовање слободне воље корисника да упркос потешкоћама остану код куће. Актуелне пројекције говоре да услед све већег броја старијих особа у друштву и њихових очекиваних потреба и потешкоћа, постојаће велике потребе за разменом искустава добре праксе, како би се пронашао модел који омогућава пружање подршке, помоћи и неге, а која уравнотежује једнакост, доступност, квалитет и трошкове. Што значи садржи оптималну и праву комбинацију неформалне и формално обезбеђене неге у пракси и политикама (Genet and Voerma 2014).

Општи закључак је да је систем дугорочне неге старијих врло хетерогена категорија, различито организована. „Састоји се од пружања неге на дужи рок, краткотрајне подршке или палијативног збрињавања, а укључује, махом, социјалне и здравствене услуге” (Genet et al. 2012, 48). Оно што је карактеристично јесте и да се

„систем социјалне заштите чешће организује на локалном нивоу, да има нижи ниво професионализације и да се финансира мањим средствима у односу на здравствену заштиту” (Genet and Voerma 2014, 5). Област подршке у заједници је јако комплексна услед своје међузависности са другим секторима и областима, који имају улогу у пружању могућности корисницима да остану код куће – нпр. примарна здравствена заштита, становање, сектор социјалне заштите. „Координација је од суштинске важности, не само између професионалних пружаоца услуга, већ и између формалних и неформалних неговатеља” (Bonsang 2009, 150).

НАЧИНИ И МОДЕЛИ ОРГАНИЗАЦИЈЕ СОЦИЈАЛНЕ ПОЛИТИКЕ У ДЕЛУ СИСТЕМА СОЦИЈАЛНЕ ЗАШТИТЕ

„На нивоу ЕУ не постоји јединствена политика из области социјалне заштите. Сагласно принципу супсидијарности, државе чланице суверено регулишу ову област. Из тих разлога, постоје концептуалне и садржинске разлике међу европским државама у зависности од традиције и историјских околности” (Бркић 2013, 33).

Анализирајући доступне класификације модела, треба указати и на ону коју је понудио Шулц (Shultz 2010). Креирана примарно на концепту одговорности за кориснике, односно са аспекта ко је одговоран за имплементацију и спровођење социјално- политичких компоненти и доступност услуге кориснику, разликује 3 модела, и то: *модел државне подршке*, у ком је одговорност на држави; *модел породичне подршке*, у ком је одговорност на породици; *супсидијарни модел*, у ком је одговорност примарно на породици, али је и држава у обавези да пружа подршку како кориснику, тако и породици.

Значајну класификацију приредио је и Коломбо (*Colombo*) са сарадницима. Темљи се на опсегу права (таргетиран / универзалан), у том смислу да ли се држава определила за социјалну политику која се заснива на комбинацији мера или јединственом приступу. У односу на наведено разликују: *универзалне системе са јединственим програмом* (паралелни универзални програми који одликују Шкотску и земље Јужне и Источне Европе); *мешовите системе* – микс неколико универзалних или микс универзалних и таргетираних давања (системи са универзалним давањима чија висина зависи од прихода

корисника који одликују Француску, Ирску, Аустрију.); таргетиране системе (који комбинују универзална давања са таргетираним социјалним давањима који одликују Швајцарску, САД, Енглеску) (Colombo et al. 2011).

Професор др Мирослав Бркић у својој класификацији разликује пет различитих модела уређења социјално-политичких концепата у делу социјалне политике која је фокусирана на аспекте социјалне заштите. Он класификацију темељи на постојању идентичних или сличних социјално-политичких модела на којима се заснива одређени систем, и с тим у вези разликује: *либерални*; *социјалдемократски*; *корпоративистички*; *медитерански*; и *источноевропски* (Бркић 2013).

У наставку је компаративни приказ у ком су представљени различити модели система који се односе на дугорочну негу, а који представљају битне разлике и посебности у контексту регулисања система и имплементационе праксе.

Представљени су по један представник сваког од система који карактеришу политике дуготрајне заштиту у Европској унији. Стога су у наставку изложени представници социјалдемократског (Данска), корпоративистичког (Немачка) и медитеранског модела (Шпанија).

Источноевропски модел је конципиран на тај начин да је представник овог система и Република Србија, како у погледу својих карактеристика, институционалних решења, али проблема и изазова са којима се суочава. Наравно, као и код сваког другог модела, тако и код источноевропског, међу представницима постоје својеврсне различитости, али њихов обим, карактеристике нису значајне. Таква ситуација је присутна и имајући у виду Републику Србију као представника источноевропског модела. На овом месту, с тим у вези, треба указати и на налаз истраживања професора Бркића, где наводи да Република Србија по својим карактеристикама представља источноевропски модел, имајући у виду организацију система социјалне заштите (Бркић 2013). Услед претходно наведеног у раду је као представник источноевропског модела наведена Србија.

Како је Уједињено Краљевство престало да буде чланица ЕУ, а тема се односи на компарацију ЕУ земаља и Србије, због тога на овом месту се не налазе карактеристике неке од држава Уједињеног Краљевства. Уједињено Краљевство представља пример организације политика социјалне заштите у складу са либералним моделом. Он се примењује у земљама енглеског говорног подручја

(Енглеска, Велс, Ирска и Шкотска) и базира се на истицању личне одговорности за квалитет сопственог живота (2013). Уједињено Краљевство представља федерацију коју чине Енглеска, Шкотска, Велс и Северна Ирска. „Уједињено Краљевство Велике Британије и Северне Ирске карактеришу сличне политике, структуре и услуге којима се подржава живот у кућним условима” (Hutchinson 2013, 67). Дакле, у раду се из претходно наведених разлога, у наставку, не налази представник либералног модела, а то је чињеница да државе више нису чланице Европске уније.

КОМПАРАТИВНИ ПРИКАЗ

У овом делу изложене су карактеристике система дуготрајне неге за изабране представнике сваког од претходно наведених модела система социјалне заштите. Изабрани представници представљају карактеристичне примере три модела (корпоративистичког, социјалдемократског и медитеранског). А осим њих у раду су представљене и карактеристике система у Републици Србији (источноевропски).

Компаративни приказ је осмишљен тако што се састоји из домена од значаја за стање у области дуготрајне неге. Ови домени приказани су за сваку од наведених држава и представљају својеврсне варијабле. Њихова мерљивост илустрована је кроз индикаторе који су наведени у наставку.

Примењена методологија

Подаци који су коришћени у истраживачком делу рада припадају категорији секундарних извора података. Што значи да су коришћена доступна стручна, научна, истраживачка и друга релевантна сазнања објављена у другим радовима. Наведени подаци су мешовити и припадају реду како квантитативних, тако и квалитативних података, у зависности од конкретног домена и варијабле. Већи део података који је коришћен припада квантитативним, али један од домена је обрађен користећи се квалитативним подацима.

Претходно је наведено да ће карактеристике система бити приказане, а потом и компарирани путем домена који представљају области од значаја, те својеврсне варијабле на основу којих је извршен приказ. Домени који су у наставку рада обрађени су:

- 1) *Демографски показатељи* – Имајући у виду да се тема рада односи на старију популацију, приказ демографских података, али у контексту квантитативних индикатора којима се представља кретање старије популације, сматра се релевантним и као такав чини један од домена анализе. На основу демографских показатеља могуће је увидети тренутно оптерећење система дугорочне неге, као и будуће предикције, потенцијалне ризике.
- 2) *Корисници дуготрајне неге без смештаја у институцију* – Сходно чињеници да су све европске државе опредељене за концепт деинституционализације, значајно је указати на податке који се односе на кориснике дуготрајне неге без смештаја. Кроз ову варијаблу могуће је доћи до увида о обухвату социјално-политичким мерама дуготрајне неге у конкретној држави (која представља пример одговарајућег модела).
- 3) *Корисници дуготрајне неге у установама за смештај корисника* – Иако је деинституционализација облик заштите за који се државе опредељују, ипак смештај у установе некад је једини начин за пружање помоћи и подршке старијој популацији. Тако у свим државама, услед потреба за тим, постоји одређени број корисника дуготрајне неге који помоћ и подршку остварује кроз смештај у установе. Ова варијабла кроз индикатор процентуалне заступљености корисника у одговарајућој узрасној категорији приказује значајну компоненту начина организације дуготрајне заштите.
- 4) *Финансирање дуготрајне неге од стране државе* – Домен политика финансирања, у контексту финансијског издвајања приказује социјално-политичко опредељење конкретне државе за дуготрајну негу. Јер, финансије су неопходан услов за успостављање услуга и спровођење политике у пракси, а кроз финансијска издвајања омогућује се ангажовање потребних професионалаца, успостављање различитих услуга, пружање активности из домена здравствене, или социјалне заштите. Овај домен представљен је кроз две варијабле – издвајања за здравствену дуготрајну негу и издвајања за социјалну дуготрајну негу. Индикатор представља проценат БДП-а који се издваја у ту намену.
- 5) *Доступност услуга и начин организације дуготрајне неге* – Овај домен представља квалитативни, описни приказ стања у делу доступности и начина организације дуготрајне неге. Доступност подразумева различите услуге које су на

располагању. Осим тога, приказан је и положај неформалних неговатеља, који представљају битну компоненту у обезбеђењу дуготрајне заштите и неге.

Прва четири домена представљају и приказани су кроз квантитативне податке, док је последњи у својој бити квалитативни.

Немачка

Немачка представља модел коопоративистичког уређења социјалне заштите. „Принципи на којима је заснована социјална заштита у Немачкој су: солидарност, супсидијарност и децентрализација” (Бркић 2013, 39).

„Основе система социјалне заштите дефинисане су федералним законима, док су локалне самоуправе одговорне за обезбеђивање услуга и мера. Локалне заједнице располажу са делом укупних пореских прихода државе и обавезне су да помогну свима који властитим и породичним ресурсима не могу да задовоље основне социјалне потребе” (Бркић 2013, 40).

Демографски показатељи: Актуелни показатељи указују да је број становника Немачке око 82.500.000. Особе старије од 65 година чине око 22,5% популације (World Bank 2022). Оно што су актуелне предикције, то је да ће се проценат и број старијих особа континуирано повећавати у наредном периоду. Тренутни број најстаријих старијих (особа старијих од 85 година) износи око 4.000.000, а предикција је да ће се до 2050. године повећати на чак 10.000.000 становника (Garms - Номова 2013).

Корисници дуготрајне неге без смештаја у институцију: Подаци указују на релативно висок ниво заступљености корисника дуготрајне заштите међу старијом популацијом која живи у Немачкој. У том смислу од укупног броја особа старијих од 65 година живота, њих 9% јесу корисници ове врсте подршке. Када је реч о популацији старијој од 80 година живота, проценат корисника, очекивано, расте. У овој старосној групи овај проценат износи 21% (European Social Policy Network 2018).

Корисници дуготрајне неге у установама за смештај корисника¹: Сходно принципима деинституционализације које

¹ У ову категорију корисника не спадају они корисници који се налазе на привременом или трајном смештају у установе из области здравствене заштите.

Немачка следи, као и друге ЕУ државе, очекивано мањи проценат корисника дуготрајне неге ову врсту помоћи и подршке остварује у установама за смештај корисника. Међу старијима од 65 година, проценат њих који су корисници дуготрајне неге јесте 4%. Процент је значајно виши међу популацијом старијом од 80 година и он међу овим делом становништва износи 11% (ОЕЦД 2023).

Финансирање дуготрајне неге од стране државе: Немачка издваја на трошкове дуготрајне неге у делу здравствене заштите 1,8% свог БДП-а (Savina 2019). Овај проценат БДП-а сврстава Немачку у ред држава ЕУ које припадају групи која издваја више процената од просека. Наравно, треба имати на уму да је Немачка богата држава чији је БДП изузетно висок, тако да 1,8% чини позамашни новчани износ. Када је реч о *социјалној заштити* проценат БДП-а који Немачка издваја за дуготрајну негу је значајно мањи и износи 0,15% (Savina 2019).

Доступност услуга и начин организације дуготрајне неге: Немачки систем је организован на бази приватног и јавног обезбеђења дуготрајне заштите. Све активности које обезбеђују приватни и јавни пружаоци су исте, не постоје разлике. У основи три су врсте на који се дуготрајна нега организује – путем услуга у заједници; путем смештаја у резиденцијалне установе; и путем неформалне неге и додатака који се по том основу остварују (Council of the Europe 2014).

Неформални неговатељи су институционално препознати у Немачкој и као такви имају могућност многобројних облика помоћи и подршке. Облици подршке су: новчана надокнада као облик компензације за пружање неге; доступност различитих врста едукативних радионица у циљу унапређења знања и вештина релевантних за негу (тренинзи, саветовања и сл.); обављање послова неформалних неговатеља узима у обзир и пензиони фонд, те пружање овакве врсте неге може утицати на каснији износ пензије (Garms - Номова 2013).

У Немачкој се „новчана накнада генерално користи за „компензацију” неформалне неге од стране чланова породице” (Матковић и Станић 2014, 32). Значајно је напоменути и да су успостављене установе које имају за циљ унапређење положаја неформалних и породичних неговатеља, као што су Центри за заштиту. Предвиђено је и да сродници могу узети неплаћено одсуство и да у том периоду могу тражити подршку од државних институција у обезбеђењу услуге (Garms - Номова 2013).

Данска

Данска представља пример модела Скандинавског, социјал-демократског система социјалне заштите и пружања услуга, који сем Данске карактерише и Шведску, Норвешку и Финску (Бркић 2013).

Демографски показатељи: Сходно доступним подацима Светске Банке, у контексту становништва, из 2022. године, у Данској живи 5.500.000 људи. Око 20% становника (преко милион) чини популација старијих од 65 година, а удео особа старијих од 80 година је око 4%. Процене које важе и за Данску указују да ће се у наредном периоду повећавати број старијих особа (Fagerström and Willman 2014).

Корисници дуготрајне неге без смештаја у институцију: Од свих држава које су представљене у овом раду у Данској је највиши проценат старијег становништва којима се обезбеђује дуготрајна нега. У популацији изнад 65 година старости проценат корисника дуготрајне заштите износи 12%, док је код популације старије од 80 година живота тај проценат 29% (Eurostat, prema European Social Policy Network 2018).

Корисници дуготрајне неге у установама за смештај корисника: Значајно мања заступљеност корисника у установама је и очекивана. Ипак, како скандинавске земље пружају свеобухватну заштиту, очекивано је средње развијена заступљеност присутна и у односу на овај домен. Удео особа старијих од 65 година који помоћ и подршку добијају кроз смештај у установе није занемарљив и износи 4,5%. Процент лица која су старија од 80 година, а смештени су у установе значајно је већи, готово три пута. Тако проценат лица старијих од 80 година живота који су смештени у установе и на тај начин остварују дуготрајну негу износи 13% (ОЕЦД 2023).

Финансирање дуготрајне неге од стране државе: Данска, као и све друге Скандинавске земље издваја висок проценат БДП-а за дуготрајну негу у *делу здравствене заштите*, чак и за ЕУ стандарде. Овај проценат у Данској износи чак 2,55%. У Европи једино Шведска, Норвешка и Холандија издвајају виши проценат БДП-а него Данска (Savina 2018). За компоненте дуготрајне неге у *делу социјалне заштите* издвајања су очекивано значајно мања и износе 0,25% БДП-а (ОЕЦД 2023).

Доступност услуга и начин организације дуготрајне неге: Данска има експлицитну политику промовисања принципа

деинституционализације и као таква представља пионира у обезбеђењу услуга у заједници и омогућавања наставка живота у природном окружењу, упркос потешкоћама. Оно што је карактеристика савременог система дуготрајне неге у Данској јесте фокус на превенцији, рехабилитацији, успостављању и одржавању капацитета за самосталан живот. Општи циљ јесте обезбеђење континуитета у животу старијих особа упркос потешкоћама. Финансијски критеријуми нису елиминациони у Данској, него свако лице које има потребу за дуготрајном негом личну помоћ и негу добиће без обзира на године и имовно стање, а у складу са индивидуалним планом пружања услуге. Дуготрајна нега почива на принципима децентрализације и организована је на локалном нивоу, у 98 општина (Council of the Europe 2014).

Шпанија

Припада категорији медитеранског модела. Он је „развијен у Италији, Шпанији, Португалу и Грчкој. Поред снажне улоге државе, подстиче се ослонац на породичне и рођачке групе. Традиционални обрасци понашања и снажан утицај православља и католицизма доприносе породичној солидарности и ширењу мрежа услуга у заједници” (Бркић 2013, 35).

Демографски показатељи: Шпанија је једна од ЕУ земаља са високо очекиваним повећањем старења становништва у наредном периоду. Тренутни проценат становништва Шпаније који је старији од 65 година, чини око 20% укупне популације (World Bank 2022). Очекује се да ће у Шпанији до 2060. године удео особа старијих од 80 година порастати са тренутних 5,5% на 14,9% (Council of Europe 2014).

Корисници дуготрајне неге без смештаја у институцију: Доступни подаци указују да су 5% особа старијих од 65 година корисници дуготрајне неге у Шпанији. Посматрано у односу на популацију изнад 80 година старости тај проценат је виши и износи 15% од укупне популације старије од 80 година живота (European Social Policy Network 2018).

Корисници дуготрајне неге у установама за смештај корисника: У Шпанији се уочава низак проценат старијих особа који су корисници дуготрајне неге са смештајем у установу. То је и очекивано имајући у виду традицију и начин организовања система социјалне заштите. Процент особа старијих од 65 година који су

корисници дуготрајне неге износи 2%. Међу популацијом старијом од 80 година живота тај проценат је дупло виши, али и даље износи скромних 4% (ОЕЦД 2023).

Финансирање дуготрајне неге од стране државе: Од држава ЕУ које су у овом раду представљене, Шпанија издваја процентуално најмањи део свог БДП-а на дуготрајну негу корисника у делу система који припада *здравственој заштити*. Тај проценат у Шпанији износи 0,85% БДП-а према подацима Еуростат-а и Савине (Еуростат 2019, Savina 2018). Очекивано нижи проценат издваја се за активности из делокруга *социјалне заштите*. Овај проценат износи 0,05% БДП-а (Еуростат 2019, Savina 2018).

Доступност услуга и начин организације дуготрајне неге: Услуге које су доступне у оквиру дуготрајне заштите у Шпанији подразумевају помоћ на даљину, помоћ у кући, помоћ у личној нези, као и привремени смештај у резиденцијалну установу ради неге и смештај у резиденцијалну установу на неодређено. Успостављена је мрежа јавних институција које припадају регионалним владама, а оне заједно са локалним организацијама, националним референтним центрима и легално сертификованим приватним пружаоцима пружају ове врсте услуга. Такође, Законом који је почео са применом 2007. године (бр. 39/2006) препознате су могућности и новчаних давања, а оне се одобравају сходно степену зависности, имајући у виду економски статус особе (Council of the Europe 2014). Закон, такође, препознаје и *неформалне неговатеље* као значајни ресурс у пружању ове врсте подршке и предвиђа, у дефинисаним случајевима, новчане и услужне бенефите за ову категорију.

Стање у Републици Србији

На самом почетку треба указати на проблематику која је присутна у Републици Србији, а она се односи на чињеницу да дуготрајна нега као таква није термилошки препозната у нормативним актима. Напротив, о њеном карактеру, распрострањености, капацитетима, могуће је доносити закључке само на основу дубље анализе. Она подразумева анализу садржаја активности свих појединачно доступних услуга које припадају дуготрајној нези сходно дефиницији шта она подразумева.

Тај принцип анализе садржаја доступних услуга и активности које оне подразумевају примењен је и на овом месту и сходно наведеном извођени су закључци.

Демографски показатељи: Република Србија прати негативне токове присутне у већини Европских држава, а који се односе на континуирано смањење броја становника. Осим тога, Републику Србију карактерише и све већа заступљеност, како процентуално, тако и у апсолутним бројевима старијих особа.

Последњи подаци из извештаја Републичког завода за статистику о попису становника (2022) указују да је број становника Србије мањи од 7.000.000 (6.647.003 становника). Како још увек нису објављени детаљни подаци последњег пописа, треба указати на последњу пројекцију кретања становништва РЗС. У њој се као проценат особа старијих од 65 година живота наводи 21,1% (Републички завод за статистику 2021). Неке предикције указују да би 2060. године у Србији могло да буде око 32% особа старијих од 65 година живота (Републички завод за социјалну заштиту 2022).

Корисници дуготрајне неге без смештаја у институцију: Из извештаја Републичког завода за социјалну заштиту (2022) види се да се проценат старијих особа који су корисници система социјалне заштите око 8%, са извесним, али не значајним, разликама у односу на регион. Доступни подаци указују на потребу за овом врстом подршке, али исто тако упућују на претпоставку о високој заступљености збрињавања кроз подршку коју пружају неформални неговатељи, који нису на евиденцији (Бабовић и др. 2022). Ипак, компарирајући резултате истраживања уочава се својеврстан раскорак у проценту старијих особа којима је доступна дуготрајна нега, у односу на проценат старијих који извештавају о потреби те врсте. Овај закључак изводи се јер „међу особама старијим од 65 година, чак 40,7% је оних којима је потребна дуготрајна нега због тешкоћа у функционисању” (63).

Из истраживања које је објављено 2016. године, ауторки Гордане Матковић и Милице Страњаковић, види се да је у том периоду број корисника износио око 16.300 корисника ове врсте. За највећи број корисника услуга дуготрајне неге реализована је посредством услуге Помоћ у кући (Матковић и Страњаковић 2016). Из актуелнијих података који су доступни, уочава се присуство истог тренда. Израчунавајући проценат старијег становништва који су корисници овог типа услуга долази се до податка да је он нешто нижи од 1.3%.

Корисници дуготрајне неге у установама за смештај корисника: Из истог извештаја Републичког завода може се доћи до података који број корисника користи услуге смештаја. Наиме, наводи се да је укупан број корисника услуге смештаја износи 21.348. Такође, у наставку се наводи да највећи број корисника услуга смештаја чине старије особе. Калкулацијом се добија податак да је број корисника 15.257 (Републички завод за социјалну заштиту 2022), што представља око 1,2% у укупном броју старијих.

Финансирање дуготрајне неге од стране државе: Посматрајући издвајања из БДП-а за дуготрајну негу, није могуће пронаћи званичан податак који је проценат намењен искључиво за ову намену, али постоје налази истраживања који су се бавили овом проценом. С тим у вези, као релевантан податак треба посматрати налаз истраживања професорке Матковић где наводи да „расходи државе за дуготрајну негу се могу грубо проценити на 0,55% БДП-а, од чега највише одлази за новчане накнаде” (Матковић 2012, 16). Овај податак говори да Србија процентуално издваја мање новца за финансирање услуга дуготрајне неге од наведених представника ЕУ, како процентуално из буџета, тако и последично у апсолутним износима које се опредељују за ову намену.

Доступност услуга и начин организације дуготрајне неге: Систем социјалне заштите, у оквиру ког се примарно обезбеђује дуготрајна нега, организован је кроз доступност услуга смештаја у установе за ову намену, али и кроз различите врсте услуга у заједници које подржавају останак у природном окружењу.

Иако је и наша држава заузела правац деинституционалног развоја система, ипак може се рећи да је значајан број установа за смештај организован на институционалним основама. Старијима су доступне различите услуге смештаја (превасходно кроз Установе за смештај одраслих и старих лица) и значајан број установа овог типа успостављен је и успоставља се у Србији. Осим тога, нормативно се препознаје модел за успостављање различитих услуга у заједници, али је проблем њихова мала доступност или потпуна недоступност у одређеним локалним самоуправама.

Систем почива на децентрализацији, јер су локалне самоуправе махом надлежне за организацију рада услуга (Дневне услуге у заједници) (Правилник о ближим условима и стандардима за пружање услуга социјалне заштите 2013). Пружаоци услуга могу бити јавне, државне установе, непрофитне организације али и

приватни пружаоци који су стекли лиценцу за рад (Правилник о лиценцирању организација социјалне заштите 2013).

Неформални неговатељи у Републици Србији нису формално препознати, па им због саме те чињенице нису доступни различити облици помоћи и подршке који би подржали њих као особе које се старају о блиским особама у стању потребе за таквом врстом подршке.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Полазећи од уводне хипотезе закључно разматрање треба почети од напомене да је јасно да разлике постоје у функционисању и организацији дуготрајне неге, а нарочито је то изражено у делу који се односи на неформалну негу. Такође, разлике се уочавају и када је реч о издвајању финансијских средстава, односно процента БДП-а на дуготрајну негу. Процент становништва које припада категорији старијих особа, а пружа им се дугорочна нега, такође је различит. Ове различитости присутне су како унутар држава представника ЕУ, а нарочито у компарацији Србије и наведених ЕУ чланица.

Када је реч о сличностима, оне се највише уочавају у односу на *демографске трендове*. Демографски трендови су мање – више слични у свим приказаним државама. Ти трендови недвосмислено се уочавају кроз актуелне, али и предиктивне податке. Оно што су чињенице јесте да је за сва друштва карактеристично то да старе и да је све већи апсолутни број, али и процентуални удео у укупној популацији старијих особа, а последично све мање средње старосне доби, а нарочито младих. Осим тога, ваља напоменути да су предикције исто тако врло сличне. А оне указују да ће све мање становништва насељавати простор тих држава (нарочито је то изражено у Републици Србији), а да ће све већи удео у том укупном броју (који ће континуирано бити све мањи) чинити особе које су старије од 65 година живота.

Говорећи о финансијским издвајањима, такође, различитост се уочава у процентима БДП-а који су намењени за дуготрајну негу и заштиту и међу наведеним представницима ЕУ. Тако, представник медитеранског модела, Шпанија, издваја значајно мање него друге државе представнице које су описане. Република Србија издваја мање средстава из буџета од свих наведених представника ЕУ.

Компарирајући са три наведене државе чланице Србија је најближа по издвајању Шпанији (која издваја најмањи проценат БДП-а), али издваја мање средстава и од ње.

Замисао организације дуготрајне неге и заштите врло је слична у свим државама, а уочава се сличност и у регулацији у нашој држави и земљама ЕУ. Ипак сличност је идентификована кроз дубљу анализу, јер нормативни оквир не препознаје појам дуготрајне неге. Она се, такође, уочава у опредељењу да се следи концепт деинституционализације, али и у организацији услуга у заједници које подржавају могућност да корисници остану у свом природном окружењу. Ипак, тренд који је присутан у свим ЕУ државама, а квантитативно је представљен, говори да је тамо много већи број корисника услуга у заједници (односно без смештаја у установу), док је код нас скоро па једнак број корисника који се налазе на смештају у установи и оних који добијају подршку останку у заједници.

Велике и значајне разлике, поредећи Србију са ЕУ државама, уочавају се у препознавању и положају *неформалних неговатеља*. Они у Србији нису уопште препознати као категорија извршилаца дуготрајне неге. Самим тим њима није на располагању ни једна врста институционалне подршке (нпр. у унапређењу капацитета, јачању отпорности, психо-социјалној подршци и сл.). За разлику од Србије они су препознати у ЕУ државама, а нарочито им је доступна врло разноврсна подршка у Немачкој.

Положај и заступљеност неформалне и формалне неге различита је и унутар ЕУ држава, о чему говоре и подаци из истраживања где се указује да је „у Немачкој и Шпанији, формална нега релативно мало заступљена, а неформална развијена. Данска и Холандија су пример високо заступљене формалне неге која се комбинује са мањом улогом неформалне” (Kraus et al. 2010, 21).

Све у свему, компарирајући карактеристике дуготрајне неге и заштите које су присутне у ЕУ државама и Србији, јасно је да је доста разлика и понека сличност. Сличност се уочава у демографским индикаторима, као и у декларативном опредељењу за слеђење концепта деинституционализације. Ипак, слеђење овог концепта различито је у Србији и ЕУ државама, јер индикатори указују да је у ЕУ далеко већи број корисника услуга које подржавају останак код куће уз помоћ и подршку. У Србији је ситуација другачија и врло сличан број корисника услуга смештаја и подршке у природном

окружењу. Такође, разлика која је присутна у овом контексту јесте и у односу на проценат популације која користи услуге дуготрајне неге. Код нас је тај проценат значајно нижи него у ЕУ земљама.

Разлике су такође присутне и у односу на положај неформалних неговатеља, али о томе је било више речи у претходном делу.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Бабовић, Марија, Тијана Вељковић, Наташа Тодоровић, Милутин Врачевић, Божидар Дакић, Јована Чворић, и Оливера Вуковић. 2022. *Приступ услугама дуготрајне неге у Републици Србији*. Београд: Црвени крст Србије.
- Врачевић, Милутин, Наташа Тодоровић, Дејана Станисављевић, и Наташа Милић. 2019. *Ментално здравље неформалних неговатеља*. Београд: Црвени крст Србије.
- Бркић, Мирослав. 2013. „Карактеристике система социјалне заштите у Србији и Европи.” *Социјална политика* 48 (1): 33 – 51. doi: 10.22182/sp.12013.2.
- Бркић, Мирослав. 2014. „Услуге у заједници – претпоставка процеса деинституционализације.” *Социјална политика* 49 (2): 31 – 44. doi: 10.22182/sp.22014.2.
- Закон о социјалној заштити, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 24/2011.
- Јовановић, Владимир, и Мирослав Бркић. 2016. „Концепт нормализације.” *Социјална политика* 51 (1): 7–25. doi: 10.22182/sp.12016.1.
- Матковић, Гордана, и Милица Страњаковић. 2016. *Мапирање услуга социјалне заштите у надлежности јединица локалних самоуправа у Републици Србији*. Београд: Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије.
- Правилник о ближим условима и стандардима за пружање услуга социјалне заштите, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 42/2013.
- Правилник о лиценцирању организација социјалне заштите, „Службени гласник Републике Србије” бр. 42/2013.
- Републички завод за статистику [РЗС]. 2021. „Процене становништва, 2020.” *Републички завод за статистику*. Последњи приступ: 9. март 2023. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2021/Pdf/G20211181.pdf>.

- Републички завод за социјалну заштиту [РЗС]. 2022. „Пунолетни у систему социјалне заштите у 2021. години.” *Републички завод за социјалну заштиту*. Последњи приступ: 11. март 2023. <http://www.zavodsz.gov.rs/media/2355/punoletni.pdf>.
- Републички завод за статистику [РЗС]. 2023. „Крајњи резултати Пописа становништва, домаћинства и станова 2022.” *Републички завод за статистику*. Последњи приступ: 7. мај 2023. <https://popis2022.stat.gov.rs/sr-latn/5-vestisaopstenja/news-events/20230428-konacnirezpopisa/?a=0&s=0>.
- Bonsang, Eric. “Does informal care from children to their elderly parents substitute for formal care in Europe?” *Journal for Health Economic*. 28 (1): 143–54. doi: 10.1016/j.jhealeco.2008.09.002.Epub.
- Council of the Europe [CoE]. 2014. *Adequate social protection for long-term care needs in an ageing society – Report jointly prepared by the Social Protection Committee and the European Commission services*. Luxemburg: Publication Office of the European Union.
- Colombo, Francesca, Ana Llana-Nozal, Jerome Mercier, and Frits Tjadens. 2011. *Help Wanted?: Providing and Paying for Long-Term Care*. Paris: OECD Health Policy Studies. doi: 10.1787/9789264097759-en.
- Fagerström, Cecilia, and Ania Willman. 2014. *Country report: Denmark – Home care across Europe*. London: European Observatory on Health System and Policies.
- Gabanyi, Monika. 2014. „Водeći principi dugotrajne zaštite starih u kućnom okruženju.” *Socijalna politika*. 49 (3): 29–49. doi: 10.22182/sp.32014.3.
- Genet, Nadine, and Wienke Boerma. 2014. *Home care across Europe – Current structure and future challenges*. London: European Observatory on Health System and Policies.
- Genet, Nadine, Wienke Boerma, and Madelon Kroneman. 2012. “Home care across Europe: current structure and future challenges.” *World Health Organization. Regional Office for Europe*. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/327948>.
- Garms-Homolova, Vjenka, Harriett Finne – Soveri, Eva Topinková, Cordula Wagner, and Roberto Bernabei. 2016. “Proposal of a service delivery integration index of home care for older persons: Application in several European Cities.” *International Journal of Integrated Care*. 17 (6): 31–47. doi: 10.5334/ijidc.159.

- Hutchinson, Arthur. 2013. *Country report: Englandd – Home care across Europe*. London: European Observatory on Health System and Policies.
- Kraus, Markus, Monika Riedel, Esther Mot, Peter Williame, Gerald Rohrling, Thomas Czypionka. 2010. *A Typology of long – term care systems in Europe. Enepri Research Report No.91*. Brussels: European Network of Economic Policy Research Institutes.
- Matković, Gordana. 2012. “Long-Term Care of the Elderly – Current Status, Policies and Dilemmas.” *Stanovništvo* 50 (1), 1–18. doi: 10.2298/STNV1201001M.
- OECD. 2005. *Long-term care for older people*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- OECD. 2013. *A Good Life in Old Age? Monitoring and Improving Quality in Long-term Care*. Paris: OECD Health Policy Studies. https://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/a-good-life-in-old-age_9789264194564-en.
- OECD. 2023. “Population (indicator).” Paris: *OECD*. <https://data.oecd.org/pop/population.htm>.
- Shultz, Erika. 2010. *The Long – Term Care System for Elderly in Denmark. European Network of Economic Policy Research Institutes. Enerpi Reasearch Report No. 73 – Contribution to WPI of the Ancien Project*. Brussels: European Network of Economic Policy Research Institutes.
- Spasova, Slavina. 2018. “Challenges in long-term care in Europe – A study of national policies”. *European Commission*. <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=89&newsId=9185>.
- Spasova, Slavina. 2019. “Challenges in long-term care in Europe. A study of national policies. Synthesis report.” *European Social Policy Network (ESPN), European Commission*. <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=1135&newsId=9185&furtherNews=yes>.
- TNS Opinion & Social. 2007. *Health and long-term care in the European Union. Special Eurobarometer 283/Wave 67.3*. Brussels: European Commission.
- World Bank. 2022. “Population ages 65 and above (% of total population).” *World Bank*. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.65UP.TO.ZS>.

Vladimir Jovanović

Faculty of Social Work, Ljubljana

CONCEPTUALIZATION OF LONG-TERM CARE POLICIES FOR THE ELDERLY POPULATION – ANALYSIS OF SERBIA’S (IN)COMPLIANCE WITH THE CHARACTERISTICS OF THE POLICIES IN THE EUROPEAN UNION

Resume

Long-term care policies are aimed at the most vulnerable parts of the population and are characterized by the (non) existence of opportunities, choices, alternatives, lack of (or not) the autonomy of choice, human rights, and the humanity of society. Thus, through the conception of social policies of long-term care, the social relationship towards those who are long-term dependent on other people’s support in order to perform their daily activities, meet basic needs, and be socially integrated is regulated. This work focused on the analysis of the compliance of these aspects of social policy in Serbia and the European Union, using the comparative method, in relation to the indicators of the relevant areas. The subject of the research is focused on social policies and that part of them that refers to the long-term care of the elderly population. Territorial determination implies an analysis of the situation in the Republic of Serbia and the countries of the European Union. The aim of the work was to determine the similarities and differences in the basic elements of long-term care policies, and to conduct a comparative analysis in relation to the Republic of Serbia and relevant representatives of the corresponding social-political models recognized in the member states of the European Union. The paper tried to answer the question of whether there are differences in the formulation and provision of long-term care, as well as what are the similarities and differences in content, both in relation to the determined

funds and the available support activities. Through the analysis, it was determined that the comparison of Serbia and EU representatives identifies that the characteristics of long-term care that are present in EU countries and Serbia indicate many differences and some similarities. The similarity is observed in the demographic indicators, as well as in the declarative determination to follow the concept of deinstitutionalization. However, the following of this concept is different in Serbia and EU countries, because the indicators show that in the EU there is a far greater number of users of services that support staying at home with help and support. In Serbia, the situation is different and the number of users of accommodation and support services in a natural environment is very similar. Also, the difference that is present in this context is in relation to the percentage of the population that uses long-term care services. In our country, that percentage is significantly lower than in EU countries. Significant differences are also observed in relation to the position and support of informal caregivers. In the Republic of Serbia, this type of support is not even normatively recognized, and institutional mechanisms do not provide any assistance to these persons. Unlike Serbia, the EU has defined various support mechanisms for this category of population.

Keywords: Long-Term Care, Social Policy, European Union, Elderly, Beneficiaries, Republic of Serbia

---

* Овај рад је примљен 15. марта 2023. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. маја 2023. године.

УДК 504.61(73:55)''2017-2021''

DOI: 10.5937/pr76-43701

Прегледни рад

Петар Милутиновић*

Институт за европске студије, Београд

ИРАНСКИ НУКЛЕАРНИ СПОРАЗУМ КАО ОДРАЗ НЕСАГЛАНОСТИ У ТРАНСАТЛАНТСКИМ ОДНОСИМА ТОКОМ АДМИНИСТРАЦИЈЕ АМЕРИЧКОГ ПРЕДСЕДНИКА ДОНАЛДА ТРАМПА

Сажетак

У средишту овог рада јесте анализа последица спровођења Заједничког свеобухватног плана деловања (тзв. Ирански нуклеарни споразум) на дивергентне спољнополитичке приступе као главне показатеље неусклађености у односима између Сједињених Америчких Држава и Европске уније за време администрације 45. америчког председника Доналда Трампа (*Donald Trump*). Док су се САД једнострано повукле из овог споразума, државе чланице ЕУ су у њему остале. Сједињене Државе и Европска унија, са једне и Иран, са друге стране, имали су потпуно различите дефиниције сопствене националне безбедности, инсистирајући на својој унилатералној безбедности, а притом не успевајући да проблем рedefинишу у правцу међусобне безбедности. Међутим, поред тога, САД и државе чланице ЕУ, иако обе забринуте за своју безбедност услед могућег настанка нуклеарно наоружаног Ирана уместо комплементарног, имале су конкурентски приступ овом питању. Користећи метод студије случаја, као и аналитичко-дедуктивни метод и метод анализе садржаја, аутор објашњава разлику у овом приступу кроз концепт стратешке

---

* petar.milutinovic@ies.rs

културе САД и ЕУ и закључује да су оне последица различитог поимања међународних односа, али и различитих идентитетских карактера ова два актера.

Кључне речи: Ирански нуклеарни споразум, Доналд Трамп, спољна политика, национална безбедност, стратешка култура, Сједињене Америчке Државе, Европска унија

УВОД

У средишту предмета овог рада јесу савремени трансатлантски политички односи и динамика њиховог кретања за време администрације 45. америчког председника Доналда Трампа у контексту једностраног иступања Сједињених Америчких Држава из Заједничког свеобухватног плана деловања (*Joint Comprehensive Plan of Action – JCPOA*; у даљем тексту – Ирански нуклеарни споразум), те (пре)останка држава чланица Европске уније при поменутом споразуму. Главна теза рада јесте да је америчка администрација Доналда Трампа са својим више реалистичким и хобсовским погледом на међународне односе, те другачијим схватањем америчког националног интереса на Блиском истоку, усвојила другачији приступ у обуздавању нуклеарног наоружавања Ирана у односу на приступ Европске уније, који је условљен више либералном и кантовском природом погледа на међународне односе. Једностраним спољнополитичким поступцима, администрација Доналда Трампа ризиковала је да нанесе штету и пољуља сопствени кредибилитет у односима са Европском унијом. Са друге стране, Европска унија остаје привржена мултилатерализму и очувању Иранског нуклеарног споразума.

Предмет истраживања јесу правци деловања спољне политике Сједињених Америчких Држава и Европске уније, у периоду од једностраног иступања америчког председника Доналда Трампа и његовог кабинета из Иранског нуклеарног споразума од 8. маја 2018. године до убиства Касема Сулејманија (*Qasem Soleimani*), генерала Иранске револуционарне гарде, 3. јануара 2020. године у Републици Ираку. Узеће се у разматрање тадашње стање и перспектива савремених трансатлантских политичких односа у контексту једностраног иступања. У складу са новом спољнополитичком

агендом и стратегијом, те више наклоњена реалистичком погледу на међународне односе, администрација Сједињених Америчких Држава, за време првог мандата председника Доналда Трампа, овим чином ризиковала је дубље сукобе и разилажење са Европском унијом око регионалних безбедносних питања. Тиме је постојала претња да се ограничи даље продубљивање и учвршћивање трансатлантског партнерства са водећим државама чланицама Европске уније, нарочито са Владом СР Немачке и Владом Републике Француске.

Додатно, предмет истраживања ће бити обрасци понашања, оличених у говорима и спољнополитичким поступцима, а који су у складу са различитим приступом САД и ЕУ око проблема спречавања теократског режима у Ирану да развије свој нуклеарни програм. Сходно томе, у средишту пажње биће период Трампове администрације, која је уз политичку вољу да раскине са наслеђем Обаине администрације, почела да сагледава Иран као фактор који узрокује нестабилност у региону Блиског истока. Као што је напоменуто, Трампова администрација није потврдила Ирански нуклеарни споразум и наставила да делује под његовим обавезама, искључиво због неповољних добити по САД односно великог броја његових недостатака. У раду ће се анализирати да ли америчка администрација Доналда Трампа имала конкретну спољнополитичку стратегију у односима са Европском унијом и Ираном. Такође, у раду ће се покушати одговорити на питање да ли је плодотворнији унилатерални или мултилатерални приступ регионалним безбедносним проблемима, узимајући у разматрање и питање да ли је ефективнији једностранни приступ једине суперсиле на свету или је, пак, потребна међународна коалиција држава да би се сузбиле нуклеарне амбиције Техерана.

Као аналитички концепт за разумевање узрока различитог приступа оба трансатлантска актера Иранском нуклеарном споразуму користићемо појам стратешке културе. Уколико разумемо стратешку културу као аналитички оквир који омогућава разумевање понашања држава, различита стратешка култура САД и ЕУ условила је дивергентне спољнополитичке приступе оба актера у имплементацији Иранског нуклеарног споразума. Наиме, стратешка култура представља зависну варијаблу која предодређује одређене опције за актере у домену безбедности и одбране, и стога утиче на њихово понашање, али га не детерминише. Поред тога, савремено схватање појма стратешке културе сугерише да се понашање државе

не може објаснити искључиво на основу анализе материјалних фактора и спровођења одређене политике, већ и кроз разматрање норми, идеја и веровања, односно образаца понашања који обликују спољну и безбедносну политику те представљају важан фактор у разумевању стратешких избора.

Рад је подељен на три дела. У првом делу аутор прави кратак осврт на концепт стратешке културе, који је условио размимоилажење у оквиру трансатлантских односа током америчке администрације Доналда Трампа у вези са спровођењем Иранског нуклеарног споразума. У другом делу, аутор се осврће на политичке последице одређених праваца деловања спољне политике САД према ЕУ и Иранском нуклеарном споразуму, а у трећем делу прави се осврт на последице праваца деловања спољне политике ЕУ према САД и Иранском нуклеарном споразуму.

ЈЕДНОСТРАНО ИСТУПАЊЕ СЈЕДИЊЕНИХ АМЕРИЧКИХ ДРЖАВА И ПРИВРЖЕНОСТ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ ИРАНКОМ НУКЛЕАРНОМ СПОРАЗУМУ – ТРВЕЊА ИЗМЕЂУ ДИВЕРГЕНТНИХ СТРАТЕШКИХ КУЛТУРА

Чини се да се већина научника слаже да појам стратешке културе обухвата два фактора – материјални фактор, односно понашање које се односи на спровођење одређене политике, и културни фактор који обухвата декларисане или имплицитне идеје, очекивања, вредности и ставове (Тоје 2009). Међутим, поставља се питање који од ова два поменута фактора има предоминантан утицај на обликовање понашања друштвених актера, односно држава и политичких одлучилаца. Имајући у виду то да стратешка култура пре узрокује тенденције у понашању, односно да не детерминише понашање и политички избор, Колин Греј (*Colin Grey*) дефинише појам стратешке културе као „друштвено преносиве идеје, ставове, традиције, навике, мишљења и најпожељније методе деловања које су више или мање специфичне за посебну, географски одређену безбедносну заједницу која је имала јединствено историјско искуство” (Gray 1999, 51). Додатно, према Алистару Џонстону (*Alistair Johnston*), стратешка култура је „идеациони миље који ограничава избор у понашању” (Johnston 1995, 46). Ове дефиниције појма стратешке

културе узимамо као релевантне јер можемо рећи да је стратешка култура фактор који обликује стратешко понашање држава. Дакле, друштвени актери се не могу издвојити из њиховог културног и социјалног контекста у коме су укореењени, односно не могу се ослободити својих веровања и идеја о спољном свету и дубоко укореењеним нормама о одговарајућем понашању. Стога, утицај културе, идеја, норми, традиција, вредности могу пре објаснити мотивацију и узроке стратешког понашања држава и њихових политичких одлучилаца. Заправо, њихови поступци увек одражавају контекст стратешке културе у коме се налазе.

Трансатлантски односи, односно вишедеценијски и вишеслојни односи између Сједињених Америчких Држава и Европске уније, у хладноратовском и постхладноратовском периоду, били су обележени заједничким политичким начелима и интересима, али и сопственом амбивалентном природом (под појмом „трансатлантски односи” подразумевамо односе између Сједињених Америчких Држава и Европске уније као два геополитичка ентитета). Поменути односи могу се означити као чврсто пријатељски и савезнички, али и са појединим успонима и падовима у њиховом развоју (не наглашавамо атрибут билатерални с обзиром на то да Европска унија није држава, већ међународна организација са наддржавним обележјима, видети Димитријевић и Рачић 2011). Међутим, услед одређених тачака несагласности око спољнополитичких циљева између два кључна трансатлантска актера, односно америчке администрације председника Доналда Трампа и кључних држава чланица Европске уније, као и с обзиром на то да се природа трансатлантских односа доиста променила у односу на период Хладног рата, емпиријска је чињеница да су трансатлантски односи, сходно различитим политичким приоритетима и визијама, (по)остали „лабави и прагматични” (Вајденфелд и Веселс 2010, 337). Отуда се различита трвења између дијаметрално супротстављених политичких начела, те њима условљених спољнополитичких приступа и интереса Сједињених Америчких Држава и Европске уније, испољавају и у региону Блиског истока, конкретно по питању Исламске Републике Ирана, односно спречавања развоја његовог нуклеарног програма и потенцијалног прибављања нуклеарног наоружања.

Ирански нуклеарни споразум је настао посредством интереса мултилатералне групе „P5+1”, коју чине 5 сталних чланица Савета безбедности Уједињених нација (САД, Велика Британија, Француска,

Кина и Русија) и Немачка, са основним циљем да се покуша осујетити напор иранских власти за обogaћивањем уранијума и прибављањем нуклеарног наоружања. Међутим, особена стратешка култура САД и ЕУ представља главни фактор који је утицао на дивергенцију у приступима оба трансатлантска актера у спровођењу Иранског нуклеарног споразума што је резултирало свеукупним анулирањем последица дипломатских напора у спречавању нуклеарног наоружавања Техерана. На тај начин, Ирански нуклеарни споразум показао се као недовољно релевантан фактор у спречавању нуклеарне пролиферације у региону Блиског истока.

Ирански нуклеарни споразум преточен је у правно обавезујућу резолуцију Савета безбедности УН 2231 (United Nations Security Council 2015) којом се утврђује процес надзорне инспекције међународне заједнице и предвиђа укидање санкција Уједињених нација према Ирану. Упркос његовој обавезности под међународним правом, Трампова администрација је утврдила да је у њеном националном интересу да прошири обухват релевантних безбедносних тема садржаних у Иранском нуклеарном споразуму. Ревидирани споразум не би укључивао само ирански нуклеарни програм, већ и друге контроверзне регионалне активности Ирана, као што су његова подршка тероризму, ракетни програм, нелегалне финансијске трансакције, те његова претња поморској односно сајбер безбедности, али и озбиљна кршења људских права (U.S. Department of State 2018). Са циљем да се свеобухватно обуздају амбиције Техерана за регионалном хегемонијом, решено је да се изврши ревизија, односно поновно преговарање другачије верзије споразума који би био свеобухватнији и опсежнији од тренутне, те уподобљен америчким стратешким интересима. Политичка последица таквог чина је била нарушавање трансатлантског јединства у здруженом наступу према споразуму и динамизирање безбедносне динамике у региону Персијског залива.

У складу са својом предизборном реториком и оценом да је Ирански нуклеарни споразум „један од најгорих уговора у нашој историји” (Трамп 2016, 15), због тога што штети америчким националним интересима док иде у корист иранској страни (*игра нултог збира*), амерички председник Доналд Трамп и његова администрација донели су одлуку о унилатералном иступању из предвиђених решења Иранског нуклеарног споразума 8. маја 2018. године. Споразум је окарактерисан као лош и штетан по америчке

националне интересе, јер даје Техерану превише економских користи, а да није учинио довољно да спречи Иран да развије нуклеарно оружје. Поред тога, Техеран је наставио са другим облицима дестабилизације региона Блиског истока. У Стратегији националне безбедности САД из децембра 2017. године, Иран је оптужен, упркос постигнутом споразуму, како наставља да спроводи своје злонамерне активности тиме што нарушава регионалну стабилност и безбедност на Блиском истоку и да као „светски водећи државни покровитељ тероризма (...) наставља да развија способније балистичке пројектиле и обавештајне капацитете, и да предузима злонамерне сајбер активности” (The White House 2017, 49). Са америчке стране, као одговор на поменуте активности, једнострано су уведене економске санкције које директно погађају владајући режим и привредне субјекте у Ирану. Иако је председник Трамп изражавао континуирану невољност да увуче САД у додатне ратове на Блиском истоку, истовремено је наредио убиство генерала Сулејманија и послао додатан контингент америчких војника у регион (The White House 2020). Последишно, Иран би могао да искористи ове мешовите сигнале и све већу жељу за америчким изолационизмом тако што би извршио више аката агресије и провокација како би подстакао америчке изолационистичке импулсе (Hitchcock 2020).

Међутим, владе Велике Британије, Француске, Немачке, те преостале државе чланице Европске уније остале су одлучно доследне поштовању решења из поменутог споразума. Са европске стране изјављено је да најмоћније државе чланице Европске уније остају континуирано посвећене постигнутом споразуму, као и да је Савет безбедности УН једногласно подржао Ирански нуклеарни споразум у Резолуцији 2231, те ова резолуција остаје обавезујући међународни правни оквир за решење спора око иранског нуклеарног програма (White 2018). У међувремену, Европска унија је покушала да ублажи ефекат једностраних америчких санкција против Ирана, тиме што је усвојила ажуриран блокирајући статут (*blocking statute*) у августу 2018. године, којим се поништавају америчке санкције према државама које тргују с Ираном (European Commission 2018). Осим тога, владе Велике Британије, Француске и Немачке успоставиле су посебан механизам трговине са Техераном – Инструмент за подршку трговинским разменама (*Instrument in Support of Trade Exchanges – INSTEX*), тј. трговински канал без долара између Европске уније и

Ирана, као модалитет заобилажења једностраних потеза америчке стране (Girardi 2019).

У својој предизборној кампањи, 45. амерички председник Доналд Трамп је вербално заговарао, начелно, суштинске и стратешке промене у спољној и безбедносној политици САД. Његова администрација је заступала ставове који су у складу са односом који републиканске администрације имају према међународним институцијама, придавајући им мањи значај у међународним пословима. Посматрано у целини, „Трампов првобитни приступ спољној политици обелоданио је веома националистички светоназор нултог збира, где би Сједињене Државе следиле своје интересе уз мало или нимало уважавања осталих” (Walt 2018, 133). Такве промене можемо окарактерисати као Трампову амбицију да поништи заоставштину Обаине администрације на плану спољне политике и да се начини стратешки заокрет у односу на њу (Trump 2020). За разлику од потоњег америчког председника Џозефа Бајдена (*Joseph Biden*) и његовог постепеног приступа оживљавању дипломатских напора са Техераном у вези са имплементацијом Иранског нуклеарног споразума, приступ Доналда Трампа показао се као свеобухватан и радикалан у анулирању безбедносних гаранција и дипломатских напора међународне заједнице у обуздавању апетита Техерана за нуклеарним наоружањем (Kostić i Stefanović 2021).

Можемо тврдити да су трансатлантски савезници кренули дивергентним путем у односу на њихов приступ Иранском нуклеарном споразуму, што значи да се спољнополитичке позиције, односно средства Трампове администрације и Европске комисије Жан-Клод Јункера (*Jean-Claude Juncker*) и Урсуле фон дер Лајен (*Ursula von der Layen*) унеколико међусобно разликују. Ипак, морамо истаћи да је спољнополитички циљ оба актера и даље остао истоветан – спречити Техеран да прибави нуклеарно наоружање и дестабилизује регион Персијског залива. Међутим, односи САД са најважнијим државама чланицама Европске уније, након узлазне путање сарадње, наново су кренули силазном путањом и достигли минимум нивоа разумевања и поверења по питању одрживости и безбедносних гаранција Иранског нуклеарног споразума.

Таква унилатерална промена америчког става и стратегије деловања утицали су на дивергенцију спољнополитичких позиција и средстава у односу на европске партнере, а у оквиру њихове претходно заједничке политике детанта са Ираном. Али, упркос овим

трзавицама у трансатлантским односима, већина европских влада сматра блиске политичке и економске везе са Сједињеним Државама императивом ослонца њихове спољне и безбедносне политике (Morelli and Archick 2018). Заправо, однос асиметричне зависности између њих представља стожер опстанка њиховог партнерства, иако су међусобне размирице и несугласице око појединих регионалних безбедносних проблема константно присутне.

ПРАВЦИ ДЕЛОВАЊА СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ САД ПРЕМА ЕУ И ИРАНСКОМ НУКЛЕАРНОМ СПОРАЗУМУ

Формално гледано, амерички председник, у сарадњи са својим непосредним саветницима и подређеним институцијама, представља доминантан субјекат при креирању америчке спољне политике, што значи да његова стратешка опредељења чине њене широке основе. Наиме, председник је изразито утицајан у домену високе политике, односно војно-политичких односа, као и спољне политике и економских односа са иностранством (Висковић 2007). Председниковом ауторитету и утицају у формулисању америчке спољне политике је „потчињен читав апарат егзекутиве, па и онај његов део који се бави спољнополитичким питањима” (92).

Сходно томе, склоност америчког председника Трампа ка више реалистичком и „хобсовском” виђењу међународних односа утицали су на реконцептуализацију америчке спољне и безбедносне политике. Такав поглед на свет, који наглашава анархичност међународног поретка и категорију снаге, види „међународне односе као џунглу у којој је ‘човек човеку вук’, а моћ је једино средство опстанка. Пошто су моћ, ресурси и статус ограничени, никоме се не може потпуно веровати. Данашњи пријатељ сутра може постати опасан ривал. У хобсовском свету односи између држава су игра на „све или ништа” (*zero-sum game*), у којој добитак за једну страну неизбежно значи губитак за другу” (Ејдус 2017, 34). Трампово успешно пословно искуство у области крупног бизниса и некретнина формирали су такво виђење да за њега „не постоји *win-win*, већ постоји игра нултог збира у његовом манихејском свету” (Simić i Živojinović 2019, 18). Такође, можемо тврдити да постоје две основне премисе Трамповог светоназора: прво, да су америчка

савезништва лоше погодбе, јер Вашингтон сноси трошкове и ризике, док савезници остварују користи; и друго, да би стога Америка требало да заузме више трансакционалан, *ad hoc* приступ односима чак и са својим савезницима (Brands 2018). Можемо рећи да је таква промена у одређењу америчког националног интереса утицала на квалитет односа у оквиру трансатлантског партнерства, као и на спољнополитички приступ америчке администрације региону Персијског залива, а нарочито при односима са режимом у Ирану и према Иранском нуклеарном споразуму.

Ова промена заснована је на начелу „принципијелног реализма”, утемељеног у кључном стратешком документу ове администрације – Стратегији националне безбедности из децембра 2017. године (The White House 2017). Стратегија је заснована на реализму, јер „признаје централну улогу моћи у међународној политици, потврђује да су суверене државе најбоља нада за миран свет и јасно дефинише наше националне интересе. Принципијелна је зато што је утемељена на знању да унапређење америчких принципа шири мир и просперитет широм света” (55). На основу тога, приступ Трампове администрације заснован је на јасним и одређеним стратешким приоритетима према европским савезницима и региону Блиског истока, а не на некохерентним тактичким потезима и спонтаним импулсима. Ипак, када је реч о стратешком односу према савезницима и партнерима, међу којима су најзначајније државе чланице Европске уније, у поменутој Стратегији стоји да су „савезници и партнери велика снага Сједињених Држава. Они директно додају политичким, економским, војним, обавештајним и другим способностима САД. Заједно, Сједињене Државе и наши савезници и партнери представљају нешто више од половине глобалног БДП-а. Ниједан од наших противника нема упоредиву коалицију” (37). Додатно, Стратегија јасно истиче да амерички савезници и партнери деле истоветне интересе и одговорност за одолевање ауторитарним трендовима, оспоравајући радикалне идеологије и одвраћајући потенцијалну агресију.

Што се тиче стратешког односа према Ирану и региону Персијског залива, процењено је да је иранска експанзија у региону учинила да Иран, путем партнера и посредника, пролиферацијом оружја и финансирањем, наставља да „развија способније балистичке пројектиле и обавештајне способности и предузима злонамерне сајбер активности. Ове активности су се непрекидно наставиле од нуклеарног споразума 2015. године” (The White House 2017,

49). Такође, како стоји, „претња од Ирана доприноси схватању да Израел није узрок проблема у региону. Државе су све више проналазиле заједничке интересе с Израелом у суочавању са заједничким претњама” (49). Како би одржали повољан однос снага на Блиском истоку, још једном је потврђено да ће Сједињене Државе сарађивати са својим партнерима на томе да неутрализују ирански утицај у региону и осујете његове напоре у прибављању нуклеарног наоружања.

Ипак, пошто се често у Стратегији уопштено спомињу „савезници и партнери”, а не поименце Европска унија или њене државе чланице, чини се да односи са ЕУ, односно очување њене целовитости и интегритета нису међу примарним стратешким приоритетима Трампове администрације. Стога, може се тврдити да је председник Трамп „први послератни амерички председник који верује да очување европског јединства не би требало да буде стратешки циљ САД” (Shapiro and Pardijs 2017, 2). Наиме, Трамп је заговарао став да трансатлантски однос сагледава у инструменталистичком погледу. Уколико не буде радикално преобликована, тврдио је Трамп током кампање, „Америка ће се једноставно удаљити од Европе, остављајући је да сама реши своје проблеме” (10). На тај начин, председник Трамп је повећао америчку преговарачку моћ, уз ризик да односи између САД и ЕУ изгубе свој међународни значај и утицај.

У околностима у којима је мало међународних актера изузето од Трампових критика, укључујући НАТО и европске савезнике, питање иранског нуклеарног програма и „неваљалог” режима у Ирану било је високо на агенди америчке администрације. Трамп је обећао да ће „његов приоритет по ступању на место председника САД бити укидање Иранског нуклеарног споразума. У последњим данима кампање више је разматрао „поновно преговарање” о споразуму него његово „распуштање” или „укидање”, али се негативан став није мењао” (Недељковић 2017, 55). Трамп и његова администрација се „не либе да о споразуму јавно говоре као о делу слагалице у којој недостаје велики број пузли како би слика била потпуна и како би споразум био подеснији за америчке интересе. Према досадашњим иступима, пузле које недостају јесу следеће: одсуство подршке Ирана терористичким организацијама широм света, окончавање програма развоја балистичких пројектила и поштовање људских права. С обзиром на то да Трамп Ирански нуклеарни споразум не посматра одвојено од наведених проблема, можемо закључити да

би предлог ревизије споразума укључивао све недостајуће елементе слагалице” (2017).

С обзиром да није постигнут компромисни договор са европским партнерима, 8. маја 2018. године, Трампова администрација донела је одлуку да формално прекине своје учешће у Иранском нуклеарном споразуму и предузме додатне мере са циљем сузбијања наводних субверзивних активности иранског режима. Јасно је предочено да „понашање Ирана угрожава национални интерес Сједињених Држава”. У председничком меморандуму, којим је озваничено једнострано иступање САД из споразума, стоји да председник Трамп не верује да је „наставак омогућавања ублажених санкција у вези са Иранским нуклеарним споразумом према Ирану у националном интересу Сједињених Држава”. Утврдио је да је у националном интересу Сједињених Држава да се поново уведу санкције које су биле укинуте или од којих се одустало (The White House 2018).

Имајући у виду то да САД немају успостављене дипломатске нити развијене економске и трговинске односе са Ираном, америчка администрација је увела секундарне санкције. Оне се односе само на оне резиденте (физичка или правна лица), углавном са територије држава чланица Европске уније које послују на иранском тржишту или сарађују са иранским компанијама. Будући да подразумевају да привредни и финансијски субјекти из других земаља, које послују са Ираном, неће моћи да послују и са САД, и с обзиром да су санкцијама обухваћени најзначајнији привредни и финансијски сектори, већина водећих светских компанија, банака и других пословних институција, а посебно из западних земаља, нема интенцију да доводе у питање своје далеко значајније послове са америчким партнерима.

Тиме је, упркос америчкој декларативној подршци трансатлантском јединству, фокус америчке администрације, у овом случају, био стављен на друге важне спољнополитичке partnere у региону Персијског залива, попут Израела и Саудијске Арабије. Овим чином америчка администрација ризиковала је да Европску унију означи као заштитника власти у Ирану, с обзиром на искључив став председника Трампа да „они, који из било ког разлога, одлуче да не сарађују са нама стају на страну нуклеарних амбиција иранског режима, и против народа Ирана и мирољубивих држава света” (The White House 2018).

Овакво спољнополитичко поступање америчке администрације имало је одређене политичке последице по трансатлантске односе, подразумевајући под тим дипломатску изолацију и неповерење Сједињених Држава у односу на своје европске савезнике по овом питању. Због тога што су САД једина светска суперсила, „амерички лидери, без обзира на своје политичко убеђење, осуђени су на другачији поглед на свет од својих европских колега (...) Сједињене Државе разумеју економски значај и тежину Европске уније, али јој признају само ограничен спољнополитички капацитет” (Динан 2009, 565).

Дакле, Трампова администрација „у великој мери посматра ЕУ кроз призму економије и мање је склона да ЕУ сматра важним политичким и безбедносним партнером” (Archick et al. 2020, 9). Стога, реална промена у постављању САД, подразумевајући под тим ставове Трампове администрације у прилог умањивања значаја мултилатерализма и наглашавања државоцентричне суверености, довела је до тога да сарадња и консултације са Европском унијом по овом питању не буду високо на њеној листи приоритета. Заправо, оваква америчка спољна политика има своје корене у „давно успостављеним конзервативним националистичким идејама о односу САД према свету, стратегији која је била одлика модерних републиканских председништава” (Herbert, McCrisken, and Wroe 2019, 210). У односу на њих, Трампова спољнополитичка стратегија представља само континуитет тих идеја у савременом политичком дискурсу. Ипак, за спољнополитичку елиту са обе стране Атлантика, шира погодба међу трансатлантским савезницима остаје под императивом њеног очувања, јер доприноси већој међусобној безбедности, повећавајући њихов обострани глобални утицај и финансијску моћ.

ПРАВЦИ ДЕЛОВАЊА СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ ЕУ ПРЕМА САД И ИРАНСКОМ НУКЛЕАРНОМ СПОРАЗУМУ

У овом делу рада усредсредићемо се на период деловања Европске комисије Жан-Клод Јункера и Урсуле фон дер Лајен према Сједињеним Државама и Иранском нуклеарном споразуму. Наиме, Европска унија је актер са глобалним економским и трговинским

утицајем, преваходно заснованим на мекој и нормативној моћи, али „само у збиру појединачних капацитета држава чланица” (Ковачевић 2012, 161). Овде мислимо на најмоћније државе попут влада тадашње чланице Уједињеног Краљевства, али и данашњих најмоћнијих држава чланица Немачке и Француске које имају доминантан утицај на формулисање европских спољнополитичких ставова. На почетку, морамо казати да Унија, као један од својих циљева по Уговору о Европској унији, настоји да „очува мир, спречи сукобе и ојача међународну безбедност” (The Treaty on European Union 2012, чл. 21, ст. 2). Како би то остварила, она ће „промовисати мултилатерална решења заједничких проблема, посебно у оквиру Уједињених нација” (ст. 1).

Поред „реалистичког хладноратовског модела моћи који нуде Сједињене Државе, сада имамо либералну европску суперсилу која представља супарнички скуп вредности, адекватнијих потребама и стварностима постмодерног међународног система” (Лишанин 2017, 159). Према томе, можемо констатовати да је стратешки светоназор Европске уније на међународне односе више либералне и кантовске природе, наглашавајући под тим несумњив значај слободне трговине и универзалних вредности, попут демократије, слободе и поштовања међународног права. Из такве перспективе, Ирански нуклеарни споразум сагледан је као један од градивних чиниоца архитектуре система нуклеарне непролиферације у региону Блиског истока. Номинално, ЕУ је имала супстантивни значај у дипломатским преговорима који су резултирали његовим креирањем, те је остала на линијама његовог очувања и афирмације. Наравно, сходно својој *sui generis* природи, Европска унија има изузетан значај за очување кредибилитета мултилатералног преговарања и одрживост донетих одлука посредством тога.

Према Глобалној стратегији ЕУ из јуна 2016. године, Европска унија је посвећена мултилатералном систему заснованом на договореним правилима (*rules-based global order*), уз нагласак на подршку мултилатералним уговорима и поретку УН. У њој се каже да „можемо промовисати договорена правила која би обуздала политику моћи и допринела мирном, фер и просперитетном свету. Ирански нуклеарни споразум је јасна илустрација ове чињенице” (European External Action Service 2016, 15). Такође, Европска унија ће наставити да на основу примене Иранског нуклеарног споразума „постепено укључује Иран у областима као што су трговина, истраживање,

животна средина, енергија, борба против трговине људима, миграције и друштвене размене. Она ће продубити дијалог са Ираном и земљама Савета за сарадњу у заливу (*Gulf Cooperation Council*) о регионалним сукобима, људским правима и антитероризму, настојати да се спречи ширење постојећих криза и ојача простор за сарадњу и дипломатију” (35). Такође, у Глобалној стратегији назначено је да пролиферација оружја за масовно уништење остаје претња по безбедност Европе, те да ће европске државе настојати да користе сва расположива средства ради решавања криза пролиферације, попут иранског нуклеарног програма (35). Поред тога, истакнута је неопходност у продубљивању сарадње са САД, али да би „европско наступање према САД било конзистентније, државе чланице ЕУ морају да се окупе око заједничких идеја. Због тога се мора разграничити надлежност Уније и њених држава чланица” (Манчић, Ђукић, и Јевтић 2015, 301).

Као својеврсна „шаргарепа” за власт у Ирану, због придржавања одредби нуклеарног споразума, од јануара 2016. године поступно су уклоњене оне европске економске, односно финансијске санкције у вези са његовим нуклеарним програмом. После тога, уприличена је историјска посета делегације Европске уније Ирану на челу са Високом представницом ЕУ Федериком Могерини (*Federica Mogherini*), а у чијем саставу су били комесари из различитих ресора, углавном из области енергетике, трговине и индустрије, што указује на питања од највећег значаја за Европску унију у тадашњој фази односа (Rettman 2016). Договорено је да се прошири и учини свеобухватнијим сарадња Ирана и Европске уније у областима од заједничког интереса, попут политичких консултација, људских права, економске сарадње, транспорта, енергетике, науке и истраживања, образовања и културе, те миграција и хуманитарне сарадње (European Commission 2016).

Поред тога, Европски парламент усвојио је резолуцију Стратегија ЕУ према Ирану након нуклеарног споразума октобра 2016. године, која предвиђа остварење могућности новостворене сарадње (European Parliament 2016). Уопштено, можемо рећи да се резолуцијом исказује потреба стратешког и структуралног дијалога између ЕУ и Ирана, те предвиђа успостављање институционалног система и процеса за спровођење договорених програма и активности. Резолуција је тематски обухватила области од узајамног интереса, попут политичког дијалога, трговине и економских питања, секторске

сарадње, регионалне безбедности, социо-економских питања, владавине права, демократије и људских права. Сходно томе, председник Трамп се суочио са тежњом својих традиционалних европских савезника да Ирански нуклеарни споразум опстане. Можемо рећи да је групација ЕЗ држава, као и остатак држава чланица Европске уније, видела у њему кредибилан и одржив дипломатски успех.

У међувремену, многе пословне компаније из Европске уније најавиле су капиталне инвестиције и уговарање свог пословања на иранском тржишту (Sharafedin 2017). Ипак, „главне европске финансијске институције и друге банке биле су опрезне при обављању трансакција с Ираном. Несигурност у вези с могућим поновним увођењем укинутих америчких санкција и страх од кршења оних америчких санкција које су остале на снази су међу наведеним разлозима такве уздржаности” (Cimino-Isaacs and Katzman 2017, 2). За Европу, Иран је посебно био обећавајући пример брзо растуће земље у настајању, која је последњих година помогла да се регион извуче из тешке дужничке кризе (Ewing and Reed 2018).

Трампове изјаве о другачијем стратешком односу САД према Иранском нуклеарном споразуму изазвале су опречне реакције са друге стране Атлантика. Висока представница ЕУ за Заједничку спољну и безбедносну политику Федерика Могерини изјавила је да „то није билатерални споразум, он не припада ниједној појединачној земљи и није ни на једној земљи да га раскине. Ради се о мултилатералном споразуму који је једногласно одобрен Резолуцијом 2231 Савета безбедности. (...) Ми као међународна заједница – а нарочито као ЕУ, не можемо себи да дозволимо демонтирање нуклеарног споразума који делује и који се извршава” (European External Action Service 2017). Тиме је истакла став Европске уније да било каква ревизија, односно промена Иранског нуклеарног споразума није реална опција. На министарском нивоу Савета Европске уније, понавља се посвећеност очувању и спровођењу споразума уз став да „док ЕУ изражава забринутост у вези са балистичким ракетама и појачаним тензијама у региону, понавља потребу да се они третирају ван Иранског нуклеарног споразума, у одговарајућим форматима и форумима”. Додатно, ЕУ је спремна да активно промовише и подржи иницијативе како би се обезбедило стабилније, мирније и безбедније регионално окружење (Council of the European Union 2017).

Такође, Висока представница ЕУ Федерика Могерини изјавила је да је посебно забринута најавом увођења нових санкција, и да је Европска унија „одлучна да делује у складу са својим безбедносним интересима, те да заштити своје економске инвестиције”. Ипак, оценила је да Сједињене Државе остају најближи партнер Европске уније (European External Action Service 2018). Карактеришући Ирански нуклеарни споразум као политичку обавезу под међународним правом, односно Резолуцијом 2231 Савета безбедности УН, све државе чланице Европске уније га недвосмислено третирају као кључног за очување њихове колективне безбедности. Сходно томе, „европски званичници, који су 12 година радили на преговорима, били су узнемирени због иступања САД, јер су веровали да САД игноришу европске кључне интересе националне безбедности” (Calamur 2018).

Истовремено, ЕУ није у стању да се договори о колективним циљевима и стратегијама у односу према САД (Shapiro and Pardijs 2017). То је због тога што треба имати у виду посебан значај Француске, Велике Британије и Немачке, јер без „усклађивања њихових култура и приближавања њихових политика, стратешко ‘обликовање’ ЕУ тешко се може остварити” (Вукчевић 2013, 232–233). Нема сумње да је заједничко сагледавање САД и ЕУ да Иран представља претњу по регионалну безбедност, али „опажања о томе колико је нуклеарни Иран опасан (или може бити) варирају од оних које сагледавају Сједињене Државе до оних које доживљавају неке европске земље и Европска унија као колективни међународни актер” (De Castro 2009, 26). Тиме је отворен простор за међусобна размимоилажења до којих може доћи „када сагледавање спољне претње више није примарни интерес; на пример, ако ирански нуклеарни циљеви постану мање опиљиви, а комерцијални интереси важнији” (Wickett 2018, 30).

ЕУ види интеграцију Ирана у међународну заједницу као начин да се умањи његов латентни интерес за нуклеарно оружје, принцип који је потврђен у ЕУ стратегији непролиферације из 2003. године. У економској сфери, интереси се такође разликују. Америчке санкције, чак и ако директно не крше Ирански нуклеарни споразум, могу директно или индиректно утицати на треће земље које послују с Ираном. Ризик ретроактивних новчаних казни и пенала, или чак могућа забрана учешћа на америчким финансијским тржиштима због пословања са Ираном, значила је да су се међународне европске банке уздржале од обнављања свог пословања тамо. То је поткопало очекивања Ирана и Европе за економску сарадњу (Cronberg 2017).

Стога, после увођења америчких секундарних санкција, Европска комисија решила је да заштити своје резиденте приликом обављања трансакција са Ираном. Наиме, усвојила је ажурирани блокирајући статут, како би „умањила њихов утицај (*мисли се на америчке санкције*) на интересе ЕУ компанија које легитимно послују у Ирану”. Тиме се настоје заобићи или евентуално ублажити пузајуће негативне последице по европску економију. Овај статут „дозвољава оператерима ЕУ да надокнаде штету која настаје због америчких вантериторијалних санкција од особа које су их проузроковале и поништава ефекте у ЕУ било које пресуде страних судова на основу њих. Такође, забрањује лицима ЕУ да се придржавају тих санкција” (European Commission 2018).

Као још један напор да се заобиђу америчке санкције, а независно од Европске уније, владе Велике Британије, Немачке и Француске решиле су да буду иницијални оснивачи посебног механизма за трговину са Ираном без употребе долара. Са седиштем у Паризу, Инструмент за подршку трговинским разменама (*Instrument for Supporting Trade Exchanges – INSTEX SAS*) има за циљ да „пружи економским оператерима неопходан оквир за обављање легитимне трговине са Ираном” (European External Action Service 2019). Такође, ЕУ улаже напоре да операционализује овај специјални механизам ради превазилажења америчких санкција (*Special Purpose Vehicle*), са циљем очувања ефективних финансијских канала и међусобних легитимних трговинских токова. Међутим, овај механизам није имао много успеха, јер његов обим роба и даље обухвата углавном храну и хуманитарне потрештине (Girardi 2019).

Изгледа да се Сједињене Државе и Европска унија „данас држе опречних ставова: ЕУ жели да интегрише Иран у међународну заједницу, а Сједињене Државе желе да га изолују. ЕУ и други партнери желе да се споразум реализује онако како је договорено; Сједињене Државе желе да поново преговарају. Док су Европљани изразили спремност да договоре посебан споразум о тестирању ракета, Сједињене Државе желе да било који споразум о тестирању ракета буде везан за нуклеарни споразум” (Cronberg 2017, 257). Чак и пре иступања САД, „председник Макрон и други изразили су потребу за проширивањем нуклеарног споразума ради решавања његових проблема. Уколико ово није била само преговарачка тактика намењена очувању споразума, ЕУ има обавезу, чак и након иступања САД, да осмисли ефикасне политике којима ће исправити недостатке

споразума и сузбити иранску агресију” (Schwammenthal 2018, 224). Заправо, тиме је Европска унија изабрала приступ дипломатског ангажмана, док су САД изабрале приступ дипломатске изолације.

Имајући у виду напете односе у региону Персијског залива, као и победу демократског председничког кандидата Џозефа Бајдена на америчким председничким изборима у новембру 2020. године, а када је реч о питању будуће трајекторије трансатлантских односа, можемо да закључимо да ће то питање бити једно од најважнијих на спољнополитичкој агенди. И упркос променама на поменутих изборима, нови амерички председник је суочен са промењеним спољнополитичким околностима и у стратешком смислу мале су шансе повратка на претходно стање трансатлантских односа. У међувремену, док је Ирански нуклеарни споразум у некој врсти лимба, јер су га напустила два његова најважнија потписника – САД и Иран, шиитски ирански режим је на путу да себи прибави нуклеарно наоружање што би му несумњиво гарантовало сопствени опстанак. Мада не можемо рећи са сигурношћу, али такав чин би потенцијално могао да доведе до хоризонталне пролиферације нуклеарног наоружања у региону. У том случају, сунитски супарници иранском режиму, попут Саудијске Арабије, Кувајта и осталих заливских држава, настојали би да развију сопствене капацитете дефанзивних нуклеарних бојевих глава и пропратног материјала. Такав низ догађаја учинио би Блиски исток још узаврелијим регионом безбедносне динамике.

ЗАКЉУЧАК

У закључним разматрањима можемо констатовати да унилатерално иступање САД из Иранског нуклеарног споразума представља додатну политичку и безбедносну трзавицу у оквиру трансатлантских односа. Услед несагласности америчке администрације Доналда Трампа и Европске уније око њиховог заједничког стратешког приступа обуздавању нуклеарних амбиција Техерана дошло је практично до суспензије Иранског нуклеарног споразума. Тиме је разилажење Сједињених Држава и Европске уније, односно њених водећих држава чланица – Немачке и Француске, створило такве (не)прилике у региону Персијског залива да је потенцијално нуклеарно наоружавање иранског режима сасвим реална могућност. Користећи метод анализе садржаја и аналитичко-дедуктивну методу,

закључујемо да Трампова више реалистичка и хобсовска визија америчког преимућства у свету, која подразумева „Америку на првом месту” (*“America First”*) и протекционистичке мере, чини његову администрацију антагонистички настројеном према снажном партнерству са Европском унијом, која је више либералне и кантовске природе. Користећи Ирански нуклеарни споразум као студију случаја ради разматрања њиховог дивергентног приступа, можемо рећи да Трамп, без обзира на свој радикализам, представља више симптом него узрок затегнутих трансатлантских односа. Њихове дивергентне позиције не представљају никакву новину у дугој историји међусобног спољнополитичког размимоилажења. Заправо, Трампова администрација само је наставила континуитет ривалских и супротстављених приступа регионалним проблемима у односу на Европску унију.

Није изненађење да међусобне фрустрације и повремено непродуктивно ривалство представљају сталне одлике трансатлантских односа. Њихов однос је такав да се не заснива на привременим или *ad hoc* принципима, већ филозофске и културне, а тиме условљене и разлике у спољним политикама држава Европе и САД, представљају трајне постулате њиховог међусобног дипломатског општења. Додатно, појавом Доналда Трампа на политичкој и међународној сцени само се пробудио и јасно истакнуо већ постојећи дубоки конзервативизам и презир према старим америчким савезницима и партнерима у великом делу америчког политичког естаблишмента и јавног мњења. Стога, током трајања америчке администрације Доналда Трампа јединство трансатлантских партнера око приступа Иранском нуклеарном споразуму почело је да се круни. Трампова администрација са својим више реалистичким и хобсовским погледом на међународне односе разликује се од стратешког светоназора Европске уније, која је више либералне и кантовске природе. Сходно томе, услед другачијег поимања америчког националног интереса на Блиском истоку, поготово у односу на Иран, Трампова администрација унилатерално је иступила из предвиђених решења Иранског нуклеарног споразума. Тиме је ризиковала да у очима држава чланица Европске уније буде оправдано сагледана са мање кредибилитета и као штетан чинилац по међународну безбедност. Можемо рећи да су политичке последице таквог поступања узајамно дипломатско удаљавање и изолација, као и отварање простора за продубљивање међусобног неповерења. Са

друге стране, Европска унија остаје привржена свом дипломатском ангажману и претежно мултилатерално-институционалном деловању, те сходно томе и опстанку Иранског нуклеарног споразума. Стога, Сједињене Државе имају проактивну, а Европска унија реактивну позицију у односу на спровођење споразума. Мада, проактивно америчко унилатерално спољнополитичко поступање може се окарактерисати и као понашање које најгрубље крши међународно право, и које заправо, иде много даље од Ирана, тежећи да своју хегемонију успостави и према сопственим европским савезницима. Такође, САД нису развиле довољно кредибилне идејне механизме којима би потенцијално приволели своје европске партнере да иступе из Иранског нуклеарног споразума уз одређене гаранције. Заправо, таква збивања допринела су већој кохезији Европске уније, односно довела су до унапређивања немачко-француских односа.

Сједињене Државе и Европска унија, са једне и Иран, са друге стране, имали су потпуно различите дефиниције сопствене националне безбедности, инсистирајући све време на својој унилатералној безбедности притом не успевајући да проблем редефинишу у правцу међусобне безбедности. Због инсистирања Сједињених Држава углавном на безбедносној димензији Иранског нуклеарног споразума, те Европске уније на економској, приступ оба трансатлантска савезника уместо као комплементаран, показао се као конкурентски. Заправо, амерички и европски спољнополитички циљеви су комплементарни по питању осујећивања иранских амбиција за нуклеарним оружјем, али истовремено постоји својеврсно надметање између њих за примат у региону. Јер, упркос декларативној подршци обе стране истоветном циљу, њихова особена стратешка култура и поимање природе међународних односа међусобно се разликују и, у складу са тим, њихови приступи у решавању регионалних спољнополитичких горућих тема.

Напослетку, политички односи између САД и ЕУ остају затегнути и напети, односно представљају стање „пријатељства и непријатељства у исто време” (*frenemies*). Тиме се указује да се ради о релативним нијансама и менама у односима, које карактеришу скоро редовне појаве проблема и криза личне и системске природе. Али, трансатлантско партнерство остаје утемељено на тези да његове користи надмашују трошкове, што потврђује њену својеврсну трансакционалну природу. Чини се да све док су САД носећи стуб овог асиметричног партнерства радиће се о безначајним трзавицама.

Стога, иако је иранска нуклеарна криза само додатно проширила већ постојеће пукотине у трансатлантским односима, те изазвала нежељене последице које ризикују да нанесу генеричку штету по безбедност блискоисточних влада, а и шире, даља ерозија тих односа нема изгледа на битније преобликовање стабилне и савезничке, али пак, ривалске природе трансатлантског партнерства.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Вајденфелд, Вернер, и Волфганг Веселс. 2010. *Европа од А до Ш. Приручник за европску интеграцију*. Београд: Конрад Аденауер Штифтунг.
- Висковић, Иво. 2007. *Између завере и бирократског хаоса – како се ствара спољна политика САД*. Београд: ИП Добар наслов, Факултет политичких наука.
- Вукчевић, Дејана. 2013. *Европска унија као стратешки актер*. Београд: Институт за политичке студије.
- Димитријевић, Војин, и Обрад Рачић. 2011. *Међународне организације*. Београд: Правни факултет Универзитета Унион и Службени гласник.
- Динан, Дезмон. 2009. *Све ближе Унија – увод у европску интеграцију*. Београд: Службени гласник.
- Ејдус, Филип. 2017. *Међународна безбедност: теорије, сектори и нивои*. Београд: Универзитет у Београду – Факултет политичких наука.
- Ковачевић, Марко. 2012. „Актерство и моћ Европске уније.” *Годишњак Факултета политичких наука* 6 (7): 145–163.
- Лишанин, Младен. 2017. „Реалистички приступи теоријском промишљању спољне и безбедносне политике Европске уније.” *Политичка ревија* 51 (1): 157–174 .
- Манчић, Невена, Јелена Ђукић, и Марина Јевтић. 2015. „Европска унија као изазивач Сједињеним Државама.” У *Сједињене Америчке Државе и изазивачи*, ур. Драган Р. Симић, Драган Живојиновић и Никола Јовић, 243–309. Београд: Универзитет у Београду – Факултет политичких наука.
- Недељковић, Стеван. 2017. „Трамп у борби против Споразума о нуклеарном програму Ирана и проблем тродимензионалне слагалице.” *Политички живот* 14: 49–62.

- Трамп, Доналд Џ. 2016. *Обогаљена Америка: како Америку учинити поново великом*. Београд: Службени гласник.
- Archick, Kristin, Shayerah Ilias Akhtar, Paul Belkin, and Derek E. Mix. 2020. *Transatlantic Relations: U.S. Interests and Key Issues*. Washington D.C.: Congressional Research Service.
- Brands, Hal. 2018. *American Grand Strategy in the Age of Trump*. Washington, D.C.: Brookings Institution Press.
- Calamur, Krishnadev. 2018. "Pompeo Declares Economic War on Iran." *The Atlantic*, 21 May 2018. Last accessed: 21. December 2022. <https://www.theatlantic.com/international/archive/2018/05/pompeo-declares-economic-war-on-iran/560795/>
- Cimino-Isaacs, Cathleen D., and Kenneth Katzman. 2017. *Doing Business with Iran: EU–Iran Trade and Investment Relations*. CRS Insight.
- Council of the European Union. 2017. "Iran nuclear deal: EU statement on the Joint Comprehensive Plan of Action." *Council of the European Union*, 16 October 2017. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/10/16/iran-nuclear-deal-eu-jcpoa/>.
- Cronberg, Tarja. 2017. "No EU, no Iran deal: the EU's choice between multilateralism and the transatlantic link." *Nonproliferation Review* 24 (3–4): 243–259.
- De Castro, Rubén Herrero. 2009. "Foreign Policy and Transatlantic Relations: A Matter of Perceptions, Images, Objectives, and Decisions." In *Perceptions and Policy in Transatlantic Relations: Prospective Visions from the US and Europe*, eds. Natividad Fernández Sola and Michael Smith, 26–46. London and New York: Routledge.
- European Commission [EC]. 2016. "Joint statement by the High Representative/Vice-President of the European Union, Federica Mogherini and the Minister of Foreign Affairs of the Islamic Republic of Iran, Javad Zarif." *European Commission*. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/STATEMENT_16_1441.
- European Commission [EC]. 2018. "Updated Blocking Statute in support of Iran nuclear deal enters into force." *European Commission*. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_18_4805
- European External Action Service [EEAS]. 2016. "A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy". *European External Action Service*. https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eugs_review_web_0.pdf

- European External Action Service [EEAS]. 2017. “Remarks by HR/VP Mogherini on the latest developments regarding the implementation of the Joint Comprehensive Plan of Act. European External Action Service.” *European External Action Service*. https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/33922/remarks-high-representativevice-president-federica-mogherini-latest-developments-regarding_en
- European External Action Service [EEAS]. 2018. “Remarks by HR/VP Mogherini on the statement by US President Trump regarding the Iran nuclear deal (JCPOA).” *European External Action Service*. https://eeas.europa.eu/delegations/iran/44238/remarks-hrvp-mogherini-statement-us-president-trump-regarding-iran-nuclear-deal-jcpoa_en
- European External Action Service [EEAS]. 2019. “Statement by High Representative/Vice-President Federica Mogherini on the creation of INSTEX, Instrument for Supporting Trade Exchanges.” *European External Action Service*. https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/57475/statement-high-representativevice-president-federica-mogherini-creation-instex-instrument_en
- European Parliament [EP], “Resolution of European Parliament of 25 October 2016 on the EU strategy towards Iran after the nuclear agreement (2015/2274(INI))”. *European Parliament*. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2016-0402_EN.pdf
- Ewing, Jack, and Stanley Reed. 2018. “European Companies Rushed to Invest in Iran. What Now?” *The New York Times*. Last accessed: 22. December 2022. <https://www.nytimes.com/2018/05/09/business/iran-nuclear-trump-business-europe.html>
- Girardi, Annalisa. 2019. „INSTEX, A New Channel to Bypass U.S. Sanctions and Trade with Iran.” *Forbes*, 9 April 2019. Last accessed: 22. December 2022. <https://www.forbes.com/sites/annalisagirardi/2019/04/09/instex-a-new-channel-to-bypass-u-s-sanctions-and-trade-with-iran/#378b6e3270f7>
- Gray, Colin. 1999. “Strategic Culture as Context: The First Generation of Theory Strikes Back.” *Review of International Studies* 25 (1): 49–69.
- Herbert, Jon, Trevor McCrisken, and Andrew Wroe. 2019. *The Ordinary Presidency of Donald J. Trump*. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan.

- Hitchcock, Mark. 2020. *Showdown with Iran: Nuclear Iran and the Future of Israel, the Middle East, and the United States in Bible Prophecy*. Nashville, TN: Emanate Books.
- Johnston, Alastair. 1995. "Thinking about Strategic Culture." *International Security* 19 (4): 36–43.
- Kostić, Marina, i Andrej Stefanović. 2021. "The Biden Administration and Arms Control." *Политика националне безбедности* 21 (2): 45–73.
- Morelli, Vincent L., and Kristin Archick. 2018. *Transatlantic Relations in 2018*. CRS Insight.
- Rettman, Andrew. 2016. "EU visit to Iran designed to reassure banks." *EUobserver*. Last accessed: 22. December 2022. <https://euobserver.com/foreign/133047>
- Schwammenthal, Daniel. 2018. "Europe, the US and the Iran deal: The need to resolve transatlantic disagreements." *European View* 17 (2): 218–226.
- Shapiro, Jeremy, and Dina Pardijs. 2017. *The Transatlantic Meaning of Donald Trump: a US-EU Power Audit*. London: European Council on Foreign Relations.
- Sharafedin, Bozorgmehr. 2017. "Factbox: Iran's deals with foreign firms since easing of sanctions." *Reuters*. Last accessed: 22. December 2022. <https://in.reuters.com/article/iran-nuclear-economy-deals/factbox-irans-deals-with-foreign-firms-since-easing-of-sanctions-idINKBNICK0CX>
- Simić, Dragan, i Dragan Živojinović. 2019. "Western Balkans U. S. Policy in the context of the President Trump's Grand Strategy." *Српска политичка мисао* 65 (3): 13–42.
- Treaty on European Union [TEU], OJ C 191, 29.7.1992, p. 1–112. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF.
- The White House. 2017. "National Security Strategy of the United States of America". The White House: Washington D.C. Last accessed: 8. December 2022. <https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>,
- The White House. 2018. "Ceasing U.S. Participation in the JCPOA and Taking Additional Action to Counter Iran's Malign Influence and

- Deny Iran All Paths to a Nuclear Weapon”. The White House: Washington D.C. Last accessed: 11. December 2022. <https://trumpwhitehouse.archives.gov/presidential-actions/ceasing-u-s-participation-jcpoa-taking-additional-action-counter-irans-malign-influence-deny-iran-paths-nuclear-weapon/>
- The White House. 2020. “Remarks by President Trump on the Killing of Qasem Soleimani”. The White House: Washington D.C. Last accessed: 8. December 2022. <https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-killing-qasem-soleimani/>
- Toje, Asle. 2009. „Strateška kultura kao analitički alat – istorija, mogućnosti, geopolitika i vrednosti: primer EU.” *Bezbednost Zapadnog Balkana* 14: 3–23.
- Trump, Donald Jr. 2020. *Liberal Privilege: Joe Biden and the Democrats’ Defense of the Indefensible*. New York, NY: Donald Trump Jr.
- United Nations Security Council [UNSC]. 2015. “Security Council Resolution 2231 (2015)”. New York: United Nations. Last accessed: 8. December 2022. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/225/27/PDF/N1522527.pdf?OpenElement>
- U.S. Department of State. 2018. “*Outlaw regime: A Chronicle of Iran’s Destructive Activities*”. Washington D.C: U.S. Department of State. Last accessed: 8. December 2022. <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2018/12/Iran-Report.pdf>
- Walt, Stephen M. 2018. *The Hell of Good Intentions: America’s Foreign Policy Elite and Decline of U.S. Primacy*. New York, NY: Farrar, Straus and Giroux.
- White, Jeremy B. 2018. “UK, France and Germany issue joint statement attacking Trump’s withdrawal from Iran nuclear deal.” *Independent*, 8 May 2018. Last accessed: 11. November 2022. <https://www.independent.co.uk/news/world/iran-nuclear-deal-latest-trump-macron-us-theresa-may-merkel-europe-response-a8342126.html>
- Wickett, Xenia. 2018. *Transatlantic Relations Converging or Diverging*. London: The Royal Institute of International Affairs, Chatham House.

Petar Milutinović

Institute of European Studies, Belgrade

**THE IRAN NUCLEAR AGREEMENT AS
A REFLECTION OF DISAGREEMENTS
IN THE TRANSATLANTIC RELATIONS
DURING THE ADMINISTRATION OF THE
AMERICAN PRESIDENT DONALD TRUMP**

Resume

At the center of this work is the analysis of the consequences of implementing the Joint Comprehensive Plan of Action (also known as – the Iran nuclear deal) on divergent foreign policy approaches as the main indicators of the mismatch in relations between the United States and the European Union during the administration of the 45th US President Donald Trump. While the US unilaterally withdrew from this agreement, EU member states remained in it. The United States and the European Union, on the one hand, and Iran, on the other, had completely different definitions of their own national security, insisting on their unilateral security, while failing to redefine the problem in the direction of mutual security. However, in addition, the US and EU member states, although both concerned about their own security due to the possible emergence of a nuclear-armed Iran, instead of a complementary approach to the issue had a mutually competing one. Using the case study method, as well as the analytical-deductive method and the content analysis method, the author explains the difference in this approach through the concept of the strategic culture of the US and the EU and concludes that they are a consequence of the different understanding of international relations, but also due to the different identity characters of these two actors. The main thesis of the paper is that the US administration of Donald Trump, with its more realistic and Hobbesian view of international relations, and a different

understanding of the US national interest in the Middle East, adopted a different approach to curbing Iran's nuclear armament ambitions compared to the approach of the European Union, which is conditioned by a more liberal and Kantian nature of its view on international relations. With unilateral foreign policy actions, Trump's administration risked causing damage and shaking its own credibility in relations with the European Union. On the other hand, the European Union remains committed to multilateralism and the preservation of the Iran nuclear deal. The subject of this research is the direction of the foreign policy actions of the United States and the European Union, in the period from the unilateral withdrawal of Trump's cabinet from the Iran nuclear agreement on May 8th, 2018, until the assassination of Qasem Soleimani, a general of the Iranian Revolutionary Guard on January 3rd, 2020 in the Republic of Iraq. The current state and perspective of contemporary transatlantic political relations in the context of unilateral withdrawal will be taken into consideration. In accordance with its new foreign policy agenda and strategy, and more inclined to a realistic view of international relations, the Trump administration risked deeper conflicts and divergence with the European Union over regional security issues. Thus, there was a threat to limit the further deepening and strengthening of the transatlantic partnership with the leading member states of the European Union, especially with the government of the Federal Republic of Germany and the government of the Republic of France. Additionally, the subject of research will be the patterns of behavior, embodied in speeches and foreign policy actions, which are consistent with the different approaches of the US and the EU to the problem of preventing the theocratic regime in Iran from developing its nuclear program. Accordingly, the focus will be on the period of the Trump administration, which, with its political will to break off with the legacy of the Obama administration, began to perceive Iran as a factor causing instability in the Middle East region. The Trump administration did not ratify the Iran nuclear agreement and continued to act under its obligations, solely because of the

unfavorable benefits and a large number of shortcomings for the US. Thus, the paper will analyze whether the US administration of Donald Trump had a concrete foreign policy strategy in relations with the European Union and Iran. Also, the paper will try to answer the question of whether a unilateral or multilateral approach to regional security problems is more fruitful, taking into consideration the question of whether the unilateral approach of the only superpower in the world is more effective or, on the other hand, an international coalition of states is needed to suppress the Tehran's nuclear ambitions.

Keywords: Iran nuclear deal, Donald Trump, foreign policy, national security, strategic culture, United States of America, European Union

---

* Овај рад је примљен 27. јануара 2023. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. маја 2023. године.

УДК 342.738:004.056(560)
004.738.5:351.083.8(560)

DOI: 10.5937/pr76-43696

Прегледни рад

Даница Лазовић*

Институт друштвених наука, Београд

ПОЛИТИКА ПРАВА НА ПРИВАТНОСТ И ЗАШТИТА ПОДАТАКА О ЛИЧНОСТИ НА ИНТЕРНЕТУ: СТУДИЈА СЛУЧАЈА ТУРСКЕ

Сажетак

Право на приватност и право на заштиту података о личности постају једно од најзначајнијих питања у области владавине права и поштовања фундаменталних права и слобода. Развитак модерних технологија, а пре свега интернета је допринео увећању значаја ових права али и све већој пажњи коју им националне и међународне институције придају. Република Турска, као једна од најзначајнијих држава на међународном плану, по свом стратешком положају, економској, политичкој и војној моћи, доспела је у средиште интересовања медија, међународних и наднационалних организација попут Уједињених нација и Европске уније у контексту процене поштовања људских права и слобода. Политичке промене настале усвајањем уставних амандмана који су начелно препознали значај наведених права, супротно очекивањима, допринеле су њиховом већем кршењу и расту моћи извршне власти, при чему турски политички систем све више добија карактеристике хиперпрезидентијализма. Основна питања на које ће рад настојати да одговори односе се на расветљавање стварног значаја и садржаја ових права, постојаност турске легислативе у односној области и испитивање утицаја легислативе на стварно стање по питању њиховог

---

* d.lazovic96@gmail.com

поштовања. Будући да је Република Турска држава која претендује на чланство у Европској унији, биће неопходно размотрити и правно наслеђе Европске уније у овој области.

Кључне речи: приватност, заштита података о личности, Република Турска, легислатива, интернет

УВОД

Стање владавине права у области коришћења интернета и у контексту заштите података о личности и приватности постаје савремена и значајна академска тема у доба глобализације и растућег обима размене информација на друштвеним мрежама. У политичком и практичном смислу, недостатак владавине права у овим областима доприноси затварању државе и њених грађана према свету и онемогућава развој плурализма, демократије и транспарентности. Самим тим, оставља се простор властима да кроз контролу медија и интернета утичу на обликовање јавног мњења, проток и доступност информација. Питање цензуре интернета, злоупотребе личних података грађана и нарушавања њихове приватности од стране власти постаје важно питање у савременим друштвима, где се примећују све раширеније тенденције власти да посредством своје политичке моћи утичу на ограничавање слободног коришћења и приступа садржајима на интернету (Warf 2010, 123).

Поред тога, власти које настоје да ограниче фундаментална људска права и слободе, често коришћењем своје етаблиране политичке позиције онемогућавају висок степен приватности грађанима, контролишући њихове приватне податке и пратећи начин на који учествују у животу на мрежи. У том контексту, Република Турска није била изузетак оваквим тенденцијама. Иако су усвојени многи закони који се баве областима људских права и слобода, најпре у сајбер простору (*cyber space*), евидентан је раскорак између прокламованих законских правила и практичног стања, са изузетком оних одредби представљају неки вид озакоњења државног мешања у приватну сферу појединца и потпуно нарушавање заштите података о личности и права у овом домену.

Легислатива у области медија и интернета у Турској базира на се Закону бр. 5.651, усвојеном 2007. године. У периоду од 2007. до данас,

Турска је прошла кроз процес уставних промена, након референдума одржаног 2017. године, када је већина грађана подржала увођење хиперпредседничког система, који је омогућио веће концентрисање моћи у рукама председника. Закон је промењен амандманима 2014. године. Доношењем Закона бр. 7.253. из 2020. године, легислатива о интернету додатно је изменила правила игре, наметнула још оштрије санкције за кршење предвиђених одредби и онемогућила приступ многим страним сајтовима, чиме се стање владавине права у области слободе медија и изражавања драстично погоршало.

Чланом 4. Закона бр. 7.253, Управа за информационе и комуникационе технологије (*Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu*) као основно национално регулаторно и инспекцијско тело у области телекомуникација добила је улогу контролора над страним провајдерима. Страни провајдери су обавезани да оснују своја представништва у Турској, сачињена од турских држављана или резидената. Складно усвојеном закону, представништва страних провајдера у обавези су да подносе шестомесечне извештаје о раду, уклањају неподобне садржаје, прикупљају личне податке корисника у Турској, као и да плаћају административне и судске казне у случају кршења донетог закона (видети *Kanun 7253/2020*). Закон о заштити личних података (*Kişisel Verilerin Korunması Kanunu*) познатији као Закон бр. 6.698 усвојен је 2016. године, те поред споменутих Закона о интернету чини један од основних легислативних оквира који ће бити предмет анализе са циљем стварања комплетне слике о поштовању једног од круцијалних људских права у које спада и право на заштиту података о личности.

Овај истраживачки рад настоји да кроз анализу релевантне легислативе у области заштите права на приватност и права на заштиту података о личности одговори на питање да ли је постојање закона у односним областима позитивно или негативно допринело стварном поштовању тих права у пракси, као и да појасни могуће импликације које интернет заједно са другим модерним средствима комуникације производи у домену споменутих права.

РАЗВОЈ ПРАВА НА ПРИВАТНОСТ И ПРАВА НА ЗАШТИТУ ПОДАТАКА О ЛИЧНОСТИ

Право на заштиту података о личности једно је од фундаменталних људских права о коме почиње да се говори и

пише још у античко доба, али се правни корени његовог схватања у савременој мисли најпре налазе у правним тековинама Сједињених америчких држава (САД), Организације Уједињених нација (ОУН) и Европске уније (ЕУ).

Право на заштиту приватности препознато је у есеју *Право на приватност* аутора Семјуела Варена (*Samuel Warren*) и Луиса Брендејса (*Louis Brandeis*). У есеју *Право на приватност*, аутори констатују да промене које се дешавају у свету морају бити праћене конституисањем и признавањем нових права, која настоје да омогуће правну заштиту појединаца у новонасталим околностима.

Између осталог, право на приватност појединца неопходно је утемељити у правном поретку и дати му универзални значај (*Warren and Brandeis 1890, 193–220*). У том контексту, право на приватност ране америчке јуриспруденције у том домену односи се на право да будемо остављени на миру (*right to be left alone*). Развој новинарства допринео је угрожавању приватности појединца због објављивања различитих мање или више истинитих тврдњи, као и слика појединаца. Све већа изложеност приватности појединца у јавности, путем медија као што су новине, допринела је угрожавању слобода појединца и права да буде остављен на миру (196). Доношење Универзалне декларације о људским правима 1948. године од стране тела као што су ОУН, представља велики корак у утемељивању основних слобода и права људи. Глобални значај Универзалне декларације о људским правима огледа се у чињеници да је усвојена у ОУН, телу које по свом саставу одликује изразита хетерогеност у религијском, културном, социјалном, политичком и економском смислу, што показује да је универзалност права и значај његове свеобухватне заштите препознат на глобалном нивоу без обзира на унутрашње разлике које неминовно постоје међу државама чланицама. Чланом 12. Декларације истиче се да: „Нико не сме бити изложен произвољном мешању у приватни живот, породицу, стан или преписку, нити нападима на част и углед” (Универзална декларација о људским правима 1948, чл. 12). Поред тога, истим чланом истиче се да је нужно обезбедити законску заштиту од таквих напада свим грађанима.

Тенденције уобличавања, дефинисања и промоције људских права и слобода потекле под окриљем УН, испраћене су и на европском континенту, најпре у правним оквирима ЕУ. Током 1950. године, усвојена је Европска конвенција о људским правима,

која је значајна због бројности и просторне разноврсности држава потписница Савета Европе (Council of Europe [COE], n.d.). Будући да је усвојена под окриљем Савета Европе, у чије чланство се укључују и друге европске државе, без обзира на то да ли су чланице ЕУ или не, Турска је као нечланица али претендент на чланство, такође потписница. Јемац поштовања односних права и слобода у овом случају јесте Европски суд за људска права са седиштем у Стразбуру, који делује на захтеве појединаца, држављана држава чланица Савета Европе, те оних које су потписале Европску конвенцију о људским правима. У том контексту, овај суд је значајан јер омогућава појединцу да добије правну заштиту онда када сматра да су његова права и слободе угрожени и када правну заштиту није било могуће добити у домаћој држави и њеним судовима (Европски суд за људска права [ЕСЈП] 2021, 7).

Шездесетих година XX века, Вилијам Прозер (*William Prosser*) објављује чланак под називом *Приватност*, у коме дефинише прекршаје против приватности појединца, подложним тужби починиоца који треба оштећеном да надокнади штету. Међу прекршајима против приватности појединца, аутор препознаје мешање у приватне послове, јавно откривање непријатних приватних информација, негативни или лажни публицитет као и присвајање нечијег имена или лика (Prosser 1960, 383–423). Растом и развојем технологија и изложености појединца и његове приватности у јавности, расла је потреба за дефинисањем садржаја права на приватност и проналажења законских темеља за кажњавање прекршаја против приватности. У књизи *Приватност и слобода* објављеној 1967. године Алан Вестин (*Alan Westin*) дефинише приватност као „захтев појединаца да одређују када, како и у којој мери ће информације о њима бити изношене” (Reynolds 1969, 7).

Деведесете године XX века обележила је експанзија нових информатичких технологија, повећаног и све бржег протока информација, као и бојазни како ће се технолошко-информатичке промене негативно одразити на права појединца у смислу заштите приватности и података о личности. Развоју права појединца на приватност и на заштиту података о личности у великој мери допринела је легислатива ЕУ, која је посебно значајна уколико се просторно у анализу укључе оне државе које су чланице или које то претендују да постану. Директива ЕУ о заштити појединца у

вези са обрадом личних података и о слободном протоку таквих података усвојена је 1995. године.

Повеља ЕУ о основним правима усвојена је 2007. године, а њен други део односи се на дефинисање слобода међу којима чл. 8 истиче и право на заштиту података о личности које се неминовно везује за појам људског достојанства. Члан 8. ст. 2., истиче да: „[...] подаци морају бити обрађени поштено за унапред одређену сврху и на основу информисаног пристанка особе или на неком другом легитимном основу уређеном законом. Свако има право да приступи прикупљеним подацима о својој личности и има право да затражи њихову исправку” (Charter of fundamental rights of the European Union 2007/C 303/01). Повеља је очигледно направила дистинкцију између два права – права на приватност и права на заштиту података о личности, што не искључује њихову међусобну повезаност и нераскидивост. Основна људска права, прокламована Повељом, инкорпорирана су и у уставне принципе на којима почива ЕУ. Неизоставни надзорник поштовања људских права и слобода, међу којима се убрајају и право на приватност и право на заштиту података о личности јесте Суд правде ЕУ, који је та права и слободе утемељио и настоји да буде гарант њиховог поштовања.

Европска унија је у наредним годинама наставила да промовише значај и неопходност поштовања права на заштиту података о личности и приватности уопште, те је 2012. године Европска комисија усвојила предлог детаљнијег одређивања правних оквира у домену заштите података о личности. Овај предлог суштински би омогућио грађанима ЕУ да поднесу захтев за брисање личних података из претраживача на интернету (Regulation 2012/0011, Art. 17). Предлог Европске комисије идејно је утемељен на европској регулативи из 1995. године, познатијој под називом *Право да се буде заборављен (Right to be forgotten)* (Directive 95/46/1995).

Због критика које су упућене оваквој формулацији права на заборав, најпре због питања остваривости концепта, у ЕУ је 2018. године на снагу ступила Општа регулатива о заштити података о личности (*General Data Protection Regulative – GDPR*). Општа регулатива значајна је и због свог просторног обима, јер је њено важење препознато не само у оквиру ЕУ, већ и у оквиру Европског економског простора у који спадају и државе нечланице попут Норвешке, Исланда и Лихтенштајна. Специфичност Опште регулативе односи се на нужност поштовања одредаба, чак и за

фирме чија се седишта налазе ван граница ЕУ, а послују у ЕУ и могу да се служе обрадом података о личности грађана ЕУ (Regulation 679/2016, Art.3).

ДЕФИНИСАЊЕ И ЗНАЧАЈ У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ

Два права која су предмет истраживања веома су сродна и нераскидиво повезана. Оба термина су уско везана за физичка лица, односно за појединце. Нераскидива повезаност ова два концепта видљива је у немогућности да се посматрају одвојено или да се изолују на начин који би омогућио засебно разматрање испуњености односних права. Поједностављено гледано, то би значило да не постоји приватност без права на заштиту података о личности, нити да постоји право на заштиту података о личности без поштовања и уважавања права на приватност. Међусобна повезаност видљива је у судској пракси ЕУ, која иако препознаје оба права засебно, не прави суштинске и значајне дистинкције између њиховог дефинисања и примене. Када се анализирају ова два права у контексту судске праксе ЕУ, примећује се да су она виђена као „два различита али повезана система која осигуравају заштиту основних људских права” (Kokott and Sobotta 2013, 222–228). Како је већ познато, порекло оба права није скоријег времена, али се њихов значај увећавао и постајао све очигледнији током индустријских, комуникацијских и технолошких промена које су измениле животе држава и појединаца у свим постојећим сферама, па и у сфери права и владавине права. Да би било могуће закључити какав је значај ових права у модерном свету, неопходно је понудити њихове дефиниције, које ће допринети бољем разумевању садржаја и суштине.

Право на приватност се у европским оквирима, а складно Европској конвенцији о људским правима, везује за право на поштовање приватног и породичног живота. У оквиру овако дефинисаног права, у члану 8. се под поштовање приватног и породичног живота убраја и приватност преписке. Даље се истиче да власти могу да наруше ова права, али само под одређеним условима и у специфичним околностима које демократска друштва обавезују да свесно кршећи права и слободе појединаца заштите националну или јавну безбедност, спрече криминалне активности и неред, заштите здравље и морал грађана, али и економску добробит државе (Европска конвенција о људским правима, чл. 8). У том

смислу, право на приватност подразумева слободу од нежељеног уплитања власти у приватну сферу појединца, или сликовитије објашњено право да се буде остављен на миру. Са друге стране, Повеља о основним правима ЕУ, издваја право на заштиту података о личности као посебно право. По дефиницији Европске комисије, подаци о личности подразумевају: „[...] сваки податак који се односи на физичко лице које се може идентификовати или које је идентификовано” (European Commission [EC] 2019).

Значај ових права посебно је актуелан и видљив у савременом, глобализованом друштву, које је повезано путем различитих средстава комуникационих технологија попут интернета више него икада у историји човечанства. Иако је таква комуникација немерљиво допринела олакшавању преношења информација, мултимедијалних садржаја и порука међу људима независно од њихове географске удаљености, интернет као и друге савремене комуникационе технологије омогућиле су брзу размену података. Тај начин размене информација са собом је, поред олакшавања међусобне комуникације, донео многоструке ризике најпре у домену поштовања фундаменталних људских права у која свакако спадају и право на приватност и право на заштиту података о личности. Ризици који се јављају везани су за могућност искоришћавања личних података које појединци свесно или несвесно остављају на мрежи, а чија злоупотреба може значајно нарушити приватност и угрозити право на заштиту личних података. Поред злоупотреба које су могуће од стране других физичких лица, још опаснија је могућност системског кршења ових права, што значајно утиче на квалитет живота грађана, поштовање њихових основних права и слобода, свеопште стање владавине права и показује карактер режима који такво системско кршење права спроводе.

АНАЛИЗА ТУРСКЕ ЛЕГИСЛАТИВЕ

Усвајањем амандмана 2010. године, Устав Републике Турске, препознао је категорију права на приватност и права на заштиту података о личности. Члан 20. Устава наведена права сврстава у групу фундаменталних људских права које је начелно загарантовано свим грађанима (Constitution of the Republic of Turkey 2019, Art. 20). У наставку, чланом 22. Устава Републике Турске, гореспоменута права надовезују се на заштиту слободне комуникације, која у

доба експанзије интернета постаје све већи изазов у контексту поштовања људских права и приватности (Art. 22). Иако је отпочет процес препознавања значаја ових права, о чему сведочи Устав Републике Турске, конкретна легислатива која би се детаљније бавила заштитом података о личности није постојала све до 2016. године, када је усвојен Закон о заштити личних података (*Kişisel Verilerin Korunması Kanunu*) – Закон бр. 6.698.

До ступања на снагу Закона о заштити личних података, основни оквир за поступање на интернету био је Закон о интернету (бр. 5.651), који је амандманима из 2014. године значајно измењен, при чему су измене допринеле погоршању стања демократије, људских права и слободе. Измене су подразумевале допуштање интернет провајдерима да чувају податке о активности корисника до две године без њиховог пристанка и знања, те да по потреби и захтеву власти те податке могу учинити доступним (Letsch 2014). Амандманске измене потпомогле су јачање цензуре на интернету, најпре давањем овлашћења Директорату за телекомуникације и комуникације (*Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı*) да уклања садржаје са интернет сајтова и блокира приступ популарним платформама попут Јутјуба (*Youtube*) (London Privacy International 2014, 6). Због оптужби за прислушкивање, надзор корисника и неовлашћено прикупљање и дељење података о личности, под притиском јавности, 2016. године угашен је Директорат за телекомуникације и комуникације.

У сфери заштите података о личности и права на приватност грађана, неизоставно је осврнути се на Закон о изменама и допунама Закона о државним обавештајним службама и националној обавештајној организацији – Закон бр. 6.532 из 2014. године. Одредбе овог закона омогућиле су „[...] обавештајним агенцијама прикупљање приватних података, докумената или информација о појединцима, без потребе судског налога [...]” (8). На тај начин, измене и допуне које су усвојене прошириле су капацитете државних обавештајних служби у контексту доступности и коришћења података о личности, чиме су права из ове области додатно угрожена. Тенденција проширивања моћи државних органа, нарочито извршне власти и обавештајних служби наишла је на бројне критике међународних невладиних организација које се баве људским правима. Америчка међународна невладина организација Чувар људских права (*Human rights watch*) оценила је да усвојени закон приморава правна лица и организације које немају статус правног лица на обавезу да достављају податке

о личности и приватне информације о грађанима, те је на тај начин поништава све друге законе из односне области који такво прикупљање информација и података настоје да ограниче и отежају. Ступање на снагу овог закона проблематично је и због тога што нарушава и подрива слободу медија, слободу изражавања и право на приступ информацијама од јавног значаја (Human Rights Watch [HRW] 2020).

Закон о заштити података о личности ступио је на снагу 2016. године, чиме је Турска добила закон који се директно бави правом на заштиту података о личности. Овај закон први је покушај Турске да легислативу у области заштите података о личности приближи стандардима ЕУ. Новине које су унете овим законом најпре се односе на оснивање Националног тела за заштиту података, које добија статус „[...] независног и регулаторног тела које има организациону и финансијску аутономију и јавноправни статус који му омогућава извршавање законом прописаних дужности” (Kişisel Verileri Koruma Kurumu [KVKK] n.d. 2019, 5).

Од доношења закона до 2018. године, овај орган имао је девет чланова, од којих је пет чланова бирала Скупштина, док је председник Републике и Веће министара имало право на избор по два члана. До промена је дошло 2018. године, када је измењен процентуални удео различитих грана власти у избору чланства. Утицај председника Републике на састав и избор чланства значајно је повећан одлуком да уместо дотадашња два члана, председник има право на избор четири члана, док је Веће министара потпуно изгубило право на избор чланова Националног тела за заштиту података.

Такође, приликом анализе турске легислативе у датој области неопходно је споменути и Закон бр. 7.253, тачније Закон о изменама и допунама Закона о регулацији емитовања на интернету и борби против злочина почињених таквим емитовањем (*İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi*) који је ступио на снагу 2020. године (Sahin 2022, 1). Будући да је претходни закон као учеснике у саобраћају на интернету дефинисао добављаче садржаја (*content provider*), добављаче услуга хостинга (*hosting provider*) и добављаче приступа (*access provider*), Законом бр. 7.253. уведена је и категорија страних добављача друштвеног умрежавања (*foreign social network providers*). Ова категорија односи се на оне добављаче који у Турској имају више од милион дневних приступа садржајима, а чија се седишта

налазе ван Турске. Новине у погледу страних добављача друштвеног умрежавања односе се на законску обавезу именовања представника у Турској, који ће бити турски држављани или правна лица са пребивалиштем у Турској, те ће редовно подносити извештаје о раду, уклањати неподобне садржаје на захтев корисника који сматрају да је њихова приватност угрожена. Поред тога, турски закон наметнуо је обавезу страним добављачима друштвеног умрежавања да складиште податке својих турских корисника у Турској, због чега је дошло до оправданих сумњи у истинску приврженост турских власти и законодаваца праву на заштиту података о личности и праву на приватност грађана (Özer 2020).

Тенденције нарастајућег хиперпрезидентијализма најочигледније су практично испољене уставним променама у Турској, које су додатно подстакле процес свеобухватног погоршања стања владавине права у држави, те је такав политички развој догађаја довео до замагљивања принципа поделе власти, јачања извршне власти на уштрб судске и законодавне и тиме отворио пут Ердогановој ауторитарној власти. Будући да је јасна подела власти један од најзначајнијих ослонаца владавине права и поштовања људских права, закључује се да је оваква политичко-правна ситуација подстакла власт да усвајањем измена и допуна постојећег закона о интернету утиче на видљиво смањење нивоа слободе медија и изражавања, допринесе процесу озакоњавања цензуре на интернету и омогући државно прикупљање података о личности.

ПРАКТИЧНА ПРИМЕНА УСВОЈЕНЕ ЛЕГИСЛАТИВЕ

У периоду од усвајања уставних амандмана 2010. године до 2016. године, када је на снагу ступио Закон бр. 6.698, турска јавност прошла је кроз период различитих пракси које су несумњиво допринеле ограничавању људских права, појачаном надзору и цензури, што је омогућено постојећим законским оквирима и интензивирањем президентијализма, који је након референдума из 2017. године почео да прераста у хиперпрезидентијализам.

Једна од познатијих афера у области заштите права на приватност и права на заштиту података о личности на интернету везује се за ТТНЕТ (*Türk Telekom Net*), највећег интернет провајдера у Турској са преко седам милиона корисника. Овај интернет провајдер 2012. године је заједно са системом Форм (*Phorm*), који се бави

прикупљањем података о корисницима на основу њиховог понашања на интернету, угрозио приватност и злоупотребио личне податке корисника, те је кажњен од стране Управе за информационе и комуникационе технологије, главног националног регулаторног и инспекцијског тела у области телекомуникација (Akgül and Kırıldoğ 2015). Исте године, догодила се афера у области просвете, када је креирани мобилни портал за ученике и студенте искоришћен за прикупљање личних података који су касније продати мобилним оператерима у маркетиншке сврхе (London Privacy International 2014, 5).

Поред тога, проблем у сфери поштовања односних права у пракси евидентан је и у ограничењима која су у Турској наметнута у погледу енкрипције, тј. процеса кодирања/ шифровања којим се подаци корисника штите од нежељених активности и читања. Због коришћења хардвера и софтвера који омогућавају енкрипцију ради заштите података и њихове приватности, у Турској је дошло до хапшења бројних новинара и активиста. Политички званичници настојали су да такве хардверске и софтверске системе доводе у везу са милитантним и терористичким групама (Freedom House 2020).

Узимајући у обзир ограничења која су садржана како у турским законима, тако и у европским конвенцијама и повељама у овој сфери, очигледно је да су турске власти имплицирајући заштиту државне безбедности и борбу против тероризма, управо та ограничења искористиле у случају новинара, доказивајући основаност њиховог задржавања и хапшења позивањем на законска ограничења, која у датим случајевима допуштају властима да штитећи државну безбедност прекрше право на приватност и заштиту података о личности. Током 2015. године забележени су случајеви хапшења новинара Вајса (*Vice*) због коришћења енкрипцијског хардвера и софтвера (Duru Aydin, 2015).

Складиштење података корисника у Турској, наметнуто је као законска обавеза великим технолошким компанијама које су присутне у држави, на начин да се путем локализације података подаци о корисницима остављају на дохват руке властима, које их могу злоупотребити у случају да се ради о појединцима које сматрају политичким противницима или новинарима и активистима који настоје да објективно извештавају о друштвеним и политичким дешавањима у држави (Rodriguez and Temel 2020). На овакав развој праксе кршења и злоупотребе предметних права утицао је у великој

мери и покушај војног пуча 2016. године, када је законским уредбама (бр. 670, 671, 680) омогућено прикупљање личних података без било каквог претходног судског налога. Надлежност у прикупљању података дата је Управи за информационе и комуникационе технологије (Ünver 2018, 94–95).

ЗАКЉУЧАК

Права на приватност и заштиту података о личности представљају веома сродна права, те иако донекле различитог садржаја, њихова суштинска повезаност и нераскидивост не допушта да се разматра о испуњености једног права без освртања на испуњеност другог. Интензификацијом процеса глобализације, међународног умрежавања, експанзије комуникационих технологија попут интернета и друштвених мрежа, односна права постала су још осетљивија и подложнија злоупотребама, те је дошло до потребе да се још прецизније унесу у националне легислативе. Трендове је у том смислу пратила и Република Турска, која је у свом легислативном оквиру настојала да обухвати и регулише права грађана у контексту њихове приватности и заштите личних података на интернету. Иако су одређени помаци направљени, политичке промене које су довеле до јачања извршне власти на уштрб законодавне и судске, отвориле су простор за све веће упливе извршне власти у права и слободе грађана, што је значило да ни ова права неће бити изузета од нових трендова. Сходно томе, не може се рећи да Турска нема легислативни оквир у овом домену, већ да до проблема настаје приликом примене закона и раскорака између одређених законских одредби и стварног поступања према грађанима и њиховим правима у пракси. Пракса показује да Турска представља пример државе која системски крши право на приватност и право на заштиту података о личности својих грађана, на шта свакако указују и оцене Европске уније, као и неких међународних невладиних организација, које у својим извештајима опомињу да је стање владавине права у овој држави на незадовољавајућем нивоу, те да постоје стална кршења наведених права, које држава користи у сврхе надзора грађана, неовлашћеног прикупљања и објављивања података, позивајући се управо на законе који у одређеним ситуацијама, под велом заштите националне безбедности, политичког поретка или економске стабилности државе, омогућавају хиперпрезиденцијалистичком

и ауторитарном режиму владајуће Странке правде и развоја да се обрачунава са својим политичким неистомишљеницима и да на тај начин осигура што дужи боравак на власти, не осврћући се на степен поштовања фундаменталних људских права и слобода грађана.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Европски суд за људска права [ЕСЈП]. 2021. *Европска конвенција о људским правима*. Стразбур: Европски суд за људска права. Последњи приступ: 12. јануар 2023. https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_SRP.pdf.
- Европски суд за људска права [ЕСЈП]. 2021. *ЕСЈП у 50. питања*. Стразбур: Европски суд за људска права. Последњи приступ: 12. јануар 2023. https://www.echr.coe.int/Documents/50Questions_SRP.pdf
- Akgül, Mustafa, and Melih Kırılıdoğ. 2015. "Internet Censorship in Turkey." *Internet Policy Review* 4 (2): 1–22. doi:10.14763/2015.2.366.
- Aydin, Deniz Duru. 2015. "Turkey v. Encryption: An Attack on Freedom of Expression." *Accessnow*. Last accessed: 17. November 2022. <https://www.accessnow.org/turkey-v-encryption-an-attack-on-freedom-of-expression/>
- Charter (EU) No. 2007/C 303/01 of the European Parliament, European Commission and Council on fundamental rights of the European Union., OJ C 303/1, 14.12.2007.
- Council of Europe [COE], n.d. "A Convention to protect your rights and liberties". *Council of Europe*. Last accessed: 19. January 2023. <https://www.coe.int/en/web/human-rights-convention>
- Directive (EU) No. 95/46/1995 of the European Parliament and of the Council of 24 October 1995 on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data., OJ L 281, 23.11.1995.
- European Commission [EC]. 2012. "Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on the Protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data (General Data Protection Regulation)". *European Commission*. Last accessed: 13. December 2022. <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0011:FIN:en:PDF>

- European Commission [EC]. 2019. “What Is Personal Data?” *European Commission*. Last accessed: 1. December 2022 https://ec.europa.eu/info/law/law-topic/data-protection/reform/what-personal-data_en.
- Freedom House [FH]. 2020. “Turkey: Freedom on the Net 2020 Country Report.” *Freedom House*. Last accessed: 29. October 2022. <https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-net/2020>.
- Human Rights Watch [HRW]. 2020. “Turkey: Spy Agency Law Opens Door to Abuse.” *Human Rights Watch*. Last accessed: 27. December 2022. <https://www.hrw.org/news/2014/04/29/turkey-spy-agency-law-opens-door-abuse>.
- Kanun No. 7253., “Resmi Gazete”, Sayı: 31202/2020. Last accessed: 7. December 2022. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/07/20200731-1.htm>.
- Kişisel Verileri Koruma Kurumu. [KVKK]. 2019. “Data protection in Turkey”. *Kişisel Verileri Koruma Kurumu*. Last accessed: 14. December 2022. <https://www.kvkk.gov.tr/Icerik/5389/Data-Protection-in-Turkey>.
- Kokott, Juliane, and Christoph Sobotta. 2013. “The distinction between privacy and data protection in the jurisprudence of the CJEU and the ECHR.” *International Data Privacy Law* 3 (4): 222–228. doi: 10.1093/idpl/ipt017.
- Letsch, Constanze. 2014. “Turkey Pushes through New Raft of ‘Draconian’ Internet Restrictions.” *The Guardian*. Last accessed: 16. December 2022. <https://www.theguardian.com/world/2014/feb/06/turkey-internet-law-censorship-democracy-threat-opposition>.
- London Privacy International [LPI]. 2014. “Report Universal Periodic Review – Stakeholder Report 21st Session, Turkey – The Right to Privacy in Turkey.” *London Privacy International*. Last accessed: 16. December 2022. <https://uprdoc.ohchr.org/uprweb/downloadfile.aspx?filename=1400&file=EnglishTranslation>.
- Özer, Yusuf Mansur. 2020. “Parliament Finally Amends Internet: New Social Media Regulations and Removal of Content.” *IR Global*. Last accessed: 18. January 2023. <https://www.irglobal.com/article/parliament-finally-amends-internet-law-new-social-media-regulations-and-removal-of-content/>.

- Prosser, William L. 1960. "Privacy." *California Law Review* 48 (3): 383–423. doi: 10.2307/3478805.
- Regulation (EU) No. 679/2016 of the European parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation)., OJ L 119/1, 27.04.2016, p.32–33.
- Reynolds, Osborne Jr. 1969. "Privacy and Freedom. by Alan F. Westin." *Administrative Law Review* 22 (1):101–106. doi: 10.1093/sw/13.4.114-a.
- Rodriguez, Katitza, and Hilal Temel. 2020. "Turkey Doubles down on Violations of Digital Privacy and Free Expression." *Electronic Frontier Foundation*. Last accessed: 4. December 2022. <https://www.eff.org/deeplinks/2020/11/turkey-doubles-down-violations-digital-privacy-and-free-expression>.
- Şahin, Zeynep. 2022. "Evaluation of the Law No. 7253 on Amendment of the Law on the regulation of Broadcasts Made on Internet and Combating Crimes committed through These Broadcasts in the Context of Freedom of Expression and Personal Rights." *Euroasia Journal of Social Sciences & Humanities* 9 (2): 28–44. doi: 10.38064/eurssh.332.
- The Grand National Assembly of Turkey. 2019. "Constitution of the Republic of Türkiye." *The Grand National Assembly of Turkey*. Last accessed: 10. December 2022. https://www.anayasa.gov.tr/media/7258/anayasa_eng.pdf.
- United Nations Human Rights Office of the High Commissioner [OHCHR]. n.d. "Universal Declaration of Human Rights." *United Nations Human Rights Office of the High Commissioner*. Last accessed: 7. December 2022. https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/cnr.pdf.
- Ünver, Akin. 2018. "The Logic of Secrecy: Digital Surveillance in Turkey and Russia." *Turkish Policy Quarterly* 17 (2): 93–103. Last accessed: 11. November 2022. <http://turkishpolicy.com/article/923/the-logic-of-secrecy-digital-surveillance-in-turkey-and-russia>.
- Warf, Barney. 2010. "Geographies of Global Internet Censorship." *GeoJournal* 76 (1): 1–23. doi: 10.1007/s10708-010-9393-3.
- Warren, Samuel D. and Louis D. Brandeis. 1890. "The Right to Privacy." *Harvard Law Review* 4 (5): 193–220. doi: 10.2307/1321160.

Danica Lazović**Institute of Social Sciences, Belgrade*

PRIVACY POLICY AND PERSONAL DATA PROTECTION ON THE INTERNET: A CASE STUDY OF TURKEY

Resume

The right to privacy and the personal data protection are two highly intertwined rights. In the era of globalization, the ever more extensive and widespread use of communication technologies, the challenge of protecting these rights from abuse in non-democratic states arises. The analysis of the legislation of the Republic of Turkey shows that Turkish state has formally regulated the area of protection of the right to privacy and protection of personal data on the Internet, while practice shows many abuses and violations. The development of the Internet and other instruments of communication has enabled the authoritarian and undemocratic regime to collect personal data, use it for the purpose of dealing with political dissidents and consequently violate the general principles of the rule of law. The political changes that followed the referendum held in 2017. meaningfully contributed to the growth of the president's power. These constitutional changes resulted in a change in the share of power in the decision-making process regarding the selection of members of the National Data Protection Authority. In this sense, the Council of Ministers was completely squeezed out of the membership selection process, and the influence of the president was doubled. Referring to the existing legislation, the state, under the guise of protecting national interests and national security, violated discussed rights. The same excuse was used for the purpose of arresting political dissidents and unfit journalists, which generally led to a large reduction of the rule of law in this country. The main results and conclusions arising from this article refer to the

---

* d.lazovic96@gmail.com

recognition of the trend of general reduction and violation of mentioned rights, which is connected and explained by constitutional changes and implementation of the adopted legislation.

Keywords: right to privacy, protection of personal data, Republic of Turkey, legislation, internet

---

* Овај рад је примљен 30. јануара 2023. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. маја 2023. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

У часопису *Политичка ревија* објављују се радови који представљају резултат најновијих теоријских и емпиријских научних истраживања у области политичких наука. Аутори би приликом писања радова требало да се позивају претежно на резултате научних истраживања који су објављени у научним часописима, првенствено у часописима политиколошке тематике.

Радови се објављују на српском језику у ћириличком писму или на енглеском језику.

Часопис се објављује четири пута годишње. Рокови за слање радова су: 1. фебруар, 1. мај, 1. август и 1. новембар.

Исти аутор не може да објави рад у два узастопна броја часописа, без обзира да ли је реч о самосталном или коауторском раду.

Радови за издања часописа прилажу се путем *Asistent* система Центра за евалуацију у образовању и науци путем креирања персоналног налога аутора, прилагања датотеке и уноса тражених метаподатака о раду. Платформа часописа доступна је на следећем линку: <https://asestant.ceon.rs/index.php/polrev/index>

Аутори су у обавези да приликом достављања радова приложе потписану и скенирану изјаву да рад није претходно објављен, односно да није реч о аутоплагијату или плагијату. Образац изјаве може се преузети са интернет странице часописа: http://www.ips.ac.rs/magazines/politicka-revija/authors_directions/.

Сви радови приложени за објављивање пролазе кроз тест на плагијаризам.

Научни чланак може имати највише 40.000 карактера са размацима, укључујући фусноте. Приликом бројања карактера изоставити списак референци. Изузетно, монографска студија може бити већег обима у складу са одредбама *Правилника о поступку, начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата истраживања*.

Осврт може имати највише 15.000 карактера са размацима.

Приказ књиге може имати највише 10.000 карактера са размацима.

Приликом провере броја карактера користити опцију *Review/Word Count/Character (with spaces)* уз активiranу опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*.

НАЧИН ЦИТИРАЊА

Часопис *Политичка ревија* користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања (17. издање приручника *Chicago Manual of Style*), што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде) по систему аутор–датум у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Податке у библиографској парентези и списку референци навести на језику и писму на коме је референца објављена.

У наставку се налазе правила и примери навођења библиографских података у списку референци и у тексту. За сваку врсту референце прво је дато правило навођења, а затим пример навођења у списку референци и библиографској парентези.

Библиографска парентеза се по правилу наводи на крају реченице, пре интерпункцијског знака, и садржи презиме аутора, годину објављивања и одговарајући број страна, према следећем примеру: (Суботић 2010, 15–17).

Монографија

Један аутор

Презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.
Суботић, Момчило. 2010. *Политичка мисао србистике*.
Београд: Институт за политичке студије.
(Суботић 2010)

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*.
New York: W. W. Norton & Company.
(Mearsheimer 2001)

Два или три аутора

Презиме, име, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.
(Стојановић и Ђурић 2012)

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998.
Decentralising Public Service Management. London: Macmillan Press.
(Pollitt, Birchall, and Putman 1998)

Четири и више аутора

Презиме, име, име и презиме, име и презиме, и име презиме.
Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Милисављевић, Бојан, Саша Варинац, Александра Литричин, Андријана Јовановић, и Бранимир Благојевић. 2017. *Коментар Закона о јавно-приватном партнерству и концесијама: према стању законодавства од 7. јануара 2017. године*. Београд: Службени гласник; Правни факултет.

(Милисављевић и др. 2017)

Уредник/приређивач/преводицац уместо аутора

Након навођења имена, ставити зарез, па након тога одговарајућу скраћеницу на језику и писму референце, нпр. „ур.“, „прев.“, „prir.“, „ed.“, „eds.“

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy, eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press.

(Kaltwasser et al. 2017)

Поглавље у зборнику

Презиме, име. Година издања. „Наслов поглавља.” У *Наслов*, ур. име презиме, број страна на којима се налази поглавље. Место издања: издавач.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

(Степић 2015)

Lošonc, Alpar. 2019. “Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism.” In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 23–46. Belgrade: Institute for Political Studies.

(Lošonc 2019)

Чланак у научном часопису

Чланак у редовном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Наслов часописа* волумен (број): број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Политичка ревија* 62 (4): 41–57. doi: 10.22182/spm.6242018.2.

(Ђурић и Стојадиновић 2018, 46–48)

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. doi: 10.22182/spt.18212018.1.
(Ellwood 2018, 11)

Чланак у посебном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” У „Наслов посебног броја”, ур. име презиме уредника, напомена о посебном издању, *Наслов часописа*: број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Политичка ревија*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

(Стојановић 2016, 27)

Енциклопедије и речници

Наведен је аутор/уредник

Презиме, име, име и презиме, ур. Година издања. *Наслов*. Том. Место издања: издавач.

Jerkov, Aleksandar, ur. 2010. *Velika opšta ilustrovana enciklopedija Larrouse: dopunjeno srpsko izdanje*. Tom V (S–Ž). Beograd: Mono i Manjana.

(Jerkov 2010)

Није наведен аутор/уредник

Наслов. Година издања. Место издања: издавач.

Webster's Dictionary of English Usage. 1989. Springfield, Massachusetts: Merriam-Webster Inc.

(*Webster's Dictionary of English Usage* 1989)

Докторска дисертација

Презиме, име. Година издања. „Наслов докторске дисертације.” Докторска дисертација. Назив универзитета: назив факултета.

Бурсаћ, Дејан. 2019. „Утицај идеологије политичких партија на јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама.” Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.

(Бурсаћ 2019, 145–147)

Wallace, Desmond D. 2019. "The diffusion of representation."
PhD diss. University of Iowa.
(Wallace 2019, 27, 81–83)

Чланак у дневним новинама или периодичним часописима

Наведен је аутор

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Назив новине или часописа* годиште: број стране на којој се налази чланак.

Авакумовић, Маријана. 2019. „Платни разреди – 2021. године.”
Политика, 8. децембар: 9.

(Авакумовић 2019)

Није наведен аутор

Назив новине или часописа. Година издања. „Наслов чланка.”
Годиште: број стране на којој се налази чланак.

New York Times. 2002. “In Texas, Ad Heats Up Race for Governor.”
July 30, 2002.

(*New York Times* 2002)

Референца са корпоративним аутором

Назив аутора [акроним, по потреби]. Година издања. *Наслов издања*. Место издања: издавач.

Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС]. 2018. *Водич за коришћење ЕУ фондова у Србији*. Београд: Министарство за европске интеграције Републике Србије.

(Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС] 2018) – *прво навођење*

(МЕИРС 2018) – *свако следеће навођење*

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *прво навођење*

(ISO 2019) – *свако следеће навођење*

Репринт издања

Презиме, име. [Година првог издања] Година репринт издања. *Наслов*. Место првог издања: издавач првог издања. Напомена

„Репринт“ на језику и писму референце, место издања репринт издања: издавач. Напомена одакле су цитати у тексту преузети.

Михалцић, Стеван. [1937] 1992. *Барања: од најстаријих времена до данас*, треће издање. Нови Сад: Фототипско издање. Репринт, Београд: Библиотека града Београда. Цитати се односе на фототипско издање.

(Михалцић [1937] 1992)

Посебни случајеви навођења референци

Навођење другог и сваког следећег издања

Презиме, име. Година издања. *Наслов*, напомена о издању. Место издања: издавач.

Гађиновић, Радослав. 2018. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Evro Book.

Више референци истог аутора

1) *Исти аутор, различите године* – Ређати према години издања, почевши од најраније.

Степић, Миломир. 2012. „Србија као регионална држава: реинтеграциони геополитички приступ.” *Национални интерес* 14 (2): 9–39. doi: 10.22182/ni.1422012.1.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

2) *Исти аутор, иста година* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу почетног слова назива референце. Поред године објављивања ставити почетна слова азбуке или абецедне која се користе и у библиографској парентези.

Гађиновић, Радослав. 2018а. „Војна неутралност и будућност Србије.” *Политика националне безбедности* 14 (1): 23–38. doi: 10.22182/pnb.1412018.2.

Гађиновић, Радослав. 2018б. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Evro Book.

(Гађиновић 2018а, 25), (Гађиновић 2018б)

3) *Исти аутор као самостални аутор и као коаутор* – Прво навести референце у којима је самостални аутор, а затим оне у којима је коаутор.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Политичка ревија*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

4) *Исти аутор као први коаутор у више различитих референци* – Ређати према азбучном или абецедном редоследу презимена другог коаутора.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе

Изузеци од навођења библиографске парентезе на крају реченице

1) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице* – Годину издања ставити у заграду након навођења презимена, а број стране на крају реченице у заграду. За референцу на латиници или страном језику у загради навести и презиме аутора.

„Према мишљењу Суботића (2010), ...” (30).

„Бокслер (Bochsler 2018) у својој књизи тврди...”

2) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице пре цитата из референце* – Након навођења презимена, у библиографској парентези навести годину и број стране, а затим навести цитат.

Као што Суботић (2010, 45) наводи: „...”

Миршајмер (Mearsheimer 2001, 57) изричито тврди: „...”

3) *Навођење исте референце више пута у једном пасусу* – Ако се наводи иста страна или опсег страна, унети библиографску парентезу приликом последњег навођења или на крају пасуса пре интерпункцијског знака. Ако се наводе различите стране, референцу навести приликом првог позивања на одређену страну, а затим до краја пасуса у заграду стављати само различите бројеве страна.

Не користити „исто”, „*ibid*”, или „*op. cit.*” за вишеструко навођење референце.

Навођење израза „видети”, „упоредити” и сл.

Изразе унети у библиографску парентезу.

(видети Кнежевић 2014, 153)

(Степић 2015; упоредити Кнежевић 2014)

Секундарна референца

У библиографској парентези прво навести презиме аутора, годину и број стране примарне референце, затим „цитирано у:” и презиме аутора, годину и број стране секундарне референце. У списку референци навести само секундарну референцу.

„Том приликом неолиберализам се од стране највећег броја његових протагониста најчешће одређује као политика слободног тржишта која охрабрује приватне фирме и побољшава избор потрошачима, разарајући при том ’неспособну, бирократску и паразитску владу која никада не може урадити ништа добро, без обзира на њене добре намере” (Chomsky 1999, 7 цитирано у: Ђурић и Стојадиновић 2018, 47).

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Политичка ревија* 62 (4): 41–57. doi:10.22182/sptm.6242018.2.

Иста библиографска парентеза, више референци

1) *Различити аутори* – Референце одвојити тачком и зарезом. (Степић 2015, 61; Кнежевић 2014, 158)

2) *Исти аутор, различите године* – Навести презиме аутора, а затим године издања различитих референци по редоследу од најраније до најновије и одвојити их зарезом, односно тачком и зарезом када се наводи број страна.

(Степић 2012, 2015) или (Степић 2012, 30; 2015, 69)

3) *Различити аутори, исто презиме* – Иницијал имена. Презиме аутора. Година издања.

(Д. Суботић 2010, 97), (М. Суботић 2010, 302)

Суботић, Драган. 2010. „Нови јавни менаџмент у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 91–114. doi: 10.22182/pr.2312010.5.

Суботић, Момчило. 2010. „Војводина у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 289–310. doi: 10.22182/pr.2312010.15.

Правни акти

У библиографској парентези навести члан, став и тачку или параграф коришћењем скраћеница „чл.“, „ст.“, „тач.“, „Art.“ „para.“ и сл.

Устави и закони

Назив акта [акроним, по потреби], „Назив службеног гласила“ и број, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Устав Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије“, бр. 98/06.

(Устав Републике Србије 2006, чл. 33)

Закон о основама система образовања и васпитања [ЗОСОВ], „Службени гласник Републике Србије“, бр. 88/2017, 27/2018 – др. закон, 10/2019 и 27/2018 – др. закон.

(ЗОСОВ 2019, чл. 17, ст. 4)

Закон о наслеђивању [ZN], „Narodne novine“, br. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, i 33/15 i 14/19.

(ZN 2019, čl. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Одлуке државних органа и институција

Назив органа [акроним или скраћени назив], Назив акта и број предмета, датум доношења акта, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Заштитник грађана Републике Србије [Заштитник грађана], Мишљење бр. 15–3314/12, 22. октобар 2012, https://www.osobesainvaliditetom.rs/attachments/083_misljenje%20ZG%20DZ.pdf, последњи приступ 20. децембра 2019.

(Заштитник грађана, 15–3314/12)

U.S. Department of the Treasury [USDT], Treasury Directive No. 13–02, July 20, 1988, <https://www.treasury.gov/about/role-of-treasury/orders-directives/Pages/td13-02.aspx>, last accessed 20 December 2019.

(USDT, 13–02)

Законодавни акти Европске уније

Назив акта, подаци из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission's exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18.

(Regulation 182/2011, Art. 3)

Међународни уговори

Оснивачки уговори Европске уније

Назив уговора или консолидоване верзије [акроним], подаци о коришћеној верзији уговора из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Treaty on European Union [TEU], OJ C 191, 29.7.1992, p. 1–112.
(TEU 1992, Art. J.1)

Consolidated version of the Treaty on European Union [TEU], OJ C 115, 9.5.2008, p. 13–45.

(TEU 2008, Art. 11)

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [TFEU], OJ C 202, 7.6.2016, p. 1–388.

(TFEU 2016, Art. 144)

Остали међународни уговори

Назив уговора [акроним или скраћени назив], датум закључивања, регистрација у Уједињеним нацијама – UNTS број, регистрациони број са сајта *United Nations Treaty Collection*: <https://treaties.un.org>.

Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization [Marrakesh Agreement], 15 April 1994, UNTS 1867, I-31874.

(Marrakesh Agreement 1994)

Convention on Cluster Munitions [CCM], 30 May 2008, UNTS 2688, I-47713.

(CCM 2008)

Treaty of Peace between the State of Israel and the Hashemite Kingdom of Jordan [Israel Jordan Peace Treaty], 26 October 1994, UNTS 2042, I-35325.

(Israel Jordan Peace Treaty 1994)

Одлуке међународних организација

Назив међународне организације и надлежног органа [акроним], број одлуке, Назив одлуке, датум усвајања.

United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1244 (1999), Resolution 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.

(UNSC, S/RES/1244)

Parliamentary Assembly of the Council of Europe [PACE], Doc. 14326, Observation of the presidential election in Serbia (2 April 2017), 29 May 2017.

(PACE, Doc. 14326, para. 12)

Судска пракса

Судска пракса у Републици Србији

Врста акта и назив суда [акроним суда], број предмета са датумом доношења, назив и број службеног гласника или друге публикације у коме је пресуда објављена – ако је доступно.

Одлука Уставног суда Републике Србије [УСПС], IУа-2/2009 од 13. јуна 2012. године, „Службени гласник РС”, бр. 68/2012.

(Одлука УСПС, IУа-2/2009)

Решење Апелационог суда у Новом Саду [АСНС], Ржр–1/16 од 27. априла 2016. године.

(Решење АСНС, Ржр–1/16)

Судска пракса Међународног суда правде

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, врста одлуке са датумом доношења, назив и број гласила у коме је пресуда објављена, број стране.

International Court of Justice [ICJ], *Application of the Interim Accord of 13 September 1995 (the Former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece)*, Judgment of 5 December 2011, I.C.J. Reports 2011, p. 644.

(ICJ Judgment, 2011)

International Court of Justice [ICJ], *Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, Advisory Opinion of 22 July 2010, I.C.J. Reports, p. 403.

(ICJ Advisory Opinion, 2010)

Судска пракса Суда правде Европске уније

Назив случаја, број случаја, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Judgment of the Court (Grand Chamber) of 22 January 2014, ECLI:EU:C:2014:18.

(United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, C-270/12) или (CJEU, C-270/12)

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Opinion of Advocate General Jääskinen delivered on 12 September 2013, ECLI:EU:C:2013:562.

(Opinion of AG Jääskinen, C-270/12)

Судска пракса Европског суда за људска права

Назив случаја, број представке, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

Pronina v. Ukraine, No. 63566/00, Judgment of the Court (Second Section) on Merits and Just Satisfaction of 18 July 2006, ECLI:CE:EC HR:2006:0718JUD006356600.

(*Pronina v. Ukraine*, 63566/00, par. 20) или

(ECHR, 63566/00, par. 20)

Судска пракса других међународних судова и трибунала

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, број случаја, врста случаја са датумом доношења.

International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 [ICTY], *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Case No. IT-94-1-A-AR77, Appeal Judgement on Allegations of Contempt Against Prior Counsel, Milan Vujin, Judgment of 27 February 2001.

(*Prosecutor v. Dusko Tadic*, IT-94-1-A-AR77) или

(ICTY, IT-94-1-A-AR77)

Архивски извори

Назив установе [акроним или скраћени назив], назив или број фонда [акроним или скраћени назив], кутија, фасцикла (уколико постоји), сигнатура, „Назив документа” (ако нема назива, дати кратак опис одговарањем на питања: ко? коме? шта?), место и датум документа или н.д. ако није наведен датум.

Архив Србије [АС], МИД, К-Т, ф. 2, г93/1894, „Извештај Министарства иностраних дела о постављању конзула”, Београд, 19. април 1888.

(АС, МИД, К-Т, ф. 2)

(АС, МИД, ф. 2) – ако је позната само фасцикла, а не и кутија

Dalhousie University Archives [DUA], Philip Girard fonds [PG], B-11, f. 3, MS-2-757.2006-024, "List of written judgements by Laskin," n.d. (DUA, PG, B-11, f. 3)

Извори са интернета

Презиме, име или назив корпоративног аутора [акроним]. Година објављивања или н.д. – ако не може да се утврди година објављивања. „Наслов секције или стране унутар сајта.” *Назив сајта*. Датум креирања, модификовања или последњег приступа страници, ако не може да се утврди на основу извора. Интернет адреса.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. "Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada." *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Институт за политичке студије [ИПС]. н.д. „Предавање др Фридриха Ромига.” *Институт за политичке студије*. Последњи приступ 10. октобар 2018. <http://www.ips.ac.rs/rs/news/predavanje-dr-fridriha-romiga/>.

(Институт за политичке студије [ИПС], н.д.) – *прво навођење* (ИПС, н.д.) – *свако следеће навођење*

Танјуг. 2019. „Европска свемирска агенција повећава фондове.” 28. новембар 2019. <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182>. (Танјуг 2019)

ФОРМАТИРАЊЕ ТЕКСТА

Опште смернице о обради текста

Текст рада обрадити у програму *Word*, на следећи начин:

- величина странице: А4;
- маргине: *Normal* 2,54 cm;
- текст писати курентом (обичним словима), осим ако није другачије предвиђено;
- проред између редова у тексту: 1,5;
- проред између редова у фуснотама: 1;
- величина слова у наслову: 14 pt;
- величина слова у поднасловима: 12 pt;
- величина слова у тексту: 12 pt;
- величина слова у фуснотама: 10 pt;
- величина слова за табеле, графиконе и слике: 10 pt;

- увлачење првог реда пасуса: 1,27 cm (опција: *Paragraph/Special/First line*);
- поравнање текста: *Justify*;
- боја текста: *Automatic*;
- нумерација страна: арапски бројеви у доњем десном углу;
- не преламати речи ручно уношењем цртица за наставак речи у наредном реду;
- сачувати рад у формату .doc.

Примена правописних правила

Радове ускладити са *Правописом српског језика* у издању Матице српске из 2010. године или из каснијих издања.

Посебну пажњу обратити на следеће:

- Приликом првог навођења **транскрибованих страних имена и израза** у облој загради поред навести и њихове облике на изворном језику у курзиву (*italic*), нпр: Франкфуртер алгемајне цајтунг (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*), Џон Ролс (*John Rawls*), Алексеј Тупољев (*Алексей Туполев*).
- Поједине **општепознате стране изразе** писати само на изворном језику у курзиву, нпр. *de iure, de facto, a priori, a posteriori, sui generis* итд.
- **Реченицу не почињати** акронимом, скраћеницом или бројем.
- **Текст у фуснотама** увек завршавати тачком.
- За навођење израза или **цитирања на српском језику** користити наводнике који су својствени српском језику према важећем правопису („ ”), а за навођење или **цитирање на енглеском или другом страном језику** користити наводнике који су својствени том језику (“ ”, « »).
- **Угlastом заградом** [] означавати: 1) сопствени текст који се умеће у туђи текст; или 2) текст који се умеће у текст који је већ омеђен облом заградом.
- **Црту** писати са размаком пре и после или без размака, никако са размаком само пре или само после. Између бројева, укључујући бројеве страна, користити примакнуту црту (–), а не цртицу (-).
- За **наглашавање појединих речи** не користити подебљана слова (**bold**), нити подвучена слова (underline) већ искључиво курзив (*italic*) или наводнике и полунаводнике (’ ’ на српском језику или ‘ ’ на енглеском језику).

Форматирање научног чланка

*Име и презиме првог аутора**

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Установа запослења

Име и презиме другог аутора

Установа запослења

НАСЛОВ РАДА **

** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података:

1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом; или 3) да је истраживање које је представљено у раду спроведено за потребе израде докторске дисертације аутора.

Сажетак

Сажетак, обима од 100 до 250 речи, садржи предмет, циљ, коришћени теоријско-методолошки приступ, резултате и закључке рада.

Кључне речи: Испод текста сажетка навести од пет до десет кључних речи. Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

У тексту је могуће користити највише три нивоа поднаслова.

Поднаслове навести без нумерације, на следећи начин:

ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА

Поднаслов другог нивоа

Поднаслов трећег нивоа

Табеле, графиконе и слике уносити на следећи начин:

- изнад табеле/графикона/слике центрирано написати:
Табела/Графикон/Слика, редни број и назив;
- испод табеле/графикона/слике навести извор на следећи начин: 1) уколико су табела/графикон/слика преузети, написати *Извор:* и навести референцу на исти начин као што се наводи у библиографској парентези; 2) уколико нису преузети, написати *Извор:* Обрада аутора.

Референце наводити у тексту према *Начину цитирања*.

Фусноте користити искључиво за давање напомена или ширих објашњења.

РЕФЕРЕНЦЕ

Списак референци навести након текста рада, а пре резимеа, на следећи начин:

- прво навести референце на ћирилици по азбучном реду;
- затим навести референце на латиници и страним језицима по абecedном реду;
- прву линију сваке референце поравнати на левој маргини, а остале увући за 1,27 cm, користећи опцију *Paragraph/Special/Hanging*;
- све референце наводити заједно, без издвојених делова за правне акте или архивску грађу;
- референце не нумерисати;
- наводити искључиво оне референце које су коришћене у тексту.

Након списка референци навести име и презиме аутора, наслов рада и резиме на енглеском језику на следећи начин:

First Author*

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended.

Affiliation

Second Author

Affiliation

TITLE

Resume

Резиме, обима до 1/10 дужине чланка, садржи резултате и закључке рада који су образложени опширније него у сажетку.

Keywords: Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

Уколико је **рад написан на страном језику**, након списка референци, име и презиме аутора, наслов, резиме и кључне речи навести на српском језику.

Форматирање осврта

Осврт форматирати на исти начин као научни чланак, без навођења сажетка, кључних речи и резимеа.

Форматирање приказа

Текст поделити у **две колоне**.

Име и презиме аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора:
Препоручује се навођење
институционалне имејл-адресе
аутора.

Установа запослења

НАСЛОВ ПРИКАЗА

Испод наслова **поставити**
слику предње корице;

Испод слике предње корице
навести податке о књизи
према следећем правилу:

Име и презиме. Година
издања. *Наслов*. Место
издања: издавач, број страна.
Текст приказа обрадити
у складу са општим
смерницама о обради текста.

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензента је да допринесе очувању високог квалитета нашег часописа. Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је седам дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публикавању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
1 + 2 + 3 + 32 + 9

ПОЛИТИЧКА ревија = Political review :
часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику / главни и
одговорни уредник Момчило Суботић (в.д.). - Год. 1,
бр. 1 (2002) - . - Београд Светозара Марковића 36) :
Институт за политичке студије, 2002 -
(Београд : Донат граф). - 23 см.
Четири пута годишње. - Наставак публикације:
Политичке свеске
(Београд) = ISSN 1451-4281 = Политичка ревија
CD-ROM ISSN: 1452-1741;
COBISS.SR-ID 105060364